

ERDÉLYI RITKASÁGOK

Szerkeszti: dr. Jancsó Elemér

17.

KAZINCZY FERENC

ERDÉLYI LEVELEK

II.

Bevezetéssel ellátta:

Dr. KRISTÓF GYÖRGY
egyetemi tanár

Minerva kiadás Kolozsvár 1944.

Felelős kiadó: Dr. Jancsó Elemér

Minerva nyomda Rt. Kolozsvár. 4844. F. v.: Major József

XV. LEVÉL.

A Szpata tája hegy forma lapos dombokból áll, melyek közt szűk völgyek vonulnak el, s így, amely utat egyenesen fél óra alatt meg lehetne tenni, az most két-három órát kíván. Holdjain jóagyagúak; a cser vígan nevededik tágas erdeiben, melyre annál több gondnak kell lenni, mert Szpata is sok szilvásokat nevel; azok oly nagyok, mint a nem kis szőlőtáblák a Hegyalján. Szilvással van elborítva a falu is, s az utcák messziről bűdöslenek a pálinkának oda minden ház előtt kiöntött olaj ízű moslékától.

Sógorom a maga nagy és sok szilvásain kívül, melyeknek számokat évről-évre szaporítja, mert ez nevezetes cikkelye a bánáti[^] gazdálkodásnak, próbát teve itt a zempléni és ménéi vesszők ültetésével is, s szerencsével. A szilvás azonban neki több hasznot ígér, mint a szőlő, s így inkább kedveli azt, ezt csak mulatságáért tartja.

Nem ok nélkül híres e földnek búzája is. Lisztjében több az erő, mint a mienkben, Szpata azonban, és az egész táj, nagyobb számban termeszt kukoricát, mert az oláh azon kap. Abból eszi sárga kenyerét is, mely míg meg nem keményedik, igen ízletes.

Az oláh rest, felesége munkás; igazi szolgálója férjének, s ezt urának, ha valahol, e földön nevezheti, A szoptató anya teknőben vagy kosárban viszi fején csecsemőjét, két kezében ugyanannyi szerszám, vagy edény áll, ha pedig üres kézzel mennek, öveikhez van szúrva guzsalyok, s menve is fonják a gyapjat. Ingeik, melleken és karjaikon, melyek igen bővek és taclisok, kék vagy veres pamuttal szélesen vannak ki-

cifrázva. Testökre lány és asszony elől egy, hátul más szőnyeget kötnek fel, mely széles csíkok és sok virág által tarkás és térdig ér; attól fogva bokájokig egymást érő hosszú rojtok függenek, s a rojtok minden léptökre rázódnak. Ezen oprégyszéket a fehér nép maga szövö, nem veszi. Nyákok tele van rakva üvegkláissokkal; a gazdagabbak egykor sinegre aggatott pénzzel fedek el egész keblöket. Én itt sem láték egy leányt, vagy asszonyt is, melyet szépnek, annál inkább rendesnek nevezhettem volna, s minden elhíresztelt érdemök abban áll, hogy izmosok, erősek; s izmost, erőt máshol is látni.

Egy vénasszony végig jöve az utcán, s egy fiatalabb összetalálkozék vele. Ez amannak mellén félre-rántá ingét, s kimarkolván onnan a szilvát, enni kezdte előttünk. El kelle fordulnom az undok látástól. A vénasszony teletömte volt ingét gyümölcsével, s szabad kézzel mené haza felé szilvásából, eltöltve, mint a dob.

(Minthogy az oláh nyelvben sok deák szó fordul elő, s Erdélyben hajdan római nép forgott; mi vala természetesebb, mint azon gondolatra tévedni, hogy az oláh római, kivált, hogy ez magát Rumunynak nevezi? Consiliarius *Tököli Szabbasz* egy értekezésben az ellenkezőt mutatámeg: Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Halle, 1823. 8. 31. lap. Az oláh úgy nem római maradék, úgymond, noha beszéde összekorcsosult a rómaival, mint a francia, spanyol, portugéz nem az, noha az is összekorcsosult vele. De, mint ezek, az oláh is összekorcsosult vele! A nagy gonddal s tudománnyal írt

értekezés úgy állítja, hogy a Kara-Vlach (fekete oláh — így neveztetnek ők Törökországban, Slavoniában, Croatiában) nem egyéb, mint dáciai s moesia i szláv, mint a cincár (más nevével Koco-Vlach) görög, noha nyelvét a római járom alatt ez is, az is összekeverte az olasszal.)¹ (A kérdést döntsék el a historicusok. — Hogy az oláh nyelvben sok latin szó vagyon, s hogy sok római katona oláh leányt vett el — turpis maritus conjuge barbára; hogy ugyanaz történt Galliában és a két Hispániában, és hogy ezek magokat mégis rómaiaknak tartatni nem akarják, nem szenvede kérdést De ezek magokat nem nevezek el rómaiaknak, az oláh igen.)²

(*Alaxi János* éppen most ereszte ki egy oláh grammaticát, melynek végében egy kised lexicon is találtatik. Utazóink azt magokkal hozzák e földre. Én, lexiconocskám helyett, egy *Zsombori László* által csinált verset teszek ide, hogy olvasóim a nyelv hangzásával vethessenek; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az; el van halmozva diphthongusokkal és nehéz accentusokkal.

Zike csínye cseo zicse,
Szóra misze kágye mie.
 Krépe dráku gyenekász,
 Jógye szorá nu maiász.

Akárki bármit mondjon,
Engem illet a húgom.
 Pukkanj, ördög, mérgedben,
 Húgom én nem eresztem,

¹ Toldy kiadásában 276—77. 1.

² Minerva 1831. III. 604. I.

Az ördög neve *draco*, s sok bajok van vele. Min-
dig hallani nevét beszédőkben.)³

(Ponori Thewrewk ez oláh népdalt közlé velem
magyar orthographia val és magyar fordításával:

In csaj vergye gregyinuca,
Segy o dälbe kokonyice,
Pe vátire gye kálámir
Szupt umbre gye trándáfir.

Segye mindrá á durmite,
Kovor vergye veluite.
Otyi jij ká zafiru,
Buzele ka rubinu.

Vojnyik pe àkolo trécse
Si gyin gráj à se gréjestye:
Ále dele kokonyice!
Jeszty tu fáte?
Jeszty nyevászte?

„Nies nusz fáte,
„Nies nyevászte,
„Jó misz flare gye pe mare
„Csíny' me vegye gye dor mare””.

Gy' áj fláre gye pe mare,
N'aj segye gyin csaj kremáre
S' aj jesi pe lumá fáre.

² Toldy kiadásában 277. 1.

Ama zöld kertben
 Ül egy fehér asszonyszemély,
 Pázsit pamlagon,
 Rózsa árnyéka alatt.

Ül *a* szép andalogva,
 Zöld lepellel beburkolva,
 Zafir szemekkel,
 Rubin ajakkokkal.

Vitéz mégyen el mellette,
 S ezt adja ki lehellete:
 Hallod-e te, asszonyszemély,
 Mondjad nékem jó lélekkel:
 Leány vagy?
 Menyecske vagy?

„Nem vagyok lány,
 „Nem vagyok menyecske,
 „Hanem virág tengeren túlról,
 „Aki lát, meghal kívántában.”

Ha tengerentúli virág volnál,
 Nem ülnél mindig rejtekedben,
 S kijönnél világosságra.

S itt a dal némely szavainak lexiconi jelentése:
 Csaj, amaz; — csáh, amaz; — o, egy; — gye, terminate) genitivi; — mindra, szép, femin. gen.: a mascul. mindrű; — ko vor, lepel, ernyő; — óty, szem, a többes számban otyi; — búze, ajak; buzele ajakok; — vojnyik, vitéz; vonja tótul hadakozás; — si, és; —

gyin, ból, böl; — gráj, lehelet; — a greji, szólani; kokon, úr; kokóne, úrnő; konyice ennek diminutivuma; — szpunye, mondd meg; — mie, nekem; — ku, val, vei; — kregyince? a deák credo szótól! — fáte, leány; nyevászte, menyecske; — nusz, vagyok; — jó (mint io az olasznál), én; — csinye, aki; — vegye (videt) ,lát; — dór, kívány; — kemáre, kamara, rejtek; — lumá (lumen), világosság.)*

A Thalia név, mely felől azt hittem volna, hogy hazánkban nincsen több, ki azt viselje, mint az enyém, itt közönséges neve a lányoknak, mint a *y* Trandafir (rózsa) és Jorgován (orgonavirág, syrinx) férfiaké. És a maritus neve oláhul nem marito, hanem barbaTD; noha az oláh szakált nem visel. Cselécfim már beléaptak a nyelvbe. Én papirosra írtam a szükségesebb kérdéseket, hogyha utunkban megtévednék, kérdést tehessek, s a feleletet megérthessem. Ilyek ezek: Kóme szetyáma szatu haszta? — melyet az olasz félig egyszerre megértene: qvomodó se vocát iste pagus. In qvetro sze ducsem? — in gvontram (partem) nos ducere oportet. Jeszte maj dapartye? Est adhuc (májleve a jam) de parte longa, azaz procul.

Lúgosig Szpatáról fél nap menénk, előbb iszonyú domboknak, tovább Lunka nevű ligetes lapályon, hol kerekeink majd a sárban, majd a magasan levagdalt fiatal fák törzsökéi közt gyakran elakadának.

Kostélynál egy kisdud órányira Lúgoshoz, kiszálánk szekereinkből, megtekinteni a királyi kincsekbe került zsilipet, a languedoki csatorna parányi képét, mely a Béga vizét Becskerek felé viszi. Azt gróf

* Fm. Minerva 1831. II. 604—606. 1.

Mercy voná 1763-ban, s tizennyolc mérföldnyire. Nem volt senki, aki magyarázzon, s arra itt szükségem volt volna. Itt a lányok hajait szokatlan tekerceskebe láttam fonva, s két-három elhízott oláh, lábikráig érő ingben, vonta magára szememet. Sem ily hosszú ingű, sem ily meghízalt oláhot mindeddig nem láttam.

A nap olvasztó hévségű vala s leszállani készült, midőn Kostélytól Lúgosig két sor fűz között Lúgosra beértünk. Mely öröm volt oly vidék után, mely az amerikai gyarmatokhoz hasonlíta, ismét oly földet látnom, amilyenhez szemeim szoktak! Azután csakhamar teljes fényében kelé fel a hold. Ellopám magam a számos társaság közül, szolgabíró *D'Ellevaux László* úrnál, hogy végigjárván a nevezetesebb utcákat, Lúgosnak fekvését ismerjem. Egy második Várad, melyhez az által is hasonlít, hogy ezt a Temes úgy vágja ketté, mint azt a Kőrös. De ennek nincs kétpüspökje, egy igen gazdag káptalanja, académiája, vára, s nagy számban gazdag uraságai.

Feredőket láték meg a Temesben. Visszatérek *D'Ellevaux* úrhoz, s leányomat is kilopám, hogy mi is megferedhessünk. Míg mi ketten a vízben valánk, cselédink a víz kövecses szélén őrzék ruháinkat, mert ott sokan járkálnak. A hold báj fényében, mely oly világos vala, mint a nap ősszel, elnyúlánk a folyamban, közel a hídhoz, mely felett a hold tündöklött, s hol a víz szikrázását, hol a nyár estveli meleg gőzét, s azi abból kikelő tornyokat és magas épületeket, hol a mágusi világítás sötét és tiszta masszáit eltelni nem tudó örömmel nézelém. (Oly gyönyör, melyet egész nagyságában egyedül az érezhet, aki phantasiája játé-

kit a mesterség műveinek csudálgatása által emelé feljebb, mint az, ami másoknak jutott. Aki talán nem érti, amit itt mondok, forgassa végig a báró *Mednyánszky Aloyz* munkáját: Festői utazások a Vág mentében, s lássa annak színes tábláin azt a bájoló gőzt, azt a sok színű léget, s a víznek adott különböző színt, melyet udvari festő *Fischer*, e tábláin öntött el.)¹ (Nem pirulok ezt említeni a mesterségbe fel nem avattak előtt, mert, aki *Wuky* körül tölte valaha egy-két órát, s látta, hogy az ő színei mint égnek vásznán, vagy aki a „Vernét Éjei”-re emlékezik, érteni fog.)² Egy görög kereskedő tőlünk mintegy ötven lépésnyire, karszéket tétete le a folyamba, s originális némaságban tömjénezé magát hosszúszerű pipájából. Ganymédje olykor kulacsot is nyújtott a füstölgő Jupiternek.

Másnap, hétfőn hetivásár tartaték, s oly nagy, mint némely helyeinken az országosok lenni szoktak. A piacot hajdan árkádos házak vevék körül, mint a lőcseit, hogy a gyaloglók szárazon járhassanak, s még most is állanak itt házak ily boltozatokkal. Temérdek volt az adók-vevők sokasága, s mindnyájan oláhok. (Oláhnak nemes portékára nincs szüksége, s itt kevés szép holmit láthaték. Fel s alá ögyelegtem tehát a tolongó sokaságban s lesegettem arcaikat, öltözködéseiket, bánásaikat, s beszedj ök nem értett hangzását. Új neme vala az örömmek ott állanom, ahol mindaz, amit láték, hallék, ismeretlen vala szememnek és fülemnek. Mit nem hallám magasztaltatni az oláh asszonyok s leányok szépségét! De én sem itt,

¹ Fm. Minerva 1831. 607—8. 1.

² Toldy kiadásában 278—279. 1.

sem Dédácson, sem egész útamban nem láttam egy arcot, egy termetet, melyet gyönyörködve lehessen nézmem. Egészséges, húsos test, semmi nem egyéb, s az a bőujjú ing, durva vászonból, elrejté a talán szép tagokat is, holott a lepelnek, a festőknél, az elfedett részeken magán által kell sugároztatni.)* Egy tizenhárom esztendő sugár növésű teremteskének kontyot láttam fején. Mellén selyem lajbicska, testén vékonyabb fonalú opregysz volt, s ennek rojtjai ezüst keskeny paszomántba aggatva függenek. Lábain kordován csizma. Ez levén az első és utolsó oláh tíamácska, kit egész utam alatt láttam, egy sáfrányost kértem meg, lenne tolmácsom; általa, kérdem mennyi idős és mióta hordja a kontyot. Édes semmiket is mondaték neki, hogy lássam dámácska-e lelke is. A nép összecődült, látni vágyva mit akar az idegen. A rendes menyecske, s a nem rendes sokaság különösöknek vélte szavaimat, s lelkét az ifjú menyecskének és sokaságnak azon egynek találtam.

Egy estve ablakaink előtt két courteand repüle el. Azok a kapitány *Sejben* úréi valának, az itt fekvő császár huszárok közül. Első kimenésem másnap a kaszárnyába vive, a város túlsó végén. Kapitány úr, mondtam a hideglelés által elgyengültnek, ia *Csehy* által szeretett idegen az ő legszeretettebb barátját magáénak nézi; s megnevezem magamat. *Sejben* kiszökött ágyából, (ő és én a mi kedves *Csehynket* ölelénk meg egymásban; ő vala hosszas beszélgetésünk tárgya.)*

A nagylelkű ifjú hamarább hala el, minthogy

* Fm. Minerva 1831. III. 608. I.

** Fm. Minerva 1831. III. 610. I.

amire készült, megtehetette, s így ötet a haza ismerhette volna. Elbeszéltem tehát benne mit vesztenk s tulajdon jegyzései s hiteles hírek után.

Csehy József született Olgyán, Pozsony vármegye, 1778. március 2-án. Atyja *András* táblabíró, tabuláris prókátor, directora a *Pálffy* és *Berényi* házak ügyeinek; anyja *Udvarnok* *Rozália* volt. Szór- > galma által 1789-ben stipendiumot nyere, s 1794. március 26-án, a másodévű philosophusok közt *Dugonics* alatt negyedik, *Dominy* alatt harmadik, *Schedius* alatt második, *Schönwiesner* és *Koppi* alatt első eminensnek ítéltetett

Atyja prókátornak akará nevelni, de ez kimondá, hogy a törvénykezés tudományában még azt is felejtteni akarta, amit tud, s mit felelnél felperesednek, kérdé atyja, ha jószágodat kívánná? Ha tied, vedd! felelte ez. Az ő hajlandósága a katonaság volt. Atyja úgy hitte, hogy fiát is az aranyrojt, s a préseit fegyver csalogatja más pályára, mint amelyet ő maga szerencsével járt, s ellenzé szándékait. A gyermek 1799. november 17-én panaszlá baját egy érdemes húszártisztnak, ennek kezét beadta, hogy a szolgálatnak minden részét ismerje, s hogy magának köszönhesse minden emelkedését. A következő nyáron tisztté, s esztendővel később generális *Walther*, továbbad báró *Mohr* mellett adjuntánssá leve s az marada, ha tanulási előmenetelét tekintjük, igen nagy szerencséjére, valamíg kapitánynak nem neveztetett.

Én a szeretetreméltó ifjat soha nem láttam, de vele leveleztem. Erdélyi leveleimben felőle szólani, nincs helyén; de a jó felől szólani mindig helyen van. Lássuk tehát egy-két levelének töredékét. — „Ka-

tonaságom óta írogatott naplóimat szedegetem rendbe, úgymond 1803-ban; egyszersmind *La-Caille* csúcsos vágásai, s *Le Blond* fortificatiója foglalnak el. A *tactica mathesist* kíván. *Robertson* új tekinteteket nyit szemeim előtt, s érezteti velem, mely különbség van a természet törvényin és a találmányok képtelenségül épült intézetek között. Mi, kiknek *Schwartner* esztendeig szaggató süvöltő diplomaticával füleinket tanítónk, csak a polgári *architecturát* sem tanultuk; mintha több szükség volna holmi *obscurus* ember pecsétje ismeretére, mint arra, hogy építeni tudjunk. Nálunk nulla *dies sine linea*, hogy a tizenkét lény ühölt iskolák rajtam hagyott tompáját kifenjem. Kinézéseim kedvezők vagy nem kedvezők légyenek, előmenetelem ne múljon soha személyes alkalmas létemen semmit nem törődöm; negéd és fennhéjázás az, ami nekem mindedig legkedvesebb gondot és bűt szerze.”

Mindazon népek nyelvét, amelyek közt forga, megtanulta tökéletesen a *superint*. *Kishez* s *Kresznericshez* lengyel ködmönkéjében méné el, s a két tisztelt ember a ködmönben is ráismére a hozzájok méltó ifjú férfira.

Levelének mindenike festi a nemes gondolkozású embert, a derék katonát, a hű magyart. „Életemet, ezt írja 1812. szeptember 11-én, a szerencse mindedig megtartotta: én semmi alkalomban nem kíméltem. A hadi jelentésben ugyan talán meg nem neveznek: de ha a *strichowi* attakot fogod olvasni, *Kobryn* mellett, augusztus 13-án, gondolj reám. Itt, az ütközet mezején megszorítá kezemet a generális, s köszönte, amit tevék.”

E csatázás felől hadnagy *Ladányi* úr ezt ír Major *Csereinek*: „Századunk parancsot véve Kobryn-nál, hogy a nálunknál háromszorta több oroszokkal csapjunk össze. Eleinte visszanyomatánk; én leghátul látám magamat *Csehyvel*, kit figyelmessé tevék az iránt, ami történik. (L. még akkor ifjú katona vala.) Semmit se féljen, *Ladányi*, monda *Csehy*; csak nézzen bátran szemökbe. Ekkor nekik rúgtatván, szemem előtt szaba le két dragonyost, s több mint negyven legényen keresztül csapott, s engem a foglyul vinni akarók kezeiből kiszabadíta. Kardján sok mély vágásokat ejtettek, de magán semmi sem nem volt.”

Elesett a derék *Csehy* Litvániában, Lubomil mellett 1812. szeptember 29-én egy orosz ágyú által, melynek lövése szívét s bal vállát, lova fejével együtt elhordotta. Teste a templom mellé temettetett. Azon sírban fekszik kapitány *Driver* is, a *Blankenstein* huszárai közül.

Testamentumának egyik cikkelye egész fényében láttatá a széplelkű férfit. Költ az 1812. június 18-án, Lublin körül, marsa alatt: „A többit a nemes regiment ne sajnálja kedves barátomnak, *Constantin Emánuel Gyikának*, Zala vármegye, a bellatinci uradalom mostani birtokosának kezéhez szolgáltatni, oly kötelezéssel, hogy ezen érték egy harmadát *Kazinczy Ferenc* barátomnak küldje által, Zemplény-Üjhely mellett Széphalomra; más harmadát pedig *Virág Benedek* barátomnak Budára, egy harmadát maga *Emánuel* barátom fordítsa a magyar literatura elősegelésére.” — A rendelésnek semmi sikere nem volt, de ki kértheti azt? *Csehy* érdemli, hogy én ily érzésű, ily kiműveltségű, ily tettű ifjú férfinak barát-

ságával dicsekedjem, sőt ezzel, a szó legtulajdonabb értelmében, kevélykedjem és kérkedjek. (Legyen az nekem egyetlen ragyogásom, hogy én *Csehyt*, a soha nem látottat, és több olyakat, mint *Csehy*, barátimmá tettem.)*

Ez a díszes huszárseregünk a Ludoviceára *Károly* főherceg generálissimusunk kezéhez ezerkét-száz forintot küld. így mennek a dolgok, ahol *Csehyek*, *Sejbenek*, *Faragók* vannak.

Még *Sejbennél* mulaték, midőn kadét *Cserei*, *József*, fia a thesarius consiliáriusának, Mihálynak, belépe, s nekem azt az engem emelő hírt hozá, hogy engem atyja eljövetelem óta is emleget, s úgy szeret, ahogy a *Csereiek* szoktak. (Azt a consiliarius kegyességén kívül, egyedül azon szerencsémnek kell tulajdonítanom, mondám, hogy nékem sorsul juta, mindazoktól szerettetni, kik *Cserei* nevet viselnek. S valóban nincs erőm elhallgatni, hogy midőn Szebenben este a consiliariustól elbúcsúztam, de az alatt míg reggel lovainkat már fogak, ismét elmentem hozzá s a consiliárusnét a grádicson találtam; a tiszteletes asszony csaknem a nyakamba borult, véletlenül pillantván, meg itt s kézen fogva vitt be férjéhez. Az ily scénák emléke megédesítheti azon szenvedéseket, melyek életemet sújtogatják. A gondviselés a szenvedőnek örömöket is ad, s ámbár a csapás fáj, a mi hibánk, ha csak a csapást vesszük számba, nem az örömöket is.)*

S midőn e soraimmal leveletem bevégezem, óhajtom, hogy ezt sok ifjaink meleg szívvel olvassák.

* Toldy kiadásában 284. l.

* Fm. Minerva 1831. III. 610. I.

Lökjön szikrát lelkeikbe *Csehynek* és *Csohánynak* emlékezete, kiket a haza géniusza sirat. Mely reményeink lettek oda a két hős ifjában!

XVI. LEVÉL.

Utam Lúgosról Dédácsig másfél nap tartott. Csererdőket értem a lugosi szőlődombon innen, melyek igen szélesen ki valának az út mellett vagdalva, hogy a menők annál bátorságosabban utazhassanak. Ahol az három felé nyílt, igen csinos, sőt igen cifra útmutató magyar és oláh felülírásokban magyarázá, melyik ága hová viszen.

A fészületek keresztjei Kosova táján, majd fából vannak állítva, majd kőből s ezek ezek egy darabból. Nem magasak s nem vékonyak, hogy felállításakor meg ne pattanjanak. A fakereszteken egyik cifra a másikat éri; többére kisdud karikák, diametereik által csillagokra osztva. A kőkereszteken sehol sincs a szentkép. Más szent jelek s festett vagy papirosra durván nyomtatott képek paralifedél alatt állanak. Szemem az oláh ízlést itt, az oláhok közt, azon öröm nemével nézé, mellyel kérteinkben a kínai házikókat s török kioszkokat szoktunk tekinteni. Azoknak, kik kertjeiket bábozásokkal cifrálgatják, s az ismert formákba bele untak, intésem nem lesz kedvetlen.

E csererdők közt egy éltes asszonyember koldúlva közelíté szekerehez. Szinte mutatá, mely inség alatt nyög. Nem adtam neki fősvény kézzel, mert láttam, hogy sokra van szüksége; a marok rézpénzt elvette és mégis kért. Most papiros pénzt adtam neki

és mégis kért. Úgy hittem, szekeremre szeretne ülni; megnyittatám annak ajtaját, de felülni nem akart. Kérésiben többször előfordula a *pite* szó. Cselédim kenyeret adának neki, mert a *pite* azt teszi, s az aszszony hálálkodva harapott belé és mohón. Mely borzasztó kinézés várja e tájt, midőn e népnek aratás alatt sincs mit ennie. Gomba s éretlen szilva minden élelmők.

Szekerem mellett néhány portékákkal megrakodott dihóc-szekér méné el, hol tizennégy, hol huszonegy lóval. Cselédim ilyet még nem láttak, s álmélva nézték a kereken mozgó bárkát s a hámba fogott ménest.

Találtunk néhány folt vadlovat is, melyeket a lócsiszárok az oláh és mold va földről hajtának Temesvárra, Debrecenbe, Pestre.

(Illye, *Bethlen Gábor* fejedelemnek ősi birtoka s szülőhelye balra marada egy szép lapályon. Epületeit nem leheté tisztán kivennem a távol miatt. De ha azok kevélyek volnának is, a helyt inkább nemesítené annak neve, aki itt született, mint minden pompája, melyet talán bír. Erdély lelkesb embert fejedelmei közt nem láta trónján,¹ s ki nem sajnálja, hogy ajánlása, melyet *II. Ferdinándnak* tett, el nem fogadták? Úgy a magyar föld most a Feketetengerig terjedne.)²

Branyicska mellett elmenvén, egy kőszikla oldalában meglátánk a táblát, mely a hunyadi rendeket s főispánokat, gróf *Bethlen Lászlót* ezen út vonása miatt magasztalja. Méltók magasztaltatni, mert az út

¹ Fm. Minerva 1831. III. 687. 1.

² Kozák kéziratában, kitörülve.

e semékes helyeken járhatatlan volt; de a tett nem deszka táblát érdemel, az eső már lemosta a színeket, s a felírás olvashatatlan. A ragyogni vágyó és ezért nagy tetteket követni kész *Bethlen*, míg a munka tartott, a dolgozó szegénységnek, a maga gabonájából süttete kenyeret.

E nem csuda tettet, de dicső tettet, illő tudatni a maradékkal, (hogy a nem-tudni tudók tudják, s midőn *Gergely* barátunkkal azt szeretik csodálgatni, amit máshol látnak, de nem teszik, amit itthon látnak, mondják ezt kínokban: Et heic dii sunt!)³

A rendkívül való embert én 1808-ban, Komáromban láttam. A várnak akkor ásott árkait s új építéseit nézegetem én is, s egy öreg úr komoly léptekkel lépdele a haza felköltjeinek öltözetében, kardosán, tarsollyal, csákóban. Az *Bethlen László* vala. Utána három fiai ménének, így öltözve azok is, s ami a látványt még érdeklőbbé tévé: az egyik sántítva, sőt, ha emlékezetem meg nem csal, mankón. Ezeket proconsularis csoportban követék azon ifjak, kik a gróf költségén ménének fel, Pozsonyt és Bécset látni. Az az öreg, ki ily öltözetben vezeti így öltözött fiait, s az a gazdag, ki hiúságból vagy hazafiságból, ennyi ifjat viszen fel, s így nekik alkalmat ad látni és hallani, tiszteletes, bár azon emlékezet lidérci kísértete, hogy ő rokon maradéka az Erdély leglelkesebb fejedelemének, *Gergelynek*, s *Ferencnek*, *Jánosnak*, *Farkasnak* és *Miklósnek*, olykor kicsalja, s messzire is kicsalja a korlátot. Sokunknak nem nehéz hiúknak nem lennünk, azt kellene inkább csudálni, ha neme-

³ Toldy kiadásában 287. 1.

lyikünk merne lenni hiú. Jó dolog a hiúság, ha vagy ész, vagy jó tanácslók intézgetik.

(*Bethlen* egyike vala az Erdély leghatalmasb beszédartóinak. Kevély lelke pirult rossznak ismeretni.)*

Végő esztendeit *Bethlen* betegen, s lelkének gyakor eltávozásában töltötte. Ilyenkor szüntelen irata az Európa uraihoz leveleit, új vallást akara alkotni, s vesztegeté jövedelmeit, örökét. Voltak, kik gyermekeinek azt tanácsiák, hogy atyjok jószágát vétessék zár alá, mert félő, nehogy különben birtok nélkül maradjanak. A szeretetreméltó philopátorok készebbek valának romlást szenvedni, mint tiszteletlenül bánni atyjok iránt, s ezt utolsó napjaiban, amint mondák, ezen egy örömétől is megfosztani.

(Gróf *Gyulayné* maga akara lenni vezetóm Branyicskára, megtenni tiszteletemet báró *Jósika János* úrnál, s meglátni az udvart, mely valaha *Martinuzzié* volt, kinek itt még áll kápolnája, hol miséit mondotta. Két ízben mentem el a hely mellett; most midőn kimentem a Bánátba és midőn onnan visszajöttem; de akkor nem mulathaték, s most a kápolnán kívül a nevezetes udvarház és kápolna urát is óhajtam látni.

Branyicska a Maros jobb szélén áll egy szeliden elhúzódtott halmon; az út a balon egy vadán költ hegy alatt, mely a folyamból látszik kikelni. Ennek lába el van seperve, s a régi *Tiriscum* (ma *Vecel*) nagy bálvány négyszögre faragott kövei ide hordatának, hogy a hegy alatt út maradjon és azt a Maros

* Toldy kiadásában 288. 1.

áskálásai ellen óvják. Aki a táj festéshez ért, képzelheti, mely szép képet adna itt a hegy és az ezzel általellenben álló Branyicska annak, aki ide Dédács felől jő, és fényes délben. Balra a vakmerően költ, s bokrokkal és fákkal borzas hegy, fekete árnyékban, s lába alatt a négyszögű kövekből épített út a maga korlát gerendáival. A kép közepében az itt elfutó Maros a maga hidasával, mely a menőket az egyik partról a másikig viszi; jobbjára pedig a *Jósikák* négy kastélya, melyek számában az itt említett áll legelői. Az emeletes nem nagy háznak (nagyobbat a hely nem enged) kőkerítése van a víz felé, s ennek nyugati szegében kél felette a meszelt kerítésnek a fekete falú kápolna. Csuda formájú fedele bántja a szemet; a szívet szent érzésekkel tölti el.

A kép fenekében látszik a fentebb említett perpendiculáris szikla, *Bethlen Lászlónak* táblájával, és a szelíd lapály, melyen Hlye terül el, s mindez a legvidámabb világításban, míg az a meredek hegy feketén. — Bánom, hogy ólom nem vala velem, midőn oda a grófnéval mentem; egy-két rándítással papirosra tehetem vala azt.)*

Branyicskát a Jósika-ház bírja, s a hely három úrlakjával ékeskedik. Egykor a *Martinuzzié* volt, s még áll a ház, de megújított színben, ahol lakott, midőn az uralkadás gondjai után megpihenteté; még áll a kápolna, melyben miséjét mondogatta, s ez régi színében, feketén s csudás alakjában. Annak mostani ura, báró *Jósika János* exc, praesese a guberniumnak, érzi, hogy az ereklye tiszteletet kíván, s úgy adja

* Fm. Minerva 1831. III. 689—90. 1.

által maradékainak, ahogy őseitől vette. A háznak gyönyörű fekvése van. Alig érezhető emelkedése alatt fut el a sebes Maros, melynek túlsó széléből merészen kél egy erdős hegy, úgyhogy annak alját útnak kelle elkaparni, és hogy az le ne szakadozzék, a veceli vár négyszögű köveivel megerősíteni.

Báró *Jósikának* atyja *Antal*, kolozsvári főispán, ifjabb esztendeiben jezsuita volt, s arra vala kirendelve, hogy *Mártonffy József* társával, ki később erdélyi püspökké leve, misszionáriusnak küldessék Kínába; de eltöröltetvén a szerzet, visszatére a világra, s elvette gróf *Teleki Ferencnek* testvérét, *Jozephát* s élte örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú könyveit a *Hóra* társai elégették, elhordották. Fia, gróf *Teleki Sámuel* cancellárius alatt kezdé szolgatjait, s 1796-ban károly-fehérvári kanonok és bibliothecarius *Cseresznyés András* úr társaságában indula ki, megjárni Olasz-, Francia- és Németországot, de az előretolakodó ellenség miatt Turinból és Bolognából kénytelen vala visszafordulni. Hitvese, gróf *Csáky János* kolozsvári főispánnak és gróf *Bethlen Rozáliának* gyermeke s arca, s szálas termete azt velem kitaláltatták vala, ha előre nem tudtam volna is, gróf *Gyulayné*től, ki egy nap ide általhozott.

Ebéd után a kávé a ház mellett nyugatra álló gyertyán-spallérba hozatott le. Véletlenül zúdula meg itt a csompolya, s a legszebb arató leányok és legények ropni kezdek előttünk táncaikat. De én e társaságban akkor is keveset figyelmezhettem volna, e medve tombolásra, ha azt Andrásfalván és Dédácon mindennap nem láttam volna. A barbarusokká

vált rómaiaknak e részben, nem mosolygának a kegy Szüzei. A férfiak karikában vonogatják előbb tovább lábaikat egyike, a másika után, nem mint a délceg magyar legény, ki ezt hol pajkosan meggörcsülve, hol keservesen neki egyenesedve s bús örömeben egyet sóhajtva tenné, s az asszonyok és lányok egy csoportba verekedve állanak mellettök. S most egyike, most a másik, most a harmadika táncra von egyet közülök, tombol velök, tűz nélkül valamit mond, olyan formát, mintha az vers volna, ölbe fogja táncosné ját, s megforgatja, mint a magyarban. Némely férfi két asszonynak balját fogja jobbába s duetto helyett triót táncol. A tánc, mint a muzsika, s a muzsika, mint a táncos és táncosné.

A báró meg foga sejteni, hogy ez nekem nem sok örömet ad, s előkiáltá kedvelt vicensótáriusát, *Mákra Antal* urat, hogy a ház idősb leányával táncolná a hátszegit. Ez érdemli, hogy fesse. Táncos és táncosné két kezeiken fogják egymást; s most ez is, az is, szemben egymással és azon időben jobb lábuk hegyével hármat tippantanak, majd ballábukkal ugyanannyit, s harmadszor is hármat jobb lábukkal, mint előbb. Kezeiket a tánc végéig soha el nem eresztvén, hármat szöknek a leány jobbja felé, majd balja felé, s ismét jobbja felé; ekkor elkezdik a hármas tippantást, melyet a fel- és leszökdelések váltogatnak. De végre a legény előkapja a leányt, s megforgatja, mint a magyarban, s ismét kezdik a tippantást és szökellést. Ebből áll az egész hátszegi.

Míg gyenge korú nénje, *Pepié*, *Mákra* úrral táncola, s nagy ügyességgel, teljes grátiával, a kisebb *Tóni* megállott, s magában próbálgatá a tippantást, s

valóban ez az ügyetlen tippongatás ére annyit, mint a legszebb tánc.

A kápolna aljában, hova a főispánnak s *Döbrentelnek* pipázásaik miatt menénk le, egy gyönyörű óránk telt el a kért forrása körül, hol a helyt sok itt, Branyicskán, és nem a veceli várban talált római töredékek ékesítik. A főispán elkészíte azokra, amiket Vajda-Hunyadon látni fogok. De csakhamar a két nagy *Teleki* leve beszédünk tárgya, a cancellárius és a koronaőr. Mely kár, hogy az ily órák szerzeményeit papirosra nem tesszük s a maradék örömeiről és szükségeiről nem gondoskodunk. Bennünket az effélékben az a tartalék gátol, hogy kiseded gondunkat a bölcsek mosolygani fogják. De ha annak tudása, hogy Phócion kezét ritkán vette ki pallástja alól, és hogy *Cicero* állat szerette jobbjaival általmarkolni, vagy hogy a nagy *Friedrik* a maga csákánygombú módját aszerint szorítá bal honja alá, hogy a nád vége felfelé álljon, míg két kezét a csákánygombon egymásra raká, kedves előttünk; mint higyjem én azt, hogy akik a koronaőr *Telekit* látni óhajtanák, nem hallják örömet, hogy ez pálcáját a maga frakk-szabású mentéjén hátul általvetni szerette, s úgy járt Pestnek utcáin, vékony testét egyik felé görbítvén, hogy jobbja a pálcának egyik, balja másik végét tartá, míg oldalán a penicilus forma kardikó fityege, mint azt, hogy dietai s vármegyei gyűléseink, mint csendesedének el a legnagyobb zajgásban, midőn te, édes barátom, egy kitanult szép félénkségével székedről felálltai, s azzal a båtortalannak tetsző mosollyal, melyet rézbe metszett képedtől sem tudá elkenni a művész, s alig hallható hangon kezded szó-

lásodat, míg a sok „halljuk” teljes csendet parancsola, s akkor aztán ezüst hangod eltölté a palotát, ellenkezőidet lemenydörgötte, s a lilium és rózsaurcú Alcibiad karját követtársad, a nagy *Vay* is csudálva szorította meg. A görög, ami lelkére egy, vagy más-képen hatott, epigrammaiban mondotta el, hogy az érzés fennmaradjon; de mi pirulunk azt tenni, amit a görög tenni nem pirult.

Hadd álljon mégis itt egy rendes történet a koraőr felől. — *Teleki* megtérvén akadémiai utazásából, La-Caillenak bizonyító levelét, a francia királytól nyert aranypénzt (azt *Teleki*, mostani urunk Budára jöttékor a haza nagyjaival a szekér előtt lovagolván, kalpagja mellé akasztotta), s a naturalisták ellen francia nyelven írt munkáját (sur la foiblesse des esprits forts. Amsterdam, 1761. 8. 126. lap) *Mária Theresiáyiak* s felséges férjének bemutatta. Innen az ifjú ember par excellence a tudós *Telekinek* nevezetett, s *Sámuel* el vala homályosítva *József* által, de amit *Sámuel* csendes vérrel néze, *László*, a *József* atyja csakhamar azután bejelentette magát a császárnál. Ez tudni akará, ha ő e a tudós *Teleki*? Nem vagyok Felsőleges uram, felele *László* atyai örömmel; az a fiam. A császár felakada azon, hogy *Teleki* a német kérdésre deákul felel, s ez azzal menté magát, hogy az ő gyermeki esztendeiben még nem lehet tudni németül.

(A bárótól a *Martinuzzi* kápolnája tövében egyéb oktató beszédei közt azt tanulám, hogy *Johannes von Müller*, magyarországi históriát is dolgozott, és azt láttatá mind cancellárius *Telekivel*, mind *Jósikával*, de azon tilalommal, hogy le nem íratják. Nagy kísér-

tet megszegni, amit becsület és a bizodalom kötelességgé teszen, még akkor is kötelességgé, midőn az ily tilalom talán csak makacs szesz munkája; de legalább azt szabad óhajtánunk, hogy bár a tilalmat szegte volna meg más. *Müller* szerette a magyar nemzetet, s munkája becses volna, ha bennünket nem szeretett volna is.)*

Gyulai fogata. A veceli vár árkaiknak elpusztult helyei mellett megállók, hogy szent helyre lépjenek lábaim. Valóban szent hely, mert egyike a legjobb fejedelmeknek, s legjobb embereknek, a nemes hódoltató, valaha jára itt. *Trajant* értem. Amióta a kövek a branyicskai hegy alá, az apróbbak a postaút töltésére elhordattak, itt nem látni egyebet egy egyenes lineájú gödörkénél, s néhány esztendő múlva a kukoricakapálók ezt is láthatatlanná csinálják. Sok időt vesztegetek el, míg egy ép téglára találhaték.

A Maroson Somlyóénál, hidas vive által bennünket, mint Branyicskánál. Oberster *Barcsay Ábrahámné*, született gróf *Bethlen Zsuzsanna*, örömmel fogada bennünket, mint mindazokat szokta, kik férjét, szeretek. Előttem lebege a nagy világ emberének képe, ki valaha királyi szobákban járt, s megöregedvén s csendes szögben találá fel amott hiába keresett nyugalját. Gyermekai nem maradtak. Meglátám, mint lövellé nem mérges, de mégis keserű nyilait, melyek neki annyi ellenséget, s annyi barátot csináltak. *Barcsay* ebben véthet, de ő bizonyosan nemeslelkű ember volt. Bántásiban legalább ész szikrázott és érzés. Versei ezt kiáltják, s ismert és nem ismert

* Pm. Minerva 1831. III. 692. 1.

tettei még inkább. Sokak azért jók, mert nem tudnak lenni így rosszak.

(A sok szokatlanságai közt az vala egyik cselekedete, hogy előtalálván egy csoport francia hadifoglyokat, s látván, hogy egyike ezeknek ing nélkül megyén, leveté a magáét, s ennek adá; maga ing nélkül vette magára posztóruháját. Más visszafordult volna útjából, s hazulról küldött volna a meztelennek egy-két inget. De a szép lélek olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára s tetszik magának különösségeiben, mint az áldozatokban.)*

XVII. LEVÉL.

(Meg akarám látni Demsust, hol még áll egy templom, mely római műnek tartatik; de meggyőzettem e vélekedés hiú volta felől: az oszlopok nem egyrendűek, s a templom így nem lehet római nép munkája, hanem egy később időé, mely az oszlopokat eminnen-amonnan összehordá s újabb épületté alkotá. Ahelyett tehát, hogy Demsusra menjünk, elvégzénk, hogy ma Vajda-Hunyadra megyünk által, a leglelkesebb magyar egykori birtokát s fényes lakját venni tekintetbe.)**

Azon gyönyörű völgyen, mely Szebentől Hunyad vármegyén végig Magyarország felé vezet, egy más kisdud völgy nyílik, közel Dédácshoz, délfelé, s az viszen azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a leglelkesebb magyarnak ősi

* Fm. Minerva 1831. III. 693. 1.

** Tudományos Gyűjtemény 1817. II. 93—94. 1.

örökje, s hihetőleg szülőhelye is vala, Vajda-Hunyadra. Szántva vannak e völgy körül jobbra és balra a lapos tetők; maga a szűk völgy füvet terem és sok málét^ Sebes patak fut el rajta, s a patak szélén két falu áll: Barcsa és Kis-Pestes. Hunyad megett alantabb és szálásb hegyek emelkednek mindenfelé, s a Retyezát messzire láttatja hóval fehérülő oldalait.)*

(Barcsán néhány úri házak állanak, de egyik sem mutatja, hogy ez a nemzet valaha fejedelmet ada Erdélynek. Balra, egy dombnak oldalán, látszik a nemzet temetőboltja, s az is pusztulást mutat.)**

Már tízkor Hunyadon valánk. Úgy hívem, itt is egy kevély várhegyet fogok találni, mely mint a dévai, uralkodik egyéb társai felett; s íme az csak akkor tűne szemembe, csudás szögű, csudás fedelű magas falaival, midőn már előttem vala a falu-forma mezőváros, melynek nyugati szögét elfoglalta. Hatalmasabban kelé fel lelkemben az a gondolat, hogy ahol most vagyok, hogy amit most látok, ott *Hunyadi* is járt, azt *Hunyadi* is látta, s magáénak láta, s ez nagyobbá, felségesebbé tévé előttem minden tárgyát. 'Ahogyan gyermekek képzeletünk közönségesen nagyobbak festik, amit egy vagy más okért csudálunk, úgy, hogy meglátván azt végre, s a colossi nagyság előttünk közönséges növésé lohadván, ítéletünk a való mértékén is alábbra süllyed, s a nagy halandó, kit érdeme csudálásában egeket tartó Atlasznak gon-

* (A Tátra Krivánja, Késmárk felett, csak tizennyolc lábbal nagyobb, a lomnici tető csak háromszázzal. Retyezát oláh szó, s elcsapott tetőt jelent. Olyan ez, mintha horizonti vonásban szelték volna el tetejét.) — Toldy kiadásában 292. 1.

** Tudományos Gyűjtemény 1817. II. 94. 1.

dolánk, oly kisdedd é sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: vannak viszont esetek, hol a jelenés túlhaladja a nagyító képzeletnek festéseit s többet lelünk, mint váránk, s én most ezt érzem. Elevebben tűne fel lelkem előtt a nagyok és szerencsétlenek emlékezete, s az a hajdani nagyság és erő, az a hajdani zaj és fény, midőn itt most halotti csendnél s pusztaságnál egyebet nem láttam, s ifjúságom tisztelt barátnéjával s egyik gyermekével egy szekeren, kísérve más két szekereitől, a nyeregben ülő oláh asszonyok sokaságán keresztül vergődék; mert hetivásár vala. (A vár árkán innen oly tágasságú udvar van elkerítve kőfállal hogy azon némely kisded falu el fogna férhetni, s utunk ezen vive el. A vár hídja előtt kiszállánk szekereinkből.)*

A vár egyenetlen négyszög, aszerint épülve, ahogy azt kelni a vadmárvány félsziget engedé. Éjszaki oldalát, hova a híd viszen, *Hunyadi János* építé, a gubernátor és vajda; keleti oldalát *Hunyadi Mátyás*, a király; azt, ami a kápolnán túl van, a gubernátor szögéig, *Bethlen Gábor*, a fejedelem.

Udvara, a *Bethlen soránál* partosabb, mint a *Mátyásénál*, s nincs kiegyenesítve, s a *Bethlen* sora jóval hosszabb, mint a *Mátyásé*; ellenben a *Bethlené* csak szükségre vala építve, a *Mátyásé* pompára is.

Midőn a vajda építeni elkezdett, itt már sok épületek állhattak, s a hely a puskapor feltalálása előtt alkalmas vala erősséggé fordíttatni. Meg fogja elégedni, hogy a maga sorát bevégezhetette, és a kápolnát, mely akkor oly szükséges volt, mint egy bástya.

* Tudományos Gyűjtemény 1817. II. 95. 1.

A többit a gubernátor falától a kápolnáig, és innét ismét a gubernátor szögéig, aszerint rakák, ahogy az idők engedek és tanácslák; mégpedig foltozgatva, s nem a szépet tekintve, hanem kímélve a költséget. Ezt mutatja, az a sok szög és zug, az a csudás fedél.

A vajda gubernátor alkotmánya egyenes sorban emelkedik a vár árkából. Szűk, alkalmatlan, gyakor ízben megtört grádicsok visznek fel a felsőbb szobákba, melyek tágasak. Ezekből márványajtók nyílnak élesszögű küszöbökkel és gót cifrázatokkal a négy erkélyhez, melyet ugyanannyi támaszfal tart, és amelyek kilenc ajtócskák által vannak egymáshoz ragasztva, s kedves sétalót csinálnak. Márványtáblákkal vala kirakva a sétáló is s ezeknek itt, még helyben vannak némely darabjaik. Szédüle főnk, midőn az erkély ablakaiból a vár árkába lepillantánk, s erkélyeink rettenetes pilaszterit s a hidat tartó oszlopokat elnézünk. Úgy mondják, ezen oszlopok magassága nyolcvanhét láb és hogy ugyanannyi a falé is, ahol az legmagasabb; s így a vár legtetősb foka huszonkilenc öllel volna feljebb, mint a *Zalasd* vize, mely a *Bethlen* felén ketté vál s a híd alatt malmot forgat.

A gubernátor sorából a szomszéd sor szobáiba meredek grádics viszen által. Az erkélyek szobái alatt a palota áll, s annak boltozatját négylábnyi diameterű, három ölnyi magasságú, nyolcszögű, veres márvány oszlopok tartják, a palotát hosszában osztván két egyenlő részre. Ahol a gót szelésű boltozatok bezárják egymást, egy-egy rózsát látni, a haza, s a *Hunyadi-* s *Szilágyi-házak* címerével. Az ajtóhoz legközelebb álló oszlopon ezt olvasni, hosszas és szegletes betűkkel: *Hoc opus fecit fieri magnificus Dominus*

Joannes de Huny ad, regni Hungariae gubernátor, anno d-ni 1452., és így négy esztendővel halála előtt. Hol a hős egykor a nép elsőit láta maga körül, mosi eladó vas van letéve; a palota pitvarában pedig só árultatik.

Az uradalom mostani kamarai adminisztrátora *Osdolai Bögözi Antal* úr, ki bennünket nagy szíves-séggel s erdélyi vendégléssel láta, az alsó palota márványoszlopait vastag tölgydongákkal abrancsoltatá körül, hogy romlást ne valljanak.

Csaknem általlellenben a híddal a templomocska áll. A *Hunyadiak* hollója, s a *Szilágyi Erzsébet* vadkecskéje itt is láttatja magát, s az udvarról a gubernátor szobáiba felvezető grádicsok mellett veres márványba faragva látni a háznak meg bővített címerét, a hollót a gyűrűvel két mezőben, ugyanannyiban a koronát tartó oroszlánt, s a sisakban a két szárnyat.

Legszebb kinézésű szobája a várnak az, melynek erkélye a Mátyás sorából hasasodik elő.

Kívül a keleti felen, de ezzel egybefoglalva, áll egy óriási oszlop, melyet a magyarok buzogánybástyanak hívnak, az oláhok Pisztricának (tarkának), mert külső fala felszeldet négyszegekre van felosztva, s fehér, kék, veres színekkel bemázolva. Ennek tölcser tetejéről az égi tűz 1815. június 11-én lehasította a kétféjű sas vitorlát; azóta, hogy én ott voltam, már a zsindeleyzet is lehulla. A *Bethlen* során kívül álló, s ahhoz csak egy folyosó által kapcsolt négyszegű bástyát kemény alakú tetejével Nebojsza (ne félj) bástyanak nevezték el, hihetőleg a később idők.

A várat *Borbátvizi Bája István* barátunk nagy hűséggel s igen szépen rajzoló, mind nekem, mind

azután még egyszer magának, s két különböző pontokból. Ezt *Döbrentei* 1823-ban fél ív nagyságban köre metszeté. Mi ezt adjuk itt olvasóinknak, mert ez a *Mátyás* sorát bővebben láttatja, s láttatja a négy-szögű bástyát is.

Mi volt valaha *Hunyadi*, és mi most! Nagy férfiú, mely kevés örömet érzettél volna te munkás és örök tusakodások közt elélt, tiszta nagyságod által eléggé megédesített napjaidban, ha belé tekinthetél vala a végzések könyvébe, s láttad volna, mi várja elhunytad után hazádat és házadat.

Nem hagyhatám el a szent helyt azon emlékezet nélkül, hogy itt oly ember szolgált valaha a konyhán, hogy itt oly ember fűtögete valaha kemencéket, ki huszonhat esztendőskorában még olvasni sem tudta, s végre Paulinus barátból váradi püspök, esztergomi érsek, cardinális leve, kit *Ximenezhez* és *Richelieuhez* hasonlíthatunk: *Mairtinuzzi*.

Szirt, rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak!

Nagy, mint ő, nagy, mint társai, mint fia nagy!

Hol van urad? hol van *Mátyás*? hová leve *László*?

Hol van ez egykori fény? hol van az egykori zaj?

„Nincsenek!” így dörmög falaidnak kriptái csendje.

Nincsenek? ah! — de mi ez? látom-e nyílni kapud?

Látom: zászlóját már szélnek ereszti Kapisztrán,

íme indul, s vezetí győzedelemre hadát.

Szól a tárogató, a síp, a trombita, s a hős

Néma haragjában most maga léptet elől.

Jobbja, és balja felől *László* szökelteti ménét.

Atyjának veszi és osztja parancsolatit. —

Szirt! mi vagy; és mi valál egykor? megborzadok. A hív

Érti a szent jelenést, β felriad álmaiból.

XVIII. LEVÉL.

Közel Hunyadhoz, Hátszeg mellett, van egy Demsus nevű oláh falucska, s abban egy oláh szertartású templom, melyet Mars istennek építettek a rómaiak, s ez még a maga épségében, úgy mondják; némelyek tagadják, mert nem képzelhetik, hogy a régiség művészei oly ízetlenségeket követhetnek volna el, amilyeket itt lát a szem. De művész és művésznek tartani akaró mesterember, valamint művésznek tartatni nem is akaró, nálunk is volt, s látjuk munkáikon, melyeknek rómaiságát tagadni nem lehet, hogy az ő munkáik nem voltak mindig művészi munkák. Demsust tehát meglátni, és Demsussal együtt Várhelyet, mely kérdésen kívül a régi Ulpia Trajána volt, nemcsak öröm annak, aki ide jő, hanem kötelesség is. De nem mulathatok; sietnem kell haza felé. Amit most nem láthattam meg, másszor fogom. Nem halok meg én, ha különben Repromene hamar nem vet véget életemnek, hogy Dédácsot és akik azt nekem oly kedvessé teszik, még egyszer meg ne lássam ,s akkor meglátom Demsust is és a Traján városát.

Az én krasznai barátom engem azon útra egy becses könyvével ereszte el magától, melyet atyja, a referendárius, *Mária Thereziától* véve ajándékban, s abból ismerhetem mind Demsust, mind Ulpiát. A könyv oly ritka, hogy nevezeteseb bibliothecákban sem találhatik. Kíírom tehát, amit az oda eljutok tudni vágyhatnak. Címe a munkának ez: *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen.*

Wien, bei Trattner, 1775. 4. A császárné költségén.
Jött-e ki több e kötetnél, nem tudom.

A templom külső szélessége tizennégy lépés, hossza harminc, a torony magassága ugyanannyi, s a maga harminc lépését báró *Hohenhausen* csajkista major, e munka írója, tizenkét ölnök mondja. Az épület faragott nagy darabokból áll, kivált a szegleteken. Téglái vékonyporúak, mint a hamu, erősek, mint a vas, a színek, mint a cinóberé. Az oltár, az ajtó és a sanctuarium, hol az Isten képe állott, egy lineát tesznek. Az oltárkö körül négy másfél lépésnyi szélességű, három lépésnyi hosszúságú, egymástól két lépésnyire álló polcozaton, ugyanannyi négy ölnyi magasságú doriai oszlopok tartják a boltozatot, melynek közepében emelkedik a kémény, amit most toronynak mondanak. A sanctuarium keleti oldala mellett volt a pap lakása, vagy inkább öltözőködjé. Ugyanezen a falon a templomnak is van folyosója. A négy oszlop lábköveinek oldalaikra egy-egy lépdelő ló van faragva, vezető és ülő nélkül, s némelyiken halotti felírások olvastatnak.

Aki e helyt meglátja, nem lépéssel fogja mérni a távolságokat, hanem öl-mérővel, lábak szerint;* s elmondhatja, ha az oszlopok igazán doriai rendűek-e. Mert oly proportiójú oszlopokat, s oly hasasokat, amelyeket *Hohenhausen* ada a maga részein, a német munka olvasói vétkesen rajzoltaknak fognak tekinteni. Űgy hisszük, a major inkább érte a taktikához, mint a városi építés törvényeihez, s abban, amit Ulpia

* Teljesítette ezt *Tessedik* Ferenc. Lásd rajzát és leírását a M. t. társaság évkönyvei II. kötetében.

Trajána felől beszél, hajlandóbbak vagyunk követni intéseit.

Hol áll a Szármic, más nevével Sarmisegethusa, *Decebál* dákok királyának lakja, az iránt különbözőnek a vélekedések, s az utas Erdélyben nyugtató feleletet nem talál. *Seivert* (Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea. Viennae, 1773. 4°) azt hiteti velünk, hogy Ulpia Trajána és Szármic azon egy helyt jegyzik, mert kanonok *Mesericicius* Ulpia Trajánában, mai nevével Várhelyen, Hátszeg mellett, egy régi város omladványaira akadt. — De az a régi város nem lehet-e egyéb, mint éppen Szármic?

Benkő szerint (Transilv. I. 13.) a mai Fehérvár a római birtok alatt Apulum nevet visele; igen is hihetőleg az Ompoly vizétől, mely ott szakad a Marosba, vagy a víz a várostól; s a dákok birtoka alatt Tarnicnak mondatott. Maga a két név egy hangja isjmutatja, hogy. Tarnic vagy Szármic és Apulum, azaz Fehérvár egy volt; de *Benkő* (lap 23.) ezt nevetségessnek leli, csakhogy felejte elmondani, miért nevetségessnek. A T és az; S, és a Cz és Cs, s az N és az M könnyen cseréltetnek fel (az első kettő az attikai görög dialektben, a hollandiai nyelvben, és a magyarban is: sós sótan; leopardus, párduc; grádus, grádics; azonban, azomban; talán, talám.)

Traján *Decebálnak* második megverése után római lakosokat szállíta e földre, s a római hatalom itt azután 160 esztendeig tárta, míg az ismét erőre kapott dák nemzet a rómaiakat Kr. szül. után 263. esztendőben újra megbuktatá, úgymond *Hohenhausen*.

Traján megvervén *Decebált*, a VII. és XII. légióval, melyeknek száma tizenhétezerre mené, segédeergeivel, melyeknek száma ugyanannyit tevé, Fehérvár és Torda felé űzte.

E berontásra neki a fekvés az egyenes és tágas karánsebesi völgyet ajánlá, mert itt tetszése szerint foszlathatá kis sergét s eleséget utána a Duna mellől hozhatának, s ha megveretnék, itt visszavonulhata.

Karánsebes mellől Erdélybe két nyílás vezet: a várhelyi és dobrai, vagy más névvel, vaskapui és branyicskai. Traján a vaskapuit választá.

Eljövén a Márga patakig, mivel a völgy ottan szűkült, veliteszeivel elfoglalá a hegyoldalokat, s ezeknek védésök alatt előbbre nyomula.

Itt négyszögű körülárkolt táborban telepedék meg, melynek mindenik oldala 750 lépésnyi hosszúságú volt. Árok nyomait még 1765-ben, midőn *Hohenhausen* itt járt, ki lehetett ismerni.

Innen mené elébe a Szármicból közelítő *Decebálnak*. — Ha ez az állítás való, világos, hogy Szármic és Várhely, azaz Ulpia Trajána, nem lehet egy.

Gyalogjait a dombok oldalain (B.) állítá ki; lovagjai (C.) a síkot foglalák el.

A légiók könnyebb fegyveresei a Klopotiva szélén (D.) fogának helyt, a segédseregké túl a gyalogságon a dombokon (E.) s a brazovai és bresztyáni oldalakon (F.).

A tábor jó rendben visszavonhatá magát a körülárkolt helyre, s tovább a tábor mellett emelkedő dombocskára (G.) s még tovább a marmorai hegyre.

Ez levén legalkalmasb hely tábori munkálkodásra az egész hátszegi vidéken, bizonyossággal állít-

hatni, hogy Traján itt foga helyt legelőbb. Ezt mutatja az itt található omladékok sokasága is.

A csata történt Kr. után 103-ban. Traján megveré a dákokat, de el nem nyomata, a győzelem neki sokba került. Vissza akará tehát vonni sergét nyári szállására.

Ekkor egy öt öl szélességű, négy öl mélységű, két öl magasságú töltést hányata, azt hegyes karókkal bekerítetté, s a Hobica patakot táborán keresztül vezeteté. Országútat vonata a tábor alatt, azt körül árktoltá; egy bástyát állíta (H.) annak védelmére, s katonaházakat építetté (I.) tábori rend szerint.

Elkészülvén a hely, a dákok közül sokan elpártolának *Decebáltól*. Traján ezeknek (K.) ada szállást.

Midőn ezeknek száma nagyon megszaporodék, s Trajánt nagy céljai előbbre szólíták, lakóul nekik kimutatá a síkot (L.) s seregével Osztrova felé nyomul, s az új hely védelmén (M. és N.) két bástyát állíta és annak őrzését kiszolgált katonáira bizá. A táborban a katonaság hátramaradott részét, és a római tanács által oda küldött gyarmatot hagyá. A tábor helyén megtelepedett dákok a római néppel eggyé váltak, s így kelé itt egy nevezetes város, melynek később amphitheátruma is lett, — Eddig *Hohenhausen*.

De nem lehet-e feltenni annak, aki a mai Fehérvár, előbb tehát Apulum, és még előbb Tárnic fekvését ismeri, hogy Tihó ott véve lakást, ahol az Erdély megvert fejedelme *Gyeló* lakott. Annak dombja a fortificatio akkori szükségéhez képest, fejedelmi laknak alkalmas vala; s az Ulpia Trajána építése oly hevesen van motiválva *Hohenhausen* által, hogy

én ugyan egyebet, mint aminőt ő tanít, nem is képzelhetek.

Római maradványokról levén itt szó, álljon itt, amit *Seivert* (lap 30.) mond: Inscriptiones Romanae per Transilvaniam obuiaie ut Viennam portarentur, ab Imp. *Carolo VI.* anno 1723. mandatum est, tantaeque rei cura Comiti Italo Ariosti commissa fuit. Minime verò votis omnia respondebant, Valachi enim in Comitatu Hunyadensi omnes sicubi reperirent destruebant lapides, ut ab onere deportandorum Albam tanto facilius immunes forent. Accidit etiam, ut duae ad Lippam naves una cum lapidibus in Marusio submersae sint, cura vero Ariostana nonnullos lapidum iterum ex alveo fluminis productos esse, dicitur. Most azok a bécsi bibliotheca grádicsait ékesítik.

XIX. LEVÉL.

Hunyadinak születése felől különböző vélekedésben vannak történetíróink: némelyike ötöt vad szerelem gyümölcsének adja ki, mások alacsony sorsú, de törvényes ágyú szülék gyermekének; ismét mások majd havasalföldi, majd lengyel, majd római nemesek maradékának; és minthogy a lelketlenség mindig hajlandó a legrosszabbat venni való gyanánt, a mi *Hunyadink* felől közöttünk is elhatalmazott a gyáva hír. Hogy a nagy ember *Zsigmond* császárnak és morzsinai *Erzsébetnek* gyermeke, *Heltai Gáspár* terjeszté el; és minekutána oly tekintetű tudós, mint *Benkő József* (Transilv. T. I. p. 559.) *Heltait* követi, ki előbb *Heltai* ellen perle: nagy gyanú szállhat meg

bennünket, hogy az igazság azok felén látszik állani, kik *Hunyadit* meg nem szentelt ágyból eredtetik. Ha vad tűz gyermeke, ne vitassuk, hogy nem az; a *Benkő* által példaképen felhozott Jephthén kívül is vannak, akik úgy termettek és mégis tiszteltetnek, mert tiszteletesek voltak. De, ha semmi ok nem hagyja hinnünk, amit a gondolatlanok beszélének, toljuk el a magyar ég legdicsebb csillagáról a ködöt, melyet születésére történetíróink szunnyadékonysága vont.

Zágoni Arankái György, bírāja a marosvásárhelyi főítélőszéknek, egy értekezésével ereszte el magától, melyben megmutatni igyekezett, hogy a mi *Húnyadink*, a vajda és gubernátor, *Hunyadi, Oláh Vojknak* törvényes gyermeke volt, és hogy familiáját, sőt magát is a vajdát, *Hunyadi Székelynek* is hívták. Meg jelene az értekezés Kolozsvárt, 1811. 8-rétben, nyolc lapra. Óhajtanunk szabad, hogy a hűséges s polgári érdemei által tiszteletes férfiú fordított volna több szorgalmat nemcsak az előadásra, mely csinatlan és zavaros, hanem a dolog kinyomozására is. Azonban a munka így is alkalmas, velünk némely előbbrelépéseket tétetni. — (Felkapám okait, s a kérdést aszerint igyekeztem felfejteni, hogy olvasóm az előadásban legalább csonkaságot; ne találjon. Bár a szennyet, mely a tiszteletes hős születésén századok óta ül, teljesen láthassuk valaha eltörölve.)*

Onnan, hogy a hős atyjának *Hunyadi Oláh Vojk* tartatott, s aszerint, amit *Bonfin* (Dec. III. 9.) mond, *Hunyadi Oláh Buthi Vojk*, nem következik, hogy a *Heltai* által terjesztett hír nem való; ez a *Hunyadi*

* Toldy kiadásában 298—299. 1.

(*Oláh Buthi Székely*) *Vojk* elvehető a *Zsigmond* által megszeplősített leányt, s a gyermek, *Vojknak* házánál születvén, *Vojkénak* tartathatott. De tehát meg kellene bizonyítani, hogy ami beszéltetik, nemcsak megtörténhetett, hanem meg is történt. Ellenben, ha az a fél, melyen *Aranka* áll, bebizonyítja, hogy *Hunyadi Jánosnak* elei is *Hunyadi Székelynek* hivattak, s nemesek, és birtokosok voltak, s így a vajda birtokot, nemességet, és címert nem nyere *Zsigmondtól*, ahogyan azt *Heltai* mondja; úgy a hírt teljes okkal bitang hírnek tekinthetjük.

Aranka, *Kerchelich* után elbeszéli, hogy a zág-rábi és varasdi nemesek a vajda ellen a magyar rendek előtt 1447-ben panaszt tevén, őt *Hunyadi Székely Jánosnak* nevezték. *Noventis, quod magnif. Johannes Székely de Huny ad* gubernátor regni Hung.... s alább: *per eundem Székely potentialiter occupatas...* De a *Hunyadi Székely* família *Zsigmondnak* ideje előtt már virágzott; a budai káptalanak egy 1331-ben költ levele említ egy *Hunyadi Mihályt*, *Hunyadi Székely Jánosnak* fiát. Az itt mondottak szerint a vajda és kormányzó *Hunyadi Székely Jánost* e família tagjának a *Hunyadi (Székely és Oláh, és Buthi) Vojk* fiának kell tartanunk, sőt az itt említett *Hunyadi Székely Mihály* unokájának, s *Hunyadi Székely János* kis unokájának is szabad tekintenünk; mely szerint a *Heltai* által elhíresztelt mese, hogy a mi vajdánkat *Zsigmond* ajándékozta meg *Hunyaddal*, s ezzel együtt az is, hogy őtet *Zsigmond* nemzette, összeroggyan.

Aranka úgy véli, hogy az itt említett *Hunyadi Székely Mihály*, s atyja *János*, s fia *Vojk* s unokája

a vajda, azon székelyek közül eredtének, kiket *István* király *Arad* vezér alatt Hunyadba szállított volt, Erdélynek széleit a be becsapó oláhországiak ellen oltalmazták. Az itt megtelepedett székelyek kiírták az erdős helyeket, s mint kenézek (kinézők, felnézők, előljárók) a hátszegi és dévai várak segélyére jövevény oláhokkal megnépesítették, később királyainktól felkérték, megvásárlották, s a tájnak urai lőnek.

Hogy a mi *Hunyadink* atyja, *Hunyadi Oláh* és *Hunyadi Vojk* neveket viselé, bizonyítja *Albert* királynak 1439-ben költ adománylevele, melyben a mi vajdánk, és az ő testvéröccse, a *Miles Militum*, hasonlóul *János* így említettnek: *Johannes, et alter Johannes, uterque filii Oláh de Hunyad;* és egy később, 1440-ben költ *Ulászló* királyunk adománylevele; *utrique Johanni, filiis quondam Vojk de Hunyad.*

Velem levén *Arankának* ezen értekezése, velem *Benkőnek* Erdélye is, s *Dédácson* találván *Heltait, Bonfint, Prayt, Katonát,* csak *Kerehelichet* nem; most, midőn lelkem *Vajda-Hunyad* meglátása után még inkább eltölt annak emlékezetével, ki huszonkétezer verte *meg* a törököt, s a töröktől csak kétszer veretett meg; s aki nagy volt a koronát magáévá nem tenni, holott azt magáévá teheté vala, s a nemzetnek javára teheté vala magáévá; összehasonlítani az egymással ellenkező két vélekedést, s sietek gondolkozásomat ítéleted alá terjeszteni. (A te szíved érzeni fogja, mint örvendek, hogy ennek a nagy magyarnak fénye én általam tisztult meg egy szennyétől, mely azt, amint sírkövét a por, elfogta volt.

Ezután, úgy hiszem azt, a *Benkő* és *Pálmák* nem fogják ötöt vigyázatlanságból annak mondani, aminek ellensége *Ulrich* kajánságból szidalmazta.* Tekintsük előbb, mit mond a történelmi apostata *Benkő Heltai* után:

Heltai, a CXI. részben: Ez helyt szólanom kell *Hunyadi Jánosnak* eredetéről, ahogy a történetet azoktól hallánk, kiknek szüleiék *Hunyadival* sok ütközetben forogtak. — (Ne feledjük, hogy *Hunyadi* 1456-ban halt meg, *Heltai Gáspár* kolozsvári prédikátor pedig 1574-ben nyomtattatá chronica]át hihetőleg a munka dolgozása alatt, ahogy egyik ívet a másika után tele írta.) — Száztizennyolc évek múlva azoknak unokáik, kik *Hunyadival* harcoltak, sokat sokféleképen beszélhetének, s *Heltai* nem vizsgálá szorosán, amit hallá, sőt talán örült is, hogy untató chronica ját egy rendes történetecske beszélése által felelevenítheté.

Meghalván a havaselvői vajda (*elvő* hajdan annyi, mint *utolsó*) az ő két fia: *Dán* és *Mircse* összeháborodtak. *Dánt* a török, *Mircsét* *Zsigmond* védé, mert Transalpina koronánkhoz tartozott. *Zsigmond* maga is megjelene 1392-ben a seregnél, s míg az erdélyi vajda a maga népét felszedé, s az alföldi hősök a király után érkezének, tábort üte a Sztrigy körül. Elunván az özvegységet, komornyik inasaival szólni kezde, ha valamely szép asszonyi állatokat és leányokat láttának volna-e ott a környékben valahol. Ezek felelének, hogy egy igen szép leányt láttának volna egy gazdag bojárnél, kinek mása nem

* Tudom. Gyűjtemény 1818. I. 42. 1.

volna messze földön. A király a leányért bocsátá inasait. Mikoron elhozták volna a leányt, s az szembe*-állana estve a királlyal, ez így szóla: Felséges uram, én nemes leány vagyok, a morzsina nemből; ha velem közösülni akarsz, egyedül (egyszersmind) megterhesülök tőled, mint lenne annak utána magamnak és az én magzatomnak dolga? A király jószágot ígér, Jobban megnemesítést, méltóságokat.

Nem szinte négy hónap múlva a király győzelelemmel visszafordul, s ismét előhozatja a szép leányt. Ez terhesnek vallja magát, s a király kivonja ujjából a gyűrűt és adá azt a Morzsinainak. Ada neki cédulát is, s bő v költséggel s újabb ígéretekkel elereszté, s maga visszatére Budára.

Buthi Vojk havaseivői bojár (az volt-e?) midőn *Dán* és *Mircse* miatt lángola a háború, elhagyta vala honját s Hunyad vármegyében mulata. A leány tudata a vendéggel mi éré ötét, s ez, elfogva a leány nagy szépsége és a király nagy ígéretei által, elvév a nemszüzet. *Mircse* azonban kiizene *Buthi*hoz, hogy minden csendesen van, már hazatérhet, s *Buthi* ment, s vitte szép hitvesét. S az ott lebetegédék s gyermekét *Jankulának* keresztelteté.

Zsigmond másod ízben ment Havaselvöbe, s *Buthi Vojkné* bemutatá neki *Jankulát* a gyűrűvel és cédulával. A király megörüle a gyermeknek, s meghagyá, hogy az asszony azt hozná fel Budára.

Buthi meghalt, s az özvegy visszatére testvéreihöz, *Gáspár* bátyja engede kéréseinek, s megígéré, hogy őt Budára elkíséri. A szép asszony útnak készül, s szappanozza ruháit. És vala egy holló, és az meglátá a gyermek kezében a gyűrűt, és oda repül-

vén, kikapá azt az ő kéziből, és felvivé a fára. *Jan-kula* pedig síra vala, hogy a holló a gyűrűt elvitte vala. És az anya elhagyá a szappanozást és elfutamodék a gyermekhez és meglátá, hogy a gyűrű a holló orrában fénylik vala, és hogy a holló a gyűrűn praktikái vala. És előkiáltá bátyját, kinek neve *Gáspár* vala, és ez megragadá ijét és tegzét, és rálő vala a madárra, de a nagy hirtelenségben hibát tön vala. S most már nyilat vön vala, és azzal meg-
\övé a hollót, hogy az alá esek mind gyűrűstől, és nagy örömben lönek mindketten. — *Haltainak* oly rendesnek tetszék az istória, hogy feledé kérdeni, ha azt vehetni-e valónak vagy nem. Sőt mintha drámát írt volna, nem történetet, elmondja előttünk, mint alkudozott a királlyal a szép Morzsina; ami reméljük, a *Hunyadival* együtt harcolók unokái s kis Unokái, a kolozsvári prédikátornak s krónikáirónak el nem mondtak. — De ne vádoljuk; nagyobbára ilyenek minden történeteink.

Buthiné Budán bemutatá gyermekét a királynak, aki parancsolá, hogy *Bán Ferenc* látná gondjukat. S ez őt átvivé Pestre, s beszállítá egy polgári házhoz, s őket mindennap jóltartá, mintha menyegzőben laknának. S a király egy hónap múlva megajándékozá *Jankulát* Hunyaddal, s a környüle fekvő jószággal, s címerül adá a hollót, neki és az egész Morzsina; nemzetnek. És a Morzsina; nemzetnek szép jószágot ada a Hátszegben. Az asszonyt pedig megajándékozá nagy summa arany forintokkal és egy hatlovú kólyával.

A történetet *Bonfin* is említi III. 9. Mathias, anti-
qui sui generis haud inscius (régí ház lehete a *Hu-*

nyadi Székely-háza, ha *Mátyás*, a Róma Corvinusainak maradéka nem volt is) nihil molestius ferre videbatur, quam si quis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. Alamanni, suapte natura. Ungaris infensi, auctore Cillae olim Comitē, fabulám haud quaquam insulsam commensi sunt. Qvodsi vera haec fabula fuisset, quis ambigat, Sigismundum, profusissimae prodigalitatis Imperatorem, non solum agro, sed regno, quum virili proie careret, hunc esse donatarum. — Ha éppen ezt nem tette volna is, nem tehetni-e fél, hogy minekutána a mi hősrünk ragyogni kezdte, úgy nevezte volna fiának, mint *Mátyás Hanzlikot*, s ötödik *Károly* az ausztriai *Jánost*? s ezt azért is, emlékeztvén *Siklósról*, hogy a veszedelmes időkben benne támasza legyen.

Benkő (haragudott, ha a mesét valaki hitte. De oly nagy az igazság hatalma, hogy végre maga is mellé állott s most ő vitatá, amit előbb tagadott (Transilv. I. k. 559. I.)¹ ezen okokkal támogatja állítását:

1. Mert a történetet így beszéli Erdély, így azok is, kik *Hunyadi Jánosnak* mostoha testvérétől származtak;

2. mert a *Jankulának* adott Donációnak ideje is arra mutat; tudniillik *Huny ad* nem akkor adatott *Hunyadi Jánosnak*, mikor már érdemeket tevé, hanem még bölcsőjében. S adatott-e igazán? (Azt *Benkő* állítani nem meri, sőt lelke jámborságában vallást teszen, hogy azt eredetijében vagy másolatiban, szem meg nem látta, s a historiophilusoknál nyoma éppen

¹ Toldy kiadásában 392. 1.

nincsen; de reményli: feltalálja valaha valaki. — Úgy hihetné az ember, hogy az a tudós férfiú dévajkodik;²

3. mert *Hunyadi* soha nem neveztetett *Buthinak*;

4. mert *Ulrich* öt oláhnak s ebfajtának szidalma-
mazta;

5. mert *Zsigmondnak* erkölcei felől illet fel-
tehetni;

6. mert midőn a magyarok *Mátyásnak* halála után királyt választanak, s némelyek *Hunyadi Jánosra*, *Mátyásnak* törvénytelen derék fiára voksolá-
nak, s az egyik fél az ő szennyes származását hánytorgatá, a jó fél emberei azzal támogaták *Hanzlikót*, hogy a vajda, kit most már irigyei is tiszteltek, vad tűz gyermeke volt, mint ő (s *Benkő* nem érheté-e fel, hogy a jók ezt per inconcensum felelhetek, s még örültek, ha ezt felelhetek, bár tudták, hogy a dolog nem így vala? *Benkőt* itt egészen elhagyá a jobb lélek.

Azonban mégis való, hogy a rege beszéltetett, s az igazság barátjának tiszte kérdezi, hogy az eredetét hol vehette?

Énnekem úgy látszik, hogy nem a történet szülte a címert, hanem a címer a történetet.)⁴

A történet, mely megtántorítá *Benkőt* és *Pálmát*, de nem *Prayt* és *Katonát*, oly igen hasonlít a regéhez, hogy azt minden annak gyaníthatja a dolog gondosb megvizsgálása előtt is. Gyengéje az embereknek, hogy midőn szertelen érdem vakítja szemeket, készek azt hinni, hogy valamint azok igen nagyok, akiken olyat látnak, úgy eredeteknek is igen

³ Toldy kiadásában 393. 1.

⁴ Fm. Minerva 1831. IX. 701. 1.

nagynak, igen fényesnek, csudásnak kell lenni. A táborból haza jött katona sokat tud és sokat szeret a maga vezére felől beszélni, s azon időben még nem olvastatának biographiák az újság levelekben az ilyenek felől. *Hunyadinak* barátjai mind hívségből, mind hiúságból beszélnek a regét, irigyei pedig kapának rajta; ezek, mert az elhomályosítá annak születését, aki ő felettek vakító fényvel ragyogott; amazok, mert nekik törvénytelen ágyból születni, de királyiból kevésb gyalázatnak tetszék, mint királytól nagy fénynek, bár renden kívül. *Heltai* szerint a történet szüle a címert a hollóval és gyűrűvel; én pedig úgy hiszem, hogy a címer szüle a *Heltai* által elhírelt történetet, valamint azt a másik hírt is, melyet *Bonjin* költe, hogy a mi vajdánk római Corvinusok maradéka; és azon harmadikat, hogy Hollóson született, mely felől azt sem tudjuk, hol kell keresnünk abroszainkon. A még nem férfi, hanem csak ifjú *Hunyadi* lovaggá és szentelt vitézzé *Zsigmond* alatt leve; *Zsigmond* alatt játszott páncél játékokat s e játékokban oly paizzsal jelent meg, melyen a gyűrűt tartó holló vala kifestve, s a magyar troubadur neki álla, s rendes novellává változtatá, amit a paizon látott, ahogy ezelőtt még negyven évvel verselgetőink magyarázgaták heraldico-poetice a magok meghaltjaiknak címereiket, még ha a magyarázatot magok ők s olykor a felgyülekezett sokasággal együtt nevelték is. (*Hunyadi* öt legényt vive táborba, midőn szolgálni kezdett, ötöt vitt volna-e, vagy ötvent inkább s talán ötszázat, ha *Hunyadot* s a *Hunyad* környékét ő bírta volna?)*

* Toldy kiadásában 394. 1.

Az az ok, melyet *Benkő* az első szám alatt említ, nem érdemel feleletet. *Hunyadi János* a Periclesz honjában nem egy kevés érdemű s sokban igen rossz király fia volna s hogy a *Darius* meggyőzője az Olympia s a kígyó isten gyermeke volt, *minden* beszélte, de senki sem hitte.

A második oknál *Benkőt* nagyon elhagyá jó órája. Semmi nyoma a donatióknak, a statutióknak éppen semmi nyoma, — de *Benkő* reményli, hogy azok még előkerülnek valaha. Quod si contingat, omnis de *Johannis* ortu controversia terminabitur — terminata jam nobis.

3. A vajda neveztetett-e *Buthinak*, nem tudom; de neveztetett *Vojk* fiának s az éppen annyí.

3. *Ulrichnak* a szitka — szitok.

4. S minthogy *Zsigmond* a legtiszteletesebb házakat is megpiszkolá, megtörtént-e, ami megtörténhetett?

5. Az utolsó szám alatt felhozott ok legtöbbet nyomna azoknak sorában, melyekkel *Benkő* harcol, ha magával nem hozná a feleletet. Hátha a jó fél a kajánok kiáltozásait egyedül azért hagyá szó nélkül, mert a gálád hírt megcáfolni nem akkorára való valja? Hátha azok, akik akarták, amit most minden hazáját szerető magyar megtörténtnek óhajt, még örültek, hogy a közember és a kajánság a vajdát is annak mondogatá, ami *Hanzlikó* tagadhatatlanul volt, hogy így a lelkes ifjú felléphessen oda, ahová különben a szerencsétlen *Dobzse* s ennek *Mohácsnál* veszett fia fel nem léptek volna?

Tegyük az egyik csészébe a *Benkő* okait, a másikba az általunk itt felhozottakat s kérdjük, mint

történhetek, hogy a tiszteletes *Benkő* ily alaptalan állítást ölelgete? Én ezekhez még egy-két jegyzést teszek:

1. *V. Lászlónak* Pozsonyban, 1453. február elsőjén költ diplomája, mely által ez *Hunyadi Jánosnak* ősi hollós címerét emlékeztére, hogy ő neki megtartá és mint egy ajándékban nyújtá a magyar koronát, egy koronát tartó s nyújtó oroszlánnal megbővítette, ezeket is mondja: „Haetenus siquidem ex gratia precessorum nostrorum divorum Hungariae regum prefatus comes *Johannes* pro armis seu nobilitatis insigniis *progenitoribus, suis et domui beneficio munere collatis*, corvum in campo flaveo seu celestino, alas paululum elevantem, sub colore naturali depictum, ac formám annuli auri in ore gestantem habuit.” (Katona Hist. crit. XIII. p. 866.) (Tudva van, hogy nálunk címereket *Zsigmond* osztogata nagy számban, de hogy címereink *Zsigmond* előtt is voltak már; s amit a diploma mond, érdemli a hitelt.)* (*Albertnek* egy 1439-ben költ adománylevelében a vajda gubernátor *Hunyadi János* és testvére, a *Miles Militum, Hunyadi* ismét *János* ez is, így említettnek: „*Joannes*, et alter *Joannes*, uterque filii *Oláh de Hunyad*.” Egy más adománylevélben, az *I. Ulászlóéban*, 1440-ben a két testvér így neveztetik: *Otrique Joanni*, filiis quondam *Vojk de Hunyadi*.” *Bonfin* ezt a *Hunyadi Oláh Vojkot Buthinak* is mondja. (Dekád. III. 9.) És ha az olasz születésű tudós a maga hőset szabadosnak tekintett hazugsággal, mely a genealógiák gyártásában még inkább szokatlan, mint egyéb dolgok körül, római ház maradékának hirdeti is: fel

* Fm. Minerva 1831. IX. 702. 1.

lehet-e tenni, hogy ő, egy időben élvén hősével, ennek nagy atyját is hazug néven merete légyen nevezni? Hiszen egy magyarországi gubernátornak, egy erdélyi vajdának eredete az első ízben, akkor, midőn az a gubernátor és vajda még élt, nem lehet nem ismeretes. Mely lármát nem csináltak volna ebből az ő sok irigyei, kik reá azért neheztelének, mert születésben alantabb álla náloknál és mégis érdemei által őket maga megett hagyta.

Bonfin még azt beszéli, hogy Mátyás alig türe valamit nehezebben, mint midőn a bitang hír őt új embernek nevezgeté; mint midőn ellenségei tagadni szerették volna, hogy eredetét régi házból vette. Ha nem *Mátyásnak*, hanem ezeknek volt volna igazok, a neheztelés csak ingerlé vala a bitang hír beszélőit.)*

2. Ha *Hunyadi János Zsigmondtól* nyeré Hunyadot, miképen neveztetett atyja is *Hunyadi Buthi, Oláh, Vojknak? Aranka* ezt nem következteti; pedig ez szorít. S miképen osztozhatott az ifjabb *János*, a *Miles Militum*, Hunyadban? Hiszen azt *Benkő* s az ő *Heltaija* sem tartja *Zsigmond* gyermekének. Mondhatnánk ugyan, hogy a vajda testvéri érzésből türe el, hogy neki magának adott jószágból öccse is legyen részt, s anyjának férje, de aki neki atyja nem vala, vezetéknev gyanánt bitangolhassa az őtet magát illető jószág nevét. De mi szükség magyarázatokat ott költeni, ahol különben is magyarázhatunk, mihelyt oly történetet teszünk fel, mely a renddel egyez?

Sajnálunk kell, hogy la történetírók fel nem jegyzék *Hunyadi János* felől, amennyire ugyan tu-

* Pm. *Minerva* 1831. IX. 703. 1.

dom, hány esztendőket élt. Így talán egy újabb okunk volna az elhatalmazott hír megcáfolására. *Pray* szerint (Annal. III. 196.) a vajda *Zsigmondnál* legfeljebb is három vagy négy évvel vala ifjabb, *Bonfin* szerint (III. 4.) a vajda *Zecchi Demeter* zágrábi püspöknél udvari nemes gyermek volt; ez pedig 1375—79-ben ült a zágrábi főpapi székbén. Ha *Jankulát* akkor tizenöt évűnek tekintjük, mond *Pray*, úgy neki 1368-ban kelle születni, midőn a vele egy időben élt *Barthosius* chronica szerint, *Zsigmond* is született. *Hunyadi* meghalt Zimonyban, Belgrádnál, 1456. augusztus 11-én, s így ő nyolcvankilenc évig élt. Nagy kor, mond *Pray*, s kérdeni lehet, ily korú ember harcollíat-e? De hihetőbb, ezt veti mellé, mint-hogy a magánál három esztendővel idősebb ember gyermeke volt legyen.

Nekem hihetetlen mindaz, hogy nyolcvankilenc esztendős ember azon időben, hol a generális nem hátulról igazgatá sergét, harcolhatott, mind az, hogy a nyolcvankilenc esztendős harcoló kora, azok által, kiket ez a halál elcsüggeszte, elhallgattassék. *Capistrán* Szalánkemenből jelenté be *Callistus* pápának, hogy a vajda meghalt s hallgat nagy kora felől. Ügy *Bonfin* is, kit *Mátyás* tartott. Inkább hiszem, hogy akiktől *Bonfin* híreket véve, neki csak azt mondták, hogy a vajda egy valamely zágrábi püspöktől neveltetett s az olasz ember, ki hozzánk későcske jött sa régibb dolgokat nem tudhatta, itt megtévedvén, a kardinali süveggel megtisztelt érseket nevezte meg egy későbbi zágrábi püspök helyett.

E kétségünk közt vezető fonalú két fiainak éveiket vehetnénk. *Lászlót Bonfin* huszonhat esztendős-

nek mondja, midőn 1457. március 16-án hóhérpallós által vésee; *Mátyás* pedig, tizennyolcadikat tölte, midőn királynak kikiáltatott. Erről tudjuk, hogy 1440. március 27-én született; *Lászlónak* születése pedig 1430. tájára esik. Ha a vajdát 1456-ban nyolcvankilenc esztendősnak vesszük, úgy hatvanhárom esztendősnak kelle lennie, midőn meghala, s harmincnyolc, midőn *Lászlónak* negyvennyolc, midőn *Mátyásnak* atyja lett.

Azoknak ellenvetéseikre, kik *Hunyadi Jánost* Havasalföldivé, *Bonjinnal* római ősök maradékává, *Cornidesszel* lengyelek rokonává csinálják, teljesen megfelel *Budai*, Hist. Lexic. II. 239. Egyedül azt kellene még vizsgálat alá vennünk, mennyiben való az *Hunyadi* felől, hogy ő szegény sorsú volt s első ember nemzetségében. De az önként ötől szemünkbe. Ahhoz képest, ami lett, az volt, ha atyja s elei Huny adót már bírták is. Aki katonaságát úgy kezdé, hogy csak öt legényt vezetete táborba, az erdélyi vajdák sorában új ember. De maga az, hogy öt legényt vive, eléggé meghazudtolja *Heltait*. Nem annyit vitt volna, ha egészen bírta volna Hunyadot és tájékát. Sokkal hihetőbb, hogy ő nem gazdag, de régi nemes ház gyermeke volt, Hunyadon másokkal bírt s előmenvén a katonai pályán, ott másoknak birtokait megszerezte s» magát oly jószagúvá tévé, hogy a vajda s gubernátori méltóságokat fényesen elviselhesse. Minekutána *Szilágyi Geréb Erzsébetet* elevevé, mindezeket annál könnyebben teljesíthette.

Morzsini *Erzsébet* első férje halála után *Cionakos* (Csolnakos) helységnek *Járiszló* nevű urához mené s ennek négy fiakat szüle. *Benkő* (Transilv. I.

567.) felhossa a vajda Hunyadinak 1448-ban a mostoha rokoninak adott exemptionalisát, s 1446-ban adott statu toriáját; Nobilium Daan, filii quondam Jarislo de Chionakos, necnon Vojk, ac *Petri et Johannis*. S a Csolnakosi família ezt az ő elejéknek még a vajda ideje előtt bírt jószágát még ma is bírja, s címerek nekik is a gyűrűs holló. (A nem nagy hely egy kisdud republicának képzeltehetik s status in statu. Minthogy ártalmas a nagy testnek ez a kis testecske éppen nem lehet: méltó, hogy elsősegei tovább is tiszteltessenek. Nem mernék itt hinni *Benkőnek* is, ha báró *Jósika János*, Hunyod vármegyei volt főispán s mostan tartománybeli főbiztos s felsőszálláspataki *Kenderest Mihály*, Hunyad vármegyei volt főbíró, most kormányzékai tanácsos urak bizonyossá nem tettek volna, hogy a dolog nincs különben. Coloni hujus vici, mond *Benkő*, tributum non solvunt; comitatus juridictioni non subjacent; causae aeorum criminales coram dominis suis terrestribus vertuntur (mert a falu maga tesz egy független jurisdictiont), salva appellatione ad tabulam regiam (mint a vármegyéken lefolyt hasonló perek); mandata regia apud eos virtute destituuntur, nisi Sigillum majoris fratris dominorum Csolnakosiorum, tanquam inspectons (Kenézii) loci accesserit, — mely csak annyit tesz, mintha *Benkő* a vármegyéről szólván, azt mondta volna, hogy ott a királyi parancsolatoknak semmi erejük nincs, míg nem publicáltak. — Ez a Csolnakos falu egész San-Marino Erdélynek; teste között.)¹

¹ Tudományos Gyűjtemény 1818. I. 52. 1.

(A hely nem engedi, hogy ezeket bővebben adjam elő, s olvasóimat egy kisdied munkára utasítom, melyet *Ponori Thewrewk József* úr Pozsonyban, 1825-ben e cím alatt ereszte ki: „Három értekezés *Hunyadi Székely János*, magyarországi kormányzó, erdélyi s havasalföldi vajda, tótországi, temesi és Bzörenyi bán, besztercei örökös gróf és nádor-fehérvári kapitány törvényes ágyból lett születésének bebizonyítására.” 8-rétben, 60 lap. Az első értekezés az *Arankáé*; a második az enyém; a harmadik a kiadóé.)²

Utólrás.

Falun lakván, s távol a nagy bibliothecáktól, közlém, amit itt írtam Sáros-Patakon históriát tanító prof. *Szombathy János* úrral, hogy ha valahol hibáztam volna, barátságosan fedné fel azt előttem, g azt vevém válaszul, hogy dolgozásomban semmi sem kíván változtatást, s a homály el van oszlatva nagy bizonyosságig. Közlém tovább Halics országbeli kormányzéki tanácsos és brzsáni kerületbeli kapitány, *Kriebel János* úrral is, ki magyarországi históriáját most dolgozza s kivált azért, mert ez a nagy érdemű polgártársunk, lengyelek közt lakván, a magokat Corvinusoknak nevező lengyelek és ezeknek a Huni/adi-házhoz gondolt rokonságok felől fog küldhetni némely tudósításokat, s a választ ide rekesztem. Brzsanból, 1817. október 16-án.

² Fm. Minerva 1831. 703. 1.

Látogatásképen a herceg *Lubomirsky* háznak egyik régi kastélyában valék, s ott egy nagy rézbe-metszett selyemre nyomtatott genealógiai abrosza tűnt szemembe a gróf *Krasinsky* famíliának, melyen a Corvinusok címerét, a hollót a gyűrűvel s a Corvin *Krasinsky* nevezettel, s egyszersmind, ami nekem még váratlanabb vala, a Pannoniából Lengyelországba *Konrád* Mazoviai herceghez 12⁰¹. körül meghívott és a lithványok ellen vezérnek rendelt *Wratislaus* Corvin nevét megsejtem.

E felfedezés annál inkább látszott érdemelni figyelmemet, mivel *Hunyadi János* a gubernátor és vajda, kit mi magyarok a Corvinusok sorában elsőnek szoktunk tekinteni, a XV. században élt, és így ifjabb korú, mint akiket a lengyel föld állít Corvinusoknak.

Elfoglalám a birtokosok engedelmével az 1722. dátumú abroszt s minden rést fel akarék nyomozni a lengyel írók munkáiban, mely e tárgyra világot vethet, hogy ez által az én tisztelt barátomnak óhajtott tudósításokat küldhessek.

A gróf *Krasinsky* famíliának ezen abroszán annyival inkább reméltem útba vezetetni a lengyel-es magyarországi Corvinusok rokonsága iránt, mivel ennek cifrázatain mind a gubernátor *Hunyadit*, mind fiát, a királyt feltalálám.

A rokonság bizonyosságai azonban a táblán nem állanak. Csak egy *Jacobus Krasinsky* vagyon említve, ki mint praefectus nigrae legionis *Hunyadi Mátyásnak* szolgálatjában állott, s Magyarországból Lengyelországba visszatért.

Ami nyomozásimban *Papróczinak* complicatioi közt álmélásra ragadozott, azon itt talált állítás vala, hogy már *Szent Istvánnak* anyja is Corvinusoktól vette eredetét s a címerrel élt, anélkül, hogy a vélekedés bizonyossággal támogattatott volna, mely különben történeteink íróinak állításaikkal, kik Saroltát az idősb *Gyula* erdélyi fejedelem leányának adják ki, ellenkezésben vagyon.

Azonban annak bizonyosságául, hogy a Pannoniából Mazoviába megérkezett *Wratislaus* vezér Corvinus nevet viselt s címerében a hollót, ezen írók közül egynél többen Konrád mazoviai hercegnek Varsóban, 1224-ben költ privilégiumát említik, midőn másfelől tudva vagyon, hogy ez a herceg ekkor tájban kívánta fel a szomszéd tartományok lovasságát a pruszusok és litvánok megalázására.

A lengyel írók azok szerint azt állítják, hogy a *Hunyadi János* kora előtt sok idővel Lengyelországban több Corvinus névvel élő famíliák találatának, kik e Corvin *Boroszló* vezértől vevék származásukat s magokat a Rómából Pannoniába átköltözött Corvinusok maradékinak tartották, hon jókban nagy tekintetben valának, az ország legtekinteteseb méltóságit viselték, mint azt a Corvin *Krasinsky* s más e törzsokből sarjadozott házak felől ma is mondhatni.

A *Krasinsky* házon kívül, mint azt a lengyel címerkönyvből látnom lehete, több nemes házak is élnek a hollós és gyűrűs címerrel. Ilyenek a *Bienkowsky*, *Kochanowsky*, *Modlicky*, *Pawlocky*, *Protrowsky*, *Zamowiecky* lengyel és némely litván házak, például a *Ginwil* és a *Szakowicz*.

Lehet azonban s úgy tetszik hihető is, hogy a

felvett Corvin mellékneve az említett lengyel és litván házaknak, melyek magokat a Magyarországból Mazóviába, 1224. körül általjött *Boroszló* vezérhez csatolják, későbbi időkben támadott a XV. és XVI. századokban gyakorlott versio in latinum által.

Mert Konrád mazoviaai hercegnek 1224-ben költ említett privilégiuma tulaj donképen az az adománylevél, mely az említett *Boroszlót* bizonyos helységek urává tévé. Ezek közt az egyik *Slepowronnak* nevezetett (magyarul Hollófalvának). E helységről *Boroszló* és maradéki a *Slepowronius* nevet vevék fel s később a Corvinust és azzal együtt a *Hunyadiak* címerét.

Hogy végre a mi *Hunyadi Jánosunkra*, Mátyás királyunk atyjára térjek, azt állítom, hogy azon különböző hírek közt, melyek ezen hős eredete felől elterjedtek, az mely ötöt a *Zsigmond* király s tovább császár házasságon kívül nemzett fiának akarja tartatni, hitelt legkevésbé érdemel.

Bizonyságot e vélekedésem támogatására abban látszik találhatnom, hogy a vajda azon felekezet mellett áll, mely a magyar koronát a lengyel Ulászlónak akarja nyújtani, noha *Zsigmondnak* leánya *Erzsébet*, *Albert* királyunk özvegye szült fiat. Ebben ő, mint természeti fia *Zsigmondnak* hálátlanul fogott volna bánni; ezt pedig felőle nemes characterének annyi bizonyságai után feltenni nem lehet

Egyébiránt királytól renden kívül születni azon időkben annyira nem tartatott mocsoknak, mint ma nem. Következőleg nem látni által, hogy *Hunyadi János*, ha fia volt volna *Zsigmondnak*, azzal miért ne dicsekedett volna inkább?

Aztán *Zsigmond*, a mi hősünket, ha magzatja volt volna, minden bizonnyal előbb fogta volna elhalmozni kegyeivel, méltóságokkal, birtokkal, már előbb alkalmat nyújtván neki erre a hős nagy tettei. És még ő is *Hunyadot* 1419-ben nyerte s csak 1439-ben neveztetett *Albert* által vajdává.

De ezen gyanítás helytelensége még világosabban kitetszik a *Zsigmond* és a *Hunyadi* életek összehasonlításokból.

Az elsőbb életének 18-ik évében 1386-ban jöve először Magyarországra s 1437-ben, életének 70-dikében halt meg.

Hunyadi János 1456-ban halt meg, 80 esztendőskorában. Születése tehát 1376-ban esik, előbb mint *Zsigmond* Magyarországot látá, és a midőn nyolc esztendőskor lehetett,

A mi hősünk ezek szerint, midőn 1419-ben *Hunyadot* nyerte, már negyvenhárom esztendőskor volt, vajdává pedig hatvanhárom esztendőskorában neveztetett, mely a szerzemények hosszabb útján, érdem és vitézség által, inkább vala elérhető. (Consil. *Kriebler* úr nem olvasta az *Aranka* értekezését, s a vajda születése esztendejét korábbra teszi, mint talán illik. Ha ő *Pálma* szerint 1393-ban született, huszonhat évü vala, midőn 1419-ben vajdává, ötvenkilenc, midőn 1452-ben beszercei gróffá neveztetett.)

Ami végre a *Corvinus* nevet illeti, úgy vélekedem, hogy ez a *Hollós* nevű ősi jószágának deákra fordításából eredé. De nem léphetek *Kaprinainak* állítására (Hist, diplom. II. 565.) mintha az *Mátyásnak* uralkodása alatt csapodárságból történt volna. Sőt azt lelem inkább hihetőnek, hogy *János*, minek-

utána a címerosztás *Zsigmond* alatt kezdte közönségebb szokásba menni, (*Palma*, Herjyd. II. 3., 4.) birtokába lépven Hollós nevű helységnek, hollót véve címerül, s az arról szóló diplomában deakosan Corvinusnak nevezetett.

Ennek bizonyosságát feltalálhatni a *László* által neki az ő nagy érdemei felől adott oklevélben (*Pray*, Ann. III.) és azon másokban, mely által beszercei gróffá nevezetett 1452-ben, mely alkalommal (Thuróczi, Chron. IV. és *Bonfin*, Dec. III.) az ő régi hollós címere egy veres oroszlánnal s azon elsőséggel toldatott meg, hogy veres pecséttel élhessen. (De a hollós címerrel már elei is éltek, úgy mondja *V. László* király az itt felidézett diplomában; és így a hollót a vajdának címerül nem Hollós helység adá s *Bonfin* a címerről is elolákizálható a király nevét.)

Azt vehetni inkább valónak, hogy az ő római házból származtatása történt a *Mátyásnak* hízelkedni kívánó költeményből, amint azt *Kaprinay*, *Pray* és *Baier* gyanították.

Igen hihető tehát, hogy *Hunyadink* megszentelt és nemes ágy magzatja volt és hogy Hollós falu Erdélynek és Oláhországnak szélén feküdt.

A *Histoire des Révolutions de Hongrie* s egy kisded német chronicon, mely 1683-ban nyomtatott, a vajda atyjává egy oláh születésű *Buthot* tesz, anyjának egy főszületésű görögnét; s ezt *Fessier* is valónak tekinti.

Nekem sem egyike nem látszik hihetőnek, sem másika; mert ha *Hunyadi János*, a görög császáriház egyik leányától vette volna lételét, a hízelkedők ezt *Mátyás* idejében emlegették volna.

Igen erős bizonyosság arra, hogy a mi *Hunyadink* nem vévé eredetét egészen sötét házból, véleményem szerint abban fekszik, hogy ő a gubernátor horogszegi *Szilágyi Mihálynak* testvérét tartotta házasságban, holott párosodása nem akkor történt, midőn már hivatalok által ragyogott.

Az éppen említett, Nürnbergben, 1683-ban nyomtatott német chronicon szerint *Hunyadi Jánosnak* leánya is volt, *Beatrix*, ki előbb *Frangepán Bernárdhoz*, ennek halála után pedig *György* brandenburg-onolsbachi fejedelemhez vala adva. Kedves volna tudni, ha ennek maradtak-e maradéki.

(Ponori Thewrewk 1825-ben ereszté ki értekezésemet az *Arankáéval* és mit e tárgyról halicsországi kormányiszéki tanácsos s Brzsáni stryi kerületbeli kapitány *Kriebel János* úr hozzám íra. A hely nem engedé, hogy itt mindent elmondjak.)*

XX. LEVÉL.

Gróf Gyulayné meg akará látogatni férje testvérét, gróf *Bethlen Ádámnét* a gyógyi fürdőben s elvégzénk, hogy ott fogunk elválni egymástól. Én tehát előre menék *Síposhoz* Tordára s *Naláczyhoz* Bábolnára, s az elsőnél a másodikkal fél, a másodiknál az elsővel egy napot és egy egész álmatlanul s örök beszélgetések közt töltött szép éjét mulatván *Gyulayval* és *Döbrenteivel*, Gyógyra betérek.

A sok nagyobb és apróbb épületekkel tömött hely úgy el vala foglalva, hogy ha a jó grófné előre nem gondoskodott volna szállásom felől, még akkor

* Toldy kiadásában 396. 1.

nap tovább kellett volna mennem, vagy az ég alatt hálnom. De a baj és elakadás által az istenek sokszor csak örömet akarnak nyújtani a föld lakóinak s ez történt itten velem is: egy férfiú vendégévé tevén, kinél felejttem, hogy múlt éjjel be nem hunyám szemeimet és akinél ismét álmatlanul s örök kérdések és feleletek közt múlt el időm, míg a reggelt hajnalodni látánk, s generális *Kerekes* úrnak egy szava gróf *Stubenberg* úrhoz, a szomszéd szobában, mutatá, hogy a vékony fial a leglassúbb hangot is általeresztigazdám Erdélynek egyik legtiszteleteseb tisztviselője, Alysó-Fehér vármegyének főnótáriusa, Baczka-Madarasi *Kis József* úr volt.

Midőn II. Józseffel Vaj *József* először szóla, az akkor még hivatalt nem viselő, a császár ezt monda azoknak, kik körüle valának: Bejáram országimat s még ily fejet nem találtam; próbát akarék tenni, s szökdöstem a tárgyokban, de ennek mindegy vala, akár azt kérdjem, mennyi aranyat adnak a magyar bányák, akár azt, hogy egy vékából hány katonai kenyér süllhet; s mi, kik a hasonlíthatatlant ismerénk, valljuk, hogy a nagy fejedelem szava igaz szó volt. Én ugyanezt mondhatom *Kis* felől. Nem tehetek semmi kérdést a politicából, a történetekből, a statisticából, hogy készen ne kapjam a feleletet s ezek egyezének azon jegyzéseimmel, melyeket vagy könyvekből, vagy utam alatt Hunyadon és máshol gyűjtögetek. De ez nem lehet különben oly tisztviselőnél, ki fürdőbe is, a pihenés és öröm helyeire, *Prayt* hozza magával és *Schwartnert* s *Smithet*, a nemzeti gazdaságról. (De *Kisnek* több tisztelője volt, mint barátja; azért-e, mert a más ragyogása süti a

nem ragyogókat, vagy mivel ez a cátói lélek egyebet keres, mint azt, hogy minden szeresse. Mit adnék érte, mondám, ha ezt a nagy férfit a zemplénieknek megmutathatnám, de hogy lehetne azt várni, hogy ő mihozzánk jöjjön? S íme megleve, amit nem reményltem, 1829-ben megjelene a pataki examenen s barátim azt mondák, midőn bennünket elhagyott, hogy felőle nem sokat mondtam, hanem keveset. Par negotiis, et supra. Gazdag is lévén, azon fölül, hogy tanult is, jó is vala, s feleségtelen, egy szőlőt véve Patakon 3000 frton, s azt a collégiumnak ajánlódékozta. S midőn éppen ezt írom, érkezik a tudósítás, hogy ő is meghalt, 1830. június 6-án.*

A fürdő birtokos ura, kászonyi báró *Bornemisza Leopold*, vendéglé az ide gyülteket, s minthogy én is a gróf *Gyulayné* házához tartozom, éltem a szerencsével. S ez nekem alkalmat ada Erdélynek néhány tisztelt fiaival és leányival megismerkedni s az itt lebegő lelket még inkább megszeretni.

Barátim bennem nagy ideát támasztanak egy helvéciaihoz hasonlító vízomlás felől, melyet itt látni fogok s a szó nekem hihetetlennek látszék, midőn Gyógyot még nem látám, hihetlenebbnek, midőn meglátám; mert, hogy lehetne e magas, de nem vad dombon oly zuhanó, most önkényt vallom, hogy várakozásomat kevés esetekben látám inkább felülhaladva, mint e hihetetlenkedésemben, s a természetnek e csudáját legbuzgóbban most én hirdetem.

A fürdő a dombnak éppen a tetőjén van, s ott bugyog elő a föld kebeléből a víz számtalan forrásokban s patakává válván, két ágra szakad.

* Fm. Minerva 1831. I. 740—741. 1.

Utunk ide, le a fürdő épületei körül, azon ága mellett mené el, mely egy-két rossz malmot hajt és minthogy árkában sok apróbb és nagyobb kődarabok állianak, nagy zajgassál és tajtékokat hányva futja meg futását. Mely kedves volna itt tölteni egy Claude Loraini éjt a hold szelíd fényében, vagy midőn a fellegek pusztítást készítve torlódnának, egy Salvator Rozait, egy Ossziánit!

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A két víz között málés és gyümölcsös kertek állanak. Látám meredekké válni a domb oldalt, de hihetetlenkedésem el nem hagyta. S íme a cascade előtt állánk. A falmeredekségű hegyoldal, nem várt, nem képzelhetett magaságban, be van növe felőlről bokrokkal; alól a mélységben vad surjány borította el a víz futását.

Első szabad esése, a tető mogyorói közül, egy pár ölnyi. De itt nagy csúcs kél élébe s felkapja a patak esését s úgy szalad ezer apró mozdulásokban, millió meg millió csillám közt alá a mélységbe, mint egy eleven ezüstlepel. Az Arnida kertjeinek nem lehet szebb forrása s aki oda járult volna, azt hihetné, hogy a vízben a szép tündér élte folya el. Magát a legfelsőbb szökést egy kifűrt hordónál is könnyű képzelni, az eleven leplet, e számtalan csillámlásokat s apró csendes mozdulásaiban látni kell. Nekünk, kik a Schweic cascádjait csak az *Aberli* és *Gessner* rezeiből ismerjük, képzeletünk e szép rezgések felől nem lehet.

És aztán az a szédítő tető, honnan a víz a domb homlokán, a bokrok homálya alól, csendesen szökik alá s az a szédítő mélység, hová lábaink alatt rohan,

ki képzelheti ezt kisebb, vagy nagyobb réznyomtatványon ily nagynak?

A víz mészrészeket rak le s ezek sokára ott is követ természetek, ahol az nem volt. Számtalan hártásodásokat lelek a víz körül, s egyedül töredékénységnek volt oka, hogy innen örömeim emlékére egy darabot el nem hozék. De ha az idő ottan is csinál követ, ahol előbb nem vala, viszont azt is teszi, hogy ne legyen, ahol volt. Amely torok lábaink előtt nyílt, hogy *Lotti* és a lányom kénytelenek valának a gyümölcessel gazdagon megrakott szilvafák ágaikba fogaézni, ott ily szirt fekszik, befutva szederinakkal s egyéb gazzal. Azt a kő terhe s a szakadó víz repeszték le toronyi magasságáról.

S e scálán mérve, mely rövid az emberi élet s mióta áll ez a minden, hogy most így állhat már?

Feltevém magamban, hogy virradatkor ismét itt leszek, s a szép látványt a kelő nap tüzében fogom nézelleni, mert délután a víz árnyékban álla. De aki *Kissel* csak egy éjét tölthet, annak nappallá válik éjjele és minthogy a természet a maga adóját el nem engedi, éjjele viszont reggele s elszűnyadásom a reménylett örömtől megfoszta.

Közeli te az elvállás órája s akarám, estem volna által rajta már. Szekereinket előre küldénk a kised falu végéig, mely a fürdő alatt a sivatag tetőn megtelepedék. A grófné s minden gyermekei s főnótárius úr a szekérig kísérének. Elfogódott, összeszorult szívvel csokolám meg a legjobb asszony, a legjobb gyermek kezét, s most még egyszer a grófnéét s lelkenek örök kedvesei elmaradának.

Gróf *Lázár Benedek* úr úgy hívé, hogy irántam tartozik valamivel azon részvételért, melyet, midőn katonai sebeit a váradi fürdőkben gyógyíttatá, az anyám, egy szerencsétlen s tartós betegségben elhalt katona* anyja, a gróf iránt bizonyíta, s megígérteté velem, hogy ebédre hozzá menjek *Bencence*. Meg kelle magamat adnom kívánságának, noha a grófot a fürdő örömeitől nem akar ám elvonni, s fél órával azután, hogy mi Gyógyot elhagyánk, fogata a gróf is. Azonban *Döbrentei* Alsó-Gyógyon bevive gróf *Kún Zsigmond* úrhoz s én annyira megszeretem az ottlétet, hogy midőn vendéglőm utolére s sürgeté menésünket, én valék, aki leginkább kérem, engedne veszteg maradnunk. Csak estve felé érénk *Bencence* s a gróf itt láttatá velünk a báró *Orbán Antalné* kertjét s főlegóriáját, mely a Kenyér mezején elhült törökök testjeikből támadnak mondogatott halmon épült. Annak külső falai be vannak írva hazafiúi versekkel, de a verseknek egész érdek az, hogy hazafiúiak. Úgy tetszik, maga a rege is, hogy a domb török testektől támadá, csak hazafiúi gondolat. Ez mindig szent; de a rossz vers a szentet nem teszi tiszteletessé; árt inkább neki. (Merészke volt egy tettem, melyet itt elkövetek, de olykor a merész tettek sem rosszak, s nem lesz rossz elmondanom: egy ifjú *Barcsai* úrtól azon kéressel váltam el, hogy fejedelem ősére ne emlékezzék, de annál többet *Abrahámra*, a költőre.)¹

* Ez *László* testvéröcsém volt, oberster a *Dávidovics* gyalog magyar seregében. Született Alsó-Regmecen, Abaujban, 1763. június 19-én; meghalt Bécsben 1807. július 18-én.)
— Toldy kiadásában 311. 1.

¹ Toldy kiadásában 311. 1.

XXL. LEVÉL.

A reggeli mellett ülénk, elfojtott szívvel mindnyájan, mert érzénk az elválás közelítő pillantását, midőn báró *Bornemisza Pál* úr, Gyógyból jöve, betére hozzánk s beszélé, hogy barátneink kisírt szemekkel jövének elő hálósobáikból s közöttök ma is felőlünk folya a beszéd. (Vártam azt, tudtam, hogy úgy lesz, és mégis örültem a hírnek, mintha váratlan ért volna.)¹ Szemeimből csak öröm fakaszthat immár könnyeket; régen elszoktanak azok fájdalomokban sírni; de most nedvesülni érzem; előttem vala ja kedves grófné, azokkal a még mindig igen szép fekete nagy szemekkel, előttem az én jó *Lottim*, előttem két testvérei, *Fanny* és *Constance*, s *Fanny* felől itt egy történetet kell elmondanom, hogy e lelkeket ismerd. A grófné kifárada marasztani András-halván, kifárada *Lotti* is; s ennek makacsul ellene szegzém magamat, mert tudtam, hogy sem ő, sem imádott anyja a megtagadást hidegségnek venni nem fogják. *Lotti* új ostrom alá vón s ismét sikertelenül. *Fanny* némán álla közöttünk; neki a természet annyi félenkségét ada áldásul, hogy attól a gondos nevelés sem szabadíthatá meg egészen. Én téged marasztani nem is merlek, monda; mert miként boldogulhatnék én ott, hol anyám s testvérem haszontalan tevék a kérdést? Ki valék forgatva fegyveremből s én pedig, mondám, nem a grófné, nem az én *Lottim* kedvéért maradok; érezze nagysád, kedves *Fanny*, mely igazágtalan mind irántam, mind kivált maga iránt. S alig vala eszmélet bennem csak kezét csó-

* Toldy kiadásában 812. 1.

kölni meg, nem gyönyörű kék szemeit is, melyet ha talán menthetne is az ősz haj, nagy gondatlanság volt volna. *Fanny*, kinek arca különben is fehér és piros, mint egykor igen szép anyjáié volt, elveresedik s némán voná vissza magát. Azt fogja mondani sok olvasóm, hogy illet sok leány mondhat s vallom, amit mondani fognak. De, hogyan ezt *Fanny* monda, kevés leány tudja mondani s más engem többet mondva sem maraszthatott volna még.

Bornemisza megivá findzsáját, s ment s fogának nekünk is. *Lázárnak* megköszöném valóban megbecsülhetetlen jóságát, de az én két barátomnak megköszönni, amit érettem Kolozsvárra beléptem óia minden nyomon tevének, arra nem lelek szót. Midőn *Gyulay* csókola meg víg csókjával, ő, ki csupa szív, hány ízben nem mondtam azt felőle magának és másoknak; még inkább érzem, hogy való, amit felőle mondtam, midőn a hév *Döbrentei* szoríta karjaiba, érzettem, hogy barátságunk a sírig tart.

Végre elhagyva látám, egyedül látám magamat Harminchárom napot tölték vélek s annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem leheté mindnyájunknak nem kínos. Kitekintek szekeremből a Kenyérmezőre, feltekintek a csórai tetők felé, hol *Barcsay*, a poéta, almafája alatt fekszik; mint *Bessenyei György* is a *Barcsay* barátja, Biharban; s azonnal ismét magamba vonulék, mert most szívemben nem lele több helyt egy érzésnél. Általmenvén a Kenyérvizén, lányom mutatá, hol áztatá ő *Marissal* lábait, hol ismét *Döbrentei* és *Lajos* s *Döbrentei* őt mint lökdöse köveccsel, míg én a fogadóban levelemet íram hozzád: s alig ügyelék a gyermek szavaira.

De most énekelni kezdte: „Itt hagynám én ezt a falut, ha lehetne”, de a nevetés a harmadik soron sírássá vált. A dalt a komornáktól tanulta el, *Lottijának* nevét még selypen, a más név helyett foná éneke második sorába.

A hely, hol menék, emlékezetes történetünkben. Lesem *Alvincet*, s ki akarék szólani szekerekből, mert még állanak azon épület romjai, melyben *Martinuzzit Castaldo* oly vadon meggyilkoltatá. — Egy reggel, 1551. december 19-én a cardinális még öltözetlenül olvasá breviáriumát, midőn generális *Castaldonak* titoknokja, *Marco Antonio Ferraro* jő s kéri írni alá nevét bizonyos siető papirosokra. A cardinális megolvassa az írást s midőn nevét alá okveti, ez orozva nyakszirtjébe veri a tört. A nagy testű, szálas, izmos öreg felriad, Jézus Mária, a gyilkost megragadja, földbe szegi. Nyílik az ajtó s *Pallavicini* meztelen karddal jő. Quid hoc est, fratres? kiálta a cardinális s a gyilkos kettéhasítja a fejét. *Lopez* oberster, *Campeggio Lőrinc*, *Movino János*, valamint *Scaramuzzio* nevű és egy piacenzai születésű tiszt pisztolyt sűtnek mellébe s a Lopez spanyoljai összeszedalják lelketlen testét.

Nem találék embert, ki feleljen kérdéseimre s lelkem elborulásában későn sejtem meg, hogy a hely mellettem elmarada.

Maros-Rév, melyet a deáktalan köznép is Maros-Portusnak mond, el van töltve sok kamarai épületekkel és páhókkal [!]. Titularemiban az itt szolgálók száma, ide vévén papot, mestert, orvost, sebgyógyítót, harminckettőre megyén. Mennyi még a cseléd-ség! A só Maros-Újvárról és Tordáról hozatik, s a

Maros viszi Szegedre. Erdély, úgy mondja gróf *Bethlen Elek*, a maga „*Ansichten von Siebenbürgen*” nevű írásában, évenként egy millió mázsát ad.

Fehérvár oly közel fekszik Maros-Révhez, hogy az idegen ezt csak külvárosának gondolhatná. A város nem közel áll a várhoz, melynek dombján, amint már mondtam, a vajdák, az Erdély fejedelmei, a római proconsul, s még előbb *Decebál* is, Gyula-Fehérvár, Apulum, Sarmisegethusa és Sarmic név alatt laktak. A vár egy alacsony nagy tágasságú simává tett hegyet foglal el, a Déva felől jövőknek bal jókra; maga a város téren fekszik, ezeknek keletre. A vár, a mai stratégia szerint, erősségnek többé nem alkalmas; igen arra, hogy fegyver, katonai élelem, ruházat itt tartassanak, minekutána Erdélynek minden egyéb erősségei, a fogarasi, dévai, szamosújvári, kolozsvári, marosvásárhelyi, brassói, *II. József* alatt elrontatának s Erdély ez egynél többet nem bír. Itt van a pénzverő is s az erdélyi pénz jegye az E betű, mint a körmöcié a B, s a nagybányai Szatmárban a G.

A vár dombját *IV. Károly* alatt generális *Steinville* kerítetté körül új árokkal és sánccal s oly pompás kapuval ékesíté művét, mely a bécsiekhez hasonlít. Annak alapkövét 1715. november 4-én tette le s ő változtatá el a régibb Gyula-Fehérvár (Alba Julia) nevét Károly-Fehérvárra. A császár lovagszobra a kapu felett áll, s nagy várakozásra szabadtítja fel az idegent, ki azt megpillantja. De mint tűnik el a nagy várakozás, midőn a királyi vesztegetéssel épített kapun belép, s pusztulásnak indult rongyos épületeket, szegény házakat, páhókká fordított

templomokat lát, s nem semmit, ami ama pompához illenék. A püspöki lak, a bibliotheca, *Hunyadi János* és sok fejedelmek hamvait őrző templom szegénységet s teljes elhagyatást mutatnak s a piacon nem látni egyebet szállongó katonáknál, rongyos gyermeknél.

A fogadóban hagyám lányomat, embereimet s siettem a Szent; Mihály templomába, hogy ami emlékei vannak, még délig láthassam. A templom nem faragott, hanem csak terméskövekből van rakva; magasfalú tornyát alacsony zsindelezet fedi s falairól darabonként pattogzott le a vakolat; szegény, de nagy, de méltóságos. Ez a nagy szegénység fáj a szememnek, szívemnek kedves is volt, mert fájdalom érzésre készített el. Középső ajtaján léptem az üres \ templomba, s az arannyal egészen elborított sok oszlopú, nagy oszlopú új oltár, minden tábla nélkül, a legszebb stílusban, magára ragadá szemeimet. Sokáig el nem tudék mozdulni álló helyemből. (Az nem egyéb, mint egy rend architectural oszlop egészen befuttatva arannyal, mintha színaranyból volna öntve s egy öntéssel. De ez inkább találná helyét református vagy zsidó cultusú templomban, minekutána ez a kettő, a művészség s az emberiség nagy kárára, kitiltotta a képeket, mint ide.)* Egyszerre három sarcophagust láttam meg a déli felel, jobb-jára annak, ki a torony alatt jön ide, fejjel a falnak értetve, s minden polcozat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi üresség hagyatott, hogy a néző közejek férhessen. Ezek a *Hunyadiak* kövei. A guber-

* Fm. Minerva 1831. 747. 1.

nátor vajda közben fekszik, jobbjá mellett *László*, balja mellett a gubernátor testvére, az ifjabb *János*, a *Miles Militum*. Most üres mind a három kő. Vad kezek szórák el a nemzet szentjeinek hamvsaikat.

Felülírást egyedül az utolsón hagyta faragója. Ennek felső táblája jobb szélén ezt olvashatni góth betűkkel: MILES VOCATUS FRATER GUBERNATORIS SIT IUNCTUS COELICIS CHORIS ANNO DNI MCCCCXXXIII — DE HUNYAD HIC EST TUMULATUS IOHS MILES MINOR DE HUNYAD VOCATUS FRÁTER EIUS. Maga páncélba öltözve fekszik a felső köven s oroszlánt tapos. Az oldalkövek közepében egy-egy boglár, ugyanannyi címerrel: a fej oldalkövét nem látni, jobbról egy madár, szárnyait és lábait kiterjesztve, balról a haza négy folyamja, előlről a Hunyadi-holló a gyűrűvel.

A vajdahunyadi cenotaphiuma felsőjén hanyatt nyugszik a hős, kisdud szakállal. Fején félarasznyi kalpag, lobogó tollal, jobbjában a kormánypálca, baljával szablyáját fogta meg, testén talpigérő dolmány, mint a lengyeleké és törököké s ennek jobb vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessek. Egyik oldalkövén lovasütközet van kimetszve, a másikon török foglyok, hátrakötött kezekkel, azon mely lábai alatt e kettő között áll paizs, a Gorgon fejével. Egy valaki a fej alatt álló vánkósba ezt faragcsálá: *Johannes Hunyadi Corvin*. — De, ha az övé-e a kő? Az. A palást a dolmányon, a kormány bot, a két basrelief az oldalkövön, vajda-vezérre illenek. A munka egy kort mutat a katonák katonája kövével, később fejedelemnek cifrábbat faragának vala és

cifrában, s aki e három követ ide rakatá, együtt fogta találni. A Gorgon feje hiú cifra, nem egyéb.

A hóhérpallós által veszett *Hunyadién* ismét maga van kiterítve páncélosán s oroszánt taposva. A kő jobb oldalán génius tartja a *Hunyadi* címet; a baloldalon a másik egy oroszán fejet, kinyújtott nyelvvel; elől valamely állhatnak két lába, kopjával állalöve. A szükképzelményű művész nem tudá jobbat gondolni, mint, a baloldalon a vitézség spóliumát, itt a láb mellé lábakat. Egy később kéz ide is bevésé a nevét. *Ladisl. Hunya, Corv.*

A láb alatt álló bogláron egyfelől F. C, másfelől A. K. áll, tálán fieri curacit A... K...; s mind itt a boglár, mind amott, a Gorgon fejével, fehér márványból van faragva. — A három sarcophag porondkő.

Az *Isabella* sarcophag ját az orgonakar estéjszaki szegletébe vivék által kétségen kívül fényesb helyről s a *János Zsigmondét* lábai mellé tevék le. Mind a kettő fehér márvány s egyik cifra a másikat éri rajta. Az utolsóbb mellé sok nagy darab fekete márvány vala elvetve, valamint a torony alatt nyiló ajtóban is. Azok valaha a *Bethlen Gábor* és első *Rákóczi György* fejedelmek boltjaikat ékesítették. Midőn 1716-ban a templom a reformátusoktól elvéttetett, püspök *Mártonffy György*, a két emlékből négy nagy oltárt szeldeltete és még sem tudá mind feldolgoztatni. Hová temettetett volt *Bethlen Gábor*, most nem tudnánk, ha kevés év előtt történetből rá nem akadtak volna, a testvérenek *Istvánnak*, hasonlólul fejedelemnek koporsójjára. Nem lehet egyebet hinnünk, mint azt, hogy bátyja mellé takarított-

ták, s így nem szenvedne kérdést, hogy a *Bethlen Gábor* emléke ott álla, hol most a három *Hunyadi* során a márványoltárt láttam. A *Rákóczi Györgyét* hihetőleg a más soron kell keresnünk, csak a symmetria miatt is.

Martinuzzinak nincs emléke és nem volt, nincs csak egy felülírása is. De hol nyugszanak hamvai, tudva van. Aki a torony alatt jó be a templomba s az orgonakart tartó oszlopok sorában megáll, szembe a nagy oltárral, jobbjára mellett leli az első oszlopot, melynek tövében a rettegők ötlet eldugák. Mely közel van még hamvaiban is a fejedelemhez, kinek oly nagy szolgálatokat teve és akit minden erejével igyekezett a hon szerencsétlenségére boldogítani, de, akit álhatatlan és gögös anyjának gyáva tanácsadói elrontottak.

Az ország egyik levéltára itt a templom egyik szögletében őriztetik a káptalan tagjai által.

A keleti kapuval által ellenben van a nyugoti s aki onnan menne ide, balra hagyná a templomot, mely előtt az út elmegyén, s ismét beljebb a templom és a nyugoti kapu között áll a püspöki régi és díszetlen lak. Valaha talán itt laktak a fejedelmek. Jobbra a templom előtt, egy igen nagy tágasságú piac áll, körülfogva rosszul épült, roskadozó, legalább szegénységet mutató házakkal.

Úgy hívém, a csillagnézőre vezető nélkül is rá fogok találkozni; minden felé néztem a fedeletlen tornyot s nem láttam semmit. Gróf *Batthyáni Ignác* erdélyi püspök, egykor egri nagyprépost, fukar pazarló vala s kincseinek nem adá meg az érdemlett fényt. Nem követé e részben *Eszterházy Károlyt*, ki

lyceumát speculáját Egerben oly fénnel építteté, ahogy azt egy *Eszterházytól* s egy Rómát látott s Rómában architectural leckéket is vett gazdag püspöktől s gazdag magyartól várni lehe.

VI. Károly elhagyván a spanyol koronát, talán annak emlékére Catalóniából, 1711-ben trinitariusokat hozta ki s ezeknek itt templomot és klastromot ada. Unokája *II. József*, eltörle a szerzetet s a templomot és klastromot katonai ispotálnak s rakodónak használtatá. Ennek testvére *II. Leopold*, azt és ezt visszaadá a püspöknek, a pesti nevelőből visszajött kis papság számára. *Batthyáni* ezeket beszállítá a klastrom épületébe: a templomot a maga szép céljaira tartá meg. Áll a templom és klastrom a hely nyugat-éj szaki szegletében.

A templom felső és alsó sorra osztatott s végéhez egy szobát ragasztottak. Templom és ragaszték hosszában tizenhat öl, szélessége hat. A felső sort a bibliotheca foglalta el, az alsót a természeti dolgok és a régiségek gyűjteménye. A torony teteje elhor-datott s a két torony köze ád lakást a bibliothecariusnak. Ennek felette van a csillagnéző. Az egyik torony csigagrádicznak van használva s a másik a bibliothecárius hálója.

A homlokfalon ezen egyszerű, de talán hiányos felírást olvashatni:

VRANIAE.

POS.

C. IGN. BATTYÁNI.

EPISC. TRANSILV.

MDCCXCIII.

elmarada a MVSISQVE. SORORIBUS. Aszerint, amit

az idegen itt olvas, ki keresne itt egyebet, mint csillagnézőt. Pedig a csillagnéző itt a legkisdedebb tekintetű kincs.

Batthyáni Egerből nem hozza semmi könyveket s Fehérvárnak a régibb püspökök bibliothecát nem hagyának. Legelőbb Lőcséről és Bártfáról véve meg egyet, mely scholastica theologiára s Jus canonicumra tartozó munkákban gazdag. Azután cardinális bécsi érsek Migazzitól 12.000 forinton egy harmadikat. Továbbad cardinális *Garampi* által vásároltata sok jót (az olasz és német földön. De legjobb az, amit *Dániel Imre* bibliothecáriusa, kit Rómába, Nápolyba, Velencébe kikülde, vásárolgatott. Vannak itl kéziratok, melyek ide Konstantinápolyból költöztenek által.

A könyvtár Erdélynek vagyon hagyva azon üdvösséges tilalommal, hogy azt sem egészen, sem darabonkinet elidegeníteni szabad ne legyen. Áldás a *Batthyáni* hamvaira, a szent tilalom azonban nem tartóztatá meg a különben tiszteletes s hazáját és tudományokat s minden jót szerető *Mártonffy*t, hogy Liviusnak első kiadását egy nagy vendégnek 1809-ben ajándékban adja, hiába protestálván hite szerint a bibliothecárius. Hogy az intézet szaporodhassék, harmincnyolcezer s kétszáz forint árú fekvő jószágot hagyta mellé. A bibliotheca most tizenötezer darabnál többől áll, húszezret még nem teszen.

Az igazi kincset a kisebb palota bírja. Itt állnak az Incunabulák (így nevezik a Deltophilusok az 1499-ig megjelent nyomtatványokat s ezek egybecsüeknek tartatnak a kézírásokkal; itt állanak a magyar dolgok.

Bibliothecárius kanonok *Cseresznyés András* úr most dolgozza a katalógust nyomtatás alá. Velem ezeket közlé:

Apulej i opera et alcinor introductio ad doctrinam Platonis Latine. Ex recognitione Joann. Andr. Aleriens. Romae 1469.

Auli Gellii Noctes Atticae. Romae. 1469. fol.

Plinii Secundi Hist. Nat. Libri. Venetiis, per Johann. Spirenssem. 1469. fol.

S. Hieronymi Epistolae. Mogunticae, per Petrum Schoeffer. 1470. fol.

S. Augustini de civitate Dei Libri. Venetiis, per Joann. Schüsler. 1470. fol.

Josephus Flavius Latine. Aug. Vindel., per Joann. Schüsler. 1470. fol.

M. T. Fabii Quintiliani Institut. Libri. Ex recogn. Joann. Campani. Romae. 1470. fol.

C. Jul. Caesaris Commentarii. Venetiis, per Nie. Jonson. 1471. fol.

Suetonius Transquillus de XII. Caesaribus. Ibid. per eund. 1471. 4°.

Ciceronis Orationes. Venetiis, per Christ. Valdorfél. 1471. fol.

Plinii Secundi Epistolae. 1471. fol.

Plutarchi Apophthegmate, Latine. Sine loco, per Vindel. de Spira. 1471. fol.

Strabonis Geographia. Latine. Sine loco. 1472. fol.

Appianus de Civilibus Roman, bellis. Sine loco, per Vind. de Spira. 1472. fol.

Ciceronis Tuscul. quaest. Venetiis, per Nicol. Jonson. 1472. fol.

Auli Gellii Noctes Atticae. Venetiis, per Jonson 1472. fol.

Macrobian Opera. Venetiis, per Jonson. 1472. fol.

Lactantii Opera. Romae, per Udalricum Galium. 1474. fol.

Ammiani Marcellini Histor. Libri. Romae. 1474. L.

Martialis Epigrammata. Venetiis. 1475. fol.

Aenae Silvii História Bohemiae. Romae. 1475. f.

Ciceronis Epist. Familiäres. Venetiis. 1477. fol.

Lucani Pharsalia. Venetiis. 1477. f.

Plutarchi Parallelae. Latine. Venetiis, per Jonson. 1478. fol.

Senecae Philosophi Opera. Tarvisii. 1478. fol.

Eusebii Histor. Ecclesiast. Latine. Mantuae, per Jocum Schall. 1479. f.

Barthol. Platináé vitae Pontificum. Sine loco, per Joann. de Colonia, 1479. fol.

Josephus Flavius de bello Judaico. Latine. Veronáé. 1480. fol.

Psalterium Davidicum Graece. Mediolani. 1481. f.

História Concilii Constantiensis. Germanice. Aug. Vindel, per Anton Sorg. 1483. fol.

HOMERI OPERA QUAE EXSTANT OMNIA. Graece. Florentiae. 1488. fol. IL Vol. — Csonkaság, szenny, ténázások nélkül, mintha ma hagyta volna el a sajtót:

Platonis Opera. Latine. Vénet. 1491. fol.

Isocratis Opera. Graece. Mediolani. 1493. fol.

Aristotelis Opera Omnia. Graece. Venetiis, per Aldum. 1497. fol. V. volum.

M. T. Ciceronis Opera Omnia, Mediolani. 1498. fol. II. vol.

Mutogatja a bibliothecárius némely vendégnek a Szent Máté és Márk evangéliumát is pergamenen, uncialis betűkkel, folio, hasított oszlopokon, melyeket nagy gondú korlátozások vesznek körül. Aki előtt az efféle egészen újság, alig hiheti, amit lát. Minden lap korlátja más meg más rajzolat után van dolgozva s a festés friss, mintha tegnapi volna. A Codex Kr. szül. után éppen 800-ban van írva és így 1016 ezertizenhat esztendő. Négyszáz aranyat adtak érte Rómában.

A magyar dolgokra tartozó kéziratok gyűjteménye magába foglalja, valamit *Dohai Székely Sámuel* kapitány gyűjtött volt, mely ha nagyobb részben apographon is, nagy tekintetet érdemel. De mi mindez azon XVI. folio kötetekhez, melyek az Erdély fejedelmeinek, sok uralkodóknak, császároknak, minisztereknek, követeknek, generálisoknak, tudósoknak tulajdon kezeikkel vagy írt, vagy aláírt leveleiket foglalják magokban! Cardinális *Pázmány*-nak itt sok leveleit látám s magyarul írottakat. Egy barátom állítása szerint azok csinatlanul vannak írva; amit megolvashattam, nem mutatja azt. *Pázmány* igen sebes kézzel tett írása bizonyosságul lehet, hogy ő e levelet nem igyekezett szépen írni s nyelvünk akkor nem érte még el azt a korát s még most sem érte, melyben a római vala, midőn *Cicero* öntötte a magáét. Birja a bibliotheca ténatartóját és pozícióját, a tálcával. *Cseresznyés* úr azt nekem átálva mutatá, nehogy, mint némelyek, megítéljem; én pedig sokért nem adnám, hogy e kicsinységet illethetem. Szent erekllye s még azoknak is szent, akik ellen tűzzel harcolgata ténájával; az a ténta sokszor igen jól írt.

E köteteket forgatván, mosolygám a *Bethlen Gáborné* aláírását. Férjéhez szól a levél s embereinek kezével van írva; de ami itt dőlt betűkkel következik, a fejedelemné kezeírása: „Az Kegyelmed szolgáló Leánya. Az Felséges *Bethlen Gábielné, Károli Susanna* m. pr.”

Rákóczi György, az elsőbb, a vizsolyi bibliának utolsó lapjára ezt írta: „Anno 1619. 4-ta die Augusti. A.ζ én kegyelmes istenemnek kegyes engedelmeivel végeztem ez könyvvel együtt az egész Bibliának olvasását itt, Sárospatakon, 6 és 7 óra között, reggel, kiért legyen áldott és szent és dicséretes az én kegyelmes Istenemnek nagy neve, és engedje ezután is kegyes atyai gondviselését reám eredni. Amen. Amen. Non est currentis neque volentis, sed miserentis Dei. Rom. IX. 16. Scrips. G. *Rákóczy* m. pr. (Bár hát uralkodása alatt bizonyította volna be, hogy annak az ő erkölcsére s gondolkozására volt valamely hatása; de az a rút fősvénység, s az a sok igazságtalan, sőt kegyetlen cselekedet, amit véghez vive, egyébire mutatnak. Végigolvasta, hogy elmondhassa, hogy megvan, s hogy ez a kegyes foglalatosság elfedesse szemei előtt tetteinek gonoszágát.)*

(Az erdélyi fejedelmek nagy bibliaolvasók voltak; *Bethlen Gábor* huszonhat ízben ment végig rajta; de *Rákóczinak* ide vetett sorai mutatják, hogy az csak szakmány volt, nem egyéb, s mérget szívtak a szent és tiszteletes könyvekből, nem mézet: — a szeretet vallása szent könyveiből fegyvert a gyűlölködségre; s így üdvösségesen cselekedtek volna, ha

* Censurai törlés Kozák úr példányában.

békét hagyának vala olvasásának. *Apafi* fejedelem, pirító lelkiismerete furdalásai közt, leróva a reggeli pensumot s egy-két fejezetet, azonfelül a *Vendelinus* theológiájából s más hasonló becsú grapsából s végigvonogatván zsebbeli és asztali sok óráit, az egekre bízá az ország dolgát, hogy védjék és ótalmazzák, ha akarják, hogy fennálljon; s forgatá kupáit, míg ő nagyságát a csatlósnak kelle alvójába bevezetni, többére beemelni. Érzé Erdély, mi haszna volt a híres fejedelem áhítatóskodásainak.** (Oly fonákságnak van kitéve az emberi gyarló nem s olykor csak azért, mert az idő vétke a jókat is megszállja.)***

*Heltai Gáspár*nak magyar bibliája, Kolozsvárt, 1551. 4. nagyon elrongyollott állapotban tartatik. Ennek betűszedője a X. parancsolat cikkelyei közül kihagya egyet, úgyhogy azt a könyv egykori birtokosa kénytelen vala tollal írni a sorok közé: Ne lopj, ne orozz. — A wolffenbütteli bibliothecának egy régi hálái bibliájában a betűszedőnek kisebb, de gonoszabb vétke által, amit a *Heltai* felekezete a VI. parancsolatban említ, nem tilalmaztatik, hanem parancsoltatik, mert az ige szó előtt kimarada a tiltó nicht.

Kanonok *Cseresznyés* úr megismertete egy magyar Psalteriummal is. A fordító ekként jegyezteté fel nevét: — *Bertalan* pap beregvármegyei halabori faluból nemzett: ez *Zoltárt* írta *Ziletés* után ezer otzaz nolc esztendőben., a zsoltárok mellé van vetve az úgynevezett passió, a négy evangélista szerint. Bibliothecárius úr bizonyossá teve, hogy a munka felől nyomtatásban még senki sem szóla és így méltónak

** Toldy kiadásában 322. 1.

*** Censurai törlés Kozák úr példányában.

tartam azt megtekinteni s én tevék róla szót a Tudom. Gyűjteményben (1817. IV. 35. 1.), hogy a nyelv barátjai, ha Fehérvárt meglátják, erre is fordítsák gondjokat. Ímhol az elsőből néhány sor:

„Zent dauid zidosagnak kirala zerzette Zoltar.”
 „Boldog ember, ki nem iart keg'etleneknek tanacaba, es ki dögnek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a vrnak toruen'iben ijel es nappal, vneki toruen'ebe gondolkodik, Es olan lezen miként folo vizek mellet vltetet fa ki v'ideni v' g'omolciit ag'a. Es v' levele le nem hull, es valamit tevend zerenceztetik.”

Kétségem támadta, ha ez a *Zsoltár* nem egy-e a Kulcsár által birottal, melynek neve így van ott feljegyezve:

Fráter Paulus de Papa, 1539.

de *Pápai Pál* barát a kiírt sorokat így adja: „Boldog ember, ky keg'etleneknek tanachyaba nem yarth, ees ky byneseknek wtaba nem alloth, ees ky vezedelmek zekybe nem with. De w akar atya wrnak terwentyebe gondolkodyk ev neki terwentyebe eyel es nappal. Es lezen mykeppen folyó vyznek mellette yltett fa, ki w ydeyebe adya w gyemwlcheth. Ees w lewele el nem hwl, Ees mindeneketh tezen bewltet-hetnek (bővelkedőnek).

Mely gyönyörű nyelv mind a kettőben és kivált halabori *Bertalannál* a Beregh vármegyében nemzetinél s mivé leve ez a gyermeki nyájasságú szép nyelv az által, hogy benne erőt véve az elmélkedő ész s mindent igazított, törvényszerűbbé tett s inkább szóla az olvasó hideg értelméhez, mint érzéséhez. Az ily munkák kincsek s arany és gyémántbányái

poétáinknak, kik ha szépen akarnak írni, kénytelenek a prósa napfényéből a poesis szép holdvilágába visszatérni. Ezt a prósa emberei nem értik, de nem is nekik van mondva.

(Bár egy valaki a kettőt betűről-betűre adná, ki és ezekkel együtt a *Heltaiét*, *Káldiét*, *Károli Gáspárét*, és amit ügyes kézzel maga dolgoznék aztán a halabori *Bertalan* pap és pápai *Pál* barát szellemében. A dolgot meg nem változtatni többé nem lehet s ami puristáink a magok articulusaiktól, a magok hogyjaiktól a nyelvet megfosztani nem engedik; de poesisunk nyelve nyerne a szerencsés példa által s jobb prosaicusaink addig követnék, míg az orthologia emberei elunnák a panaszt. — Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid zsidóság királya zsoltárai.”

„Boldog, ki kegyetlenek tanácsában nem járt, és ki bűnösök székiben nem üle. De akaratja úrnak törvényiben éjjel, nappal, úrnak törvényiben gondolkodik. És leszen, miként fa, vizek mellett, ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull levele, s valamit teend, szerencsézve lészen.” Kevésnek fogna tetzeneni a fordítás, de a kevésnek nagyon s az oly igen nem rossz.)*

S most a Múzeum Napoleon két első köteteit nézem végig, mely az asztalon ki vala terítve. Azt már ismertem, mert tavaly (1815.) a képző mesterségek acaó^émiájának bibliothecájában Bécsben végigforgattam XVI. köteteit, de az illet mindennap látni sem esik nagy öröm nélkül. Franciák itt is valának fogva az utolsó háború alatt. Aki azoknak nemzeti büszke-

* Toldy kiadásában 325. 1.

ségeket ismeri, de amellyel minden nemzetbeli katonának és nem katonának bírnia kellene, képzelheti a fogoly tisztek örömét, midőn a könyv, a typo- és chalcographiának egyik fődíszje, itt szemökbe tűnt, és mely magyar nem örvend, hogy a franciák ezt, és ami a kisebb szobában áll, itt találák. *Batthyánink* nagy árnyéka előtt áldva hódol minden magyar, mint a *Bruckenthalé* s *Teleki Sámuelé* előtt. Őt fény ölelte meg, s örökre!

A püspököt, mostani primását hazánknak, az oltár mellett látám, s annyi kenetséggel, ahogy papot soha nem még. Csak akkor tevém udvarlásomat nála, midőn a bibliothecát már két ízben megtekinthettem. Kanonok) *Döme* lekísére szobáiból s a grádics aljánál vála el tőlem szorított kézzel, összeszorult ajakokkal,

Még egyszer betértem a templomba, megállottam a Martinuzzi kövén s órámot és jeggyűrűmet rá tevém a vajda sírkövére, hogy az által szenteltetést vegyen s ezt gyermekeimnek jegyzem fel itt. Menjen által érzésem minden maradékaimra! (s búcsút vevék a püspöktől, kit érdemei s a választásokban oly szerencsés fejedelmünk kegyelme az esztergomi érseki székre ültetének és aki Esztergomot méltósága érzésében ékesíti. Segédkanonokjának főtiszt. *Döme Károly* úrnak, az udvaron válék el öleléséből.

Isten hozzád, szent hely; mondám magamban, midőn végpillanatot vetek a templomra; Isten hozzád! *Born Ignácnak* is hazája! Magától tudom, hogy ő itt leve. Kevélykedve nézé magát hazám fiának.*

* Toldy kiadásában 326. 1.

XXII. LEVÉL.

Sztrigy s Maros istenei, kiket a gyep szőnyege szólít
 Táncra, és ti, kiket az agg szilas éje fődöz;
 És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
 Melyre a dévai vár orma búsongva nevet.
 Vendégtek megyén; ő titeket most lát meg utolszor:
 Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
 És mikor ő ide lép, s a víz szélére hanyatlik,
 És mikor a szeretett Lotti kiáltja Zsenit,*
 Zúgjátok neki: távozik az, s messzire! de lelke
 Hozzád, élte kegyes angyala, vissza sóhajt.

(Dédácsnak nagy gyönyörű félszigetébe tévém által magamat, hol kevés napok előtt még oly boldog valék s akarám, boldogságomnak maradjon fel emléke, hogy ha ügyünk barátjai közül valaki e szent helyre lép, mondja el itt epigrammomat s nevetem nevezze, hogy a hely legyen enyém, mikor én már nem leszek is s lángjaim e sorokban ömlenek elő keblemből s oly melegen és igazán, ha érzésem meg nem csal, hogy merem reményleni, amit óhajtok. Igenis, leszen egy idő, hogy ez a szép gyep enyémnek fog neveztetni, hogy ügyem bar át j ai ide jövén, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, s a ház vendégei, összegyűlénk a grófné körül; mutatják hol járánk a Maros szélén s a fekete szilas lombjai alatt s ezt fogják mondani: nem lehet-e minden érdem nélkül, kit e jők szerettenek.

örvendek Fehérváron gyűjtött ismeretimnek. De ha azon tudós lomot tekintem, mellyel a bibliotheca gazdagított, érdemlé-e az, hogy érzésim, amikkel

* Dimimutivurna az Eugéniának,

Gyógyról eljövök, helyt adjanak ennek? Azok most új erővel esének rám, s hálátlansággal vádlám magamat, elhűléssel; míg a szentimrei téren, Fehérvár és Gáldtő között hatalmasan foglala él egy dicső tett emléke s kiragada egymással ellenkező érzésim közül. *Kemény Simon*, annyira hasonlító a nagy *Hunyadihoz* arcban és természetben, hogy aki őket egyszeri látás után ismeré, egyikét másika helyett vehette, látván, hogy itt a törökök egyenesen a vajda személyét tevék célul s ennek igyekeznek elfogásán, kére ezt, engedné által neki öltözetét, paripáját, címjeit s hagyná, hogy érte ő veszhessen. S *Kemény* elesék *Hunyadiért* és a hazáért s akkor szerze nekünk diadalmat, midőn mi vesztünk volna. Történt a csata 1440 és 43 közt s a vezér *Mezét* maga is elesék fiastul, és midőn lehetetlennek véle, hogy ne győzön, húszezret veszte, mi hármat. *Hunyadi* az itten nyert zsákmányból templomokat építtete; azt, melyben hamvai fekszenek, a szentimreit, tövisit, nagybányait.)*

Repülék Gáldtőre, azon völgyön keresztül, melyet a Szent-Imrénél elesett *Kemény Simon* szent hazafisága tett tiszteletessé, gróf *Bethlen Imréhez*, akkor küüllői főispánhoz, Szent István lovagjához, ő Felsegeknek Erdélyben létök óta titkos belső tanácsoshoz és Alsó-Fehér vármegyei főispánhoz. Üresen lelem a házat, mert a gróf gyűlésen vala. De ez a múltatás harmadfél napig nekem nem volt terhemre; időt nyertem leveleimet rendbe szedni s a kertnek oly szép pártiái vannak, hogy abban felednem leheté késedelmemet.

*Toldy kiadásában 327—329. 1.

Végre megérkezék a gróf hitvesével, két leányával s *Avenarius* úrral, ki a gyermekeket festésben és muzsikában gyakorolja és akinek itt is láttam sok szép munkáit. A gróf, egykor göttingai lakos, egyszerűsmind főcurátora az enyedi collégiumnak, azzal tetézé irántam mutatott minden becsét felülhaladó jóvoltát, hogy a professzoroknak megérkezésemet előre hírül adá, s Enyedre maga elvivé. Itt vevék sok híreket a *Bethlenek* felől, mert a gróf érezvén, hogy tudakolásaim nem hiú kérdések, kész vala azokra felelni s homályimat eloszlatá s megismertete a guberniumi s vármegyei manipulatióval. (Sok más csak azt forgatá vala, hogy nagyfényű és régi házak tagjai a magok familiájok régiségéről s fényéről soha sem szólnak; azzal pöffeszkedni csak új emberek dolga, de a nemeslelkű ember az én kedvemért feledé a szép világban élők törvényeit s én nagy részben ennek köszönöm, hogy olvasóim itt a *Bethlen* ház történetét vehetik tőlem.)*

(Az újabb idők úgy szegy élík eleiknek füstös képeiket láttatni, ahogy atyáink az olyannal kevélykedtek is. Ügy tetszik, itt is, mint mindenhol, jobb igazaknak lennünk, mint magunkat hamis színben mutatnunk s részemről őseinknek örvendezve tett emlegetését vallásos érzésnek tekintem; mert ez az öröm hála irántok és a gondviselés iránt.

Amit itt, kivált kancellárius gróf *Bethlen Miklós* felől értettem, azt valóban nyereség gyanánt nézem. A valóban nagy ember annyira el vala keseredve hálátlan földieí iránt, hogy még fogsága után is Bécsben marada inkább, minthogy Erdélybe visszatérjen,

* Törlés Kozák úr kéziratában.

sőt meghagyá, hogy tetemei se vitessenek le oda.)** Irtóztató, isszonyú gondolat, s *Bethlentől* annál váratlanabb, mert neki mind feje, mind szíve olyan vala, amilyennek lenni kellett; de a körülményekkel a jók és nagyok sem parancsolhatnak mindig s a rossz időkben a hibás lépés és a jó véteteknek; a vét-kes jónak vétetik.)*

(Valahol arra alkalmas volt. magyaráztatám magamnak, Erdély tőlünk miben különbözik; s *Csereivel*, Krasznán, magamat a legújabb tisztikalendáriommal megajándékoztatám, de itt városokban, számosabb vendégek közt, az afféle bajos; itt egyedül valék s Erdélynek egyik főtisztviselőjével s hasznomra fordítám az óra kedvezését. ő excell. láttata velem egy csomó kormányzékai rendelkezést, egy-két gyűlés jegyzőkönyvét, vármegyének vármegyéhez írt levelét s minthogy a kormányzék a megyékhez magyar nyelven ereszti rendelkezéseit, egy ilyet kérésemre le is másoltatott. Egy újabbat később vettem a tavaly elholt kormányzékai tanácsnok *Inczédy László* úrtól s közlöm azt olvasóimmal, minden kihagyás és változtatás nélkül.

Kívül: „4549. Inclytae universitati inclyti Cottus

** Debreceni consul Faji Fáy János rokon barátomnak, a pécsi püspök Klimó testvére fiának, gazdag gyűjteményében van egy emlékkönyv, melyben ez áll: „Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus vano titulo Cornes Nicolaus de Bethlen, anno Salvatoris nati 1711., scribentis anno 70-mo, captivitate Dei 8-vo, Viennae 21. Sept.” — A hosszas lassú szenvedés elgyengítheti az erős lelket is, kivált öreg testben, de nem áll-e valóban nagy emberen nagyobbnak érezni magát, mint az az eltűnt a sóhajtvá emlegetett külső nagyság?

* Toldy kiadásában 329—30. 1.

de Küküllő consignandum. — Ex offo. — Dicső-Szent-Márton.”

Belől: „4549. 1828. — Sacrae Caes, reg. et apost, majestatis, magni principis Transilvaniae et Siculo- rum comitis, dni dni nostri clementissimi nomine. — Incllyta universitas! Salutem et gratiae Caes. regiae incrementum. Idei július 21-ik napjáról ide tett azon jelentésekre, mely szerint *Serbán Péter* részére *Virág András* ellen 5000 Rfor. adósság felvétele végett vármegyei erőt ajánlottak rendeltetni, a záradékok le- küldése mellett visszaíratik ezennel kegyelmeteknek, hogy a Mr. gubernium az ajánlott vármegyei erőt mai napon megadni határozta, s azt annál fogva kegyelmetek az ellenálló adós *Virág András* ellen egy előre való tizenötöd napi megintés után kivitethetik. *In reliquo* altefata sua majestas sacratiss. benigne propensa manet. E regio magni principatus Transil- vaniae gubernio. Claudiopoli; die 5-ta Septembr. 1828. — *B. Joannes Jósika*, m. pr. — Comes *Ladisl. Lázár*, cancellárius, m. pr. — Baro *Franc. Kemény*, secre- tarius, m. pr.

S most a *Bethlen-ház* iránt óhajtottam venni tudósításokat, s előmutatám jegyzéseimet e végre *Berikőnek* Transilvárnájából s amit dr. *Gyarmathy* úrtól vettem; s a főispán e részben is teljesíté kéré- seimet. — A megbecsülhetetlen óra örömeit com- tesse *Nina*, most báró *Bánffy* azzal nevelte, hogy atyjának oktató leckéje alatt fülemet fortepianja zengéseivel gyönyörködteté a szomszéd szobában; az estve pedig a grófné társaságában tölt el, ki Erdély- nek legszebb és leggondosabban nevelt leányai szá- mában fent helyt foglalt el.

Én kivált *Miklóst*, a cancelláriust óhajtottam bővebben ismerni és igazabban. Mely nagy férfi, és mely nagy ifjúkorában is, s a franciák közt s *Zrínyi-nél* és aztán, utolsó esztendeiben, mely kicsiny, ezt mondtam mindig magamban; de nem mervén vádolni, akinek környülállásait s okait közelebről nem ismerem s írtózván azoknak gondolkozásoktól, kik a jóktól a lehetetlent is kívánják. — Egy emlékkönyvbe a nem érdemlett szerencsétlenségei által levert férfiú ezt írta: „Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum dei. Actor XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus, vano titulo comes *Nicolaus de Bethlen*, anno balv. nati 1711. scribentis septuagesimo, captivitatis die octavo, Vienae 2. Septembr.” — *Vay József* egy ilyenbe ezt írta: „ego utrum nave ferar magna, an parva, ferar unus et idem”. — Való, hogy *Vayt* nem érte az a baj, mely *Bethlent*; de ha érte volna is, *Vay* hallgatva szenvedett volna. — És aztán: Szabadon éresztetett végre, és még nem jöve le honja földjére, sőt meghagyta, a nem jó római példa után, hogy oda hamvai se vitessenek le. — Borzadva írom le a szót: A jó ott akarna feküdni, ha társai megölték volna is.

Gróf *Karnis Mihály* úr autographiai gyűjteményemet, egyéb nagybecsű papirosok közt, cancellarius *Bethlen Jánosnak* egy levelével gazdagítá, melyet nem kéteskedem itt felvenni, minthogy szíve nemességét festi. Mely boldogok a fejedelmek, ha ily emberek forognak körökben! ímhol az:

Kívül: Az méltóságos Erdély fejedelemnek, nekem kegy elmés uramnak adassék.

Belől: Kegjelmés Uram. Az Ngd méltóságos levelet az töb levelekkel edgyütt ma kylenc ora tájba alázatosan vettem; Az Székelyhídi sok írásokat megh olvastam, ahoz való jedzést Nagjságodk jnclusive elis kültem. Az Vajdane eo Nga felől való Ngd jrasatis látom, két extremum van, egjszersmind fen az do-logban Kis uram, egyfelől az kereszténysegh, mellynek serelme nélkül aligh lehet aszszonyállatot ülj en óránként várandós állapotjába be nem fogadni, más felől az hatals nemzetnek felelme, ha kezében kezdi kérni. Valamit ád az Ur In, it kevesed magául s igen tikon len helyt adatnék nekj, sok eseledgyeit boczá-tana el, jovait eö dolga volna hova tenni. Az én teczésem Kgls Uram ez, mindazáltal álljon az Ngd kgls dispositioja, consullaljon Ngd más beczületes hivejtis rolla, s ha ez fog teczeni, titkon éjjel Zerneszről Pojana Marul felé, onnét Fogarasba mehetne az Vaj dáné, ott js az várban fele lehetne három négy házán, s állana nemet az külső aítot, senki oda ne járna. Georgj Deák Uram tudna erről dispositiot tenni. Nem tudgya senki mit ér, megjs kell halni embernek; de az mint feljebb]s írtam, Ngod consu-lallja töb böczületes hiveitjs, nem árt. Ajánlom ezek utánna Ngdot Innék gondviselése alá. Ex. Kis Bún, 21. Novembr. 1664.

Nagyságodk legh kisebb hive
*Bethlen János, m. pr.**

(Gróf *Bethlen Rosalia*, Nagy-Bunból, egyike Erdély legnagyobb kiműveltetésű s legszebb aszszonyságainak, s a négy gyermek úgy neveltetik, hogy

*Fm. Minerva 1831. I. 756—759. I.

rajtok a *Wesselényi Anna* unokáit ki lehessen ismerni.

Az udvar síkon fekszik, s a kastélyt egy vad nyárliget zárja el a Küküllő kártékony áradásaitól, mely éppen azért szép, mert vad, ahogyan a természet hagyá lenni. Nincs elrekesztve a kerttől, sőt inkább azzal egy egészet tészén. — Gróf *Gyulainé* meghagyá nekem, hogy a vízrohanó mellett emlékez-ném róluk és *Terézről*. Üresen lelvén a házat, midőn itt megérkezem, első gondom vala, azt keresni fel, s a patakot vevém vezetőmmé.)*

(A patak előtt elkapartatott az ott hajlani kezdő föld s elébe egy egyölnyi hosszúságú s nyolc talpnyi magasságú fal rakatott, a fal elébe pedig, ismét egyölnyire, két oszlop, hogy a fal és a két oszlop egy három oldalain nyitva maradt kabinetecskét csináljon. A patak most bádogmedren vonatott a kabinet felibe, hogy a két oszlop közt szakadjon alá. Aki így a kabinetbe lép s kinéz onnan a szakadó vizén keresztül, csuda alakban lát minden tárgyat, aki pedig kívülről tekint keresztül a vizén ismét a kabinetbe, a lebegő vízkárpitot ezer szikrázásban fogja látini, ahogyan azzal szél és nap játszanak. A kertész a hely szépségét azzal nevelheti, ha virágcsuprait a két oszlop sorában rakja le. Ez a kertek játéka közt talán a legelmésebb, amit a rezekben láthatni.

Gessner így adja Erythiáját Idylljeinek pompás négyrétű kiadásában, melyet a hazában talán csak én s amivel kevélykedem és nagyon kevélykedem, az özvegy *Gessnerné* ajándékából bírok, mert a nyomtat-

* Toldy kiadásában 331. 1.

ványok, csakhamar azután, hogy megjelentek, elkapdostattak, s boltokban már nem találhatám. — A kert egykor négyszegű táblákra volt osztva; új ízlésűvé a ház művelt lelkű asszonya változtató, s minthogy így holmit sajnálottak kivagdalni, a kert nem egészen titkolhatja, hogy az új ruha ócskából van varrva. De az a szép nyolcoszlopú (gömbölyű tetejű templomocska) s az a szép nagy rét, mely most a kerthez kapcsoltatott, az erdős rengetegek s a szálkás csúcsú kecskekő látásában, felejteti a ház előtt ejtett hibákat, és az a szép vad tapolyliget, mely a kastélytól a Küküllő folytáig nyíl. — Oh az a dédácsi delta! Az mégis mindennél szebb, amit valaha láttam: a mesterségnek ott nincs egyéb nyoma, mint játékosan futó útjai.* (*Süsie és Teréz!* kiáltám, belépván a cabinetbe, s az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékül a szép helyet.)**

*

(Széphalom, jún. 23-án 1827.

Ma olvasám, amit itt írtam, erdélyi leveleimnek Bécsből visszaérkezett manuscriptumában s a gróf *Gyulainé* emlékezete, mint a tör járja keresztül lelkemet. Ma esztendeje hala el Kolozsvárt. Gyermekei, közelíteni látván végét, stafétát küldenek ifjú s öreg napjai leginkább kedvelt barátnéja után, ki már útban volt felé, midőn a hír útnak indult, s hogy lelkének mása veszedelemben van, csak akkor tudta meg, midőn hozzá belépett. A szólani már nem bíró

* Fm. Minerva 1831. I. 755—756.

** Toldy kiadásában 332. 1.

ráismere angyalára s mindaddig tartá kezei közt jobbját, míg lenni meg nem szűnt. Hála neked, szent végzés, hogy nekik, ifjú esztendeim két vezércsillagának ez örömet adád. — „Isten visszaszívá lehelletét, s *Süsie* meghalt!” Született 1767. szeptember 27-én. S im az a nap, mely nekem oly sok ízben ada mennyei tisztaságú örömöket, már második ízben leve gyászom napjává: tavaly ezt a szép és jó asszonyt; 1810-ben ipámat vesztém el, kinél tisztább lelkű halandót soha nem ismertem. — De az ily fájdalma nem kívánnak idegen szemektől láttatni s elhallgatok. A jók nézzék el panaszomat hűségem jelenségeért. Ami nekik az, akit tisztelnek minden mások felett, az vala nekem ez az igen jó ember, ez az igen jó asszony!)*

*

Enyednek fekvése sokat hasonlít a mi Újhegyünkéhez, de hegyei nem oly tetősök. Piacán egy kerítés fogja körül a reformátusok nagy, és a lutheránusok kiseded templomát. A collegium ízetlen, szegény épülete s a professzorok lakásai egy egész utcát foglalnak el a nem kis város éjszaki szélében s szinte a szőlőkig nyúlnak. A collegium egy hosszában két udvarra osztott négyszögöt tesz; az auditoriumok, a bibliotheca, a múzeumok, a belsőbb soron állanak. A külső sor a tógátusok lakásainak van hagyva.

Az iskola Fehérvárról jöve ide s ott legelőbb az unitáriusoké volt, kétségen kívül még *János Zsigmond* által alkotva. Azt tőlük 1580-ban foglalák el a

* Fm. Minerva 1831. IV. 761. 1.

reformátusok. Fejedelem *Bethlen Gábor*, 1627-ben újra alkotá. Décse, Miriszló, Fel-Enyed, Muzsina, Orbó, Henningfalva egész helységekkel megajándékozás a németországi fejedelmek által gyakorlott példa szerint fehérvári Bethlenianum collégiumnak nevezé. Tanítói székeiben a külföldnek nevezetes férfiai láttá; ilyen vala *Opitz*, első poétája a németieknek a maga idejében, s *Alsted* és *Biesterfeld*. De berontván a II. Rákóczi György által ingerlett tatárok és törökök, a fehérvári iskola elszélede, épületei s bibliothecája elégtek. Tanulók és tanítók Kolozsvárra vonák magokat, s mind addig ott nyomorgának, míg *Apafi* 1663-ban visszahozás az iskolát *Páriz-Pápai Ferenc*, a híres lexicographus, hamvaiból feleleveníté.

Rendes professzora Enyednek tíz vagyon, s a tanulók száma ezerre megyén. Ezek közül togátus (annyi, mint máshol kis pap) és publicus (talárisba nem öltözött ifjak) van kétszáz; az alsóbb iskolák ifjúsága nyolcszáz. Jóval kevesebb tehát, mint akár Debrecenben, akár Patakon.

A bibliotheca 1800-ban, midőn az iskola történeteit, akkori állapotát s ritkaságát az 1817. decemberben meghalálozott prof. *Benkő Ferenc* úr, Parnassusi Időtöltése VII. darabjában kiadá, négyezerkilencszázötvenöt kötetből állott. Most minekutána a tiszteletes öreg a maga mintegy ezer kötetnyi könyveit ezer forint tőkepénzzel a collégiumnak hagyá, hogy annak kamatja philosophiai újabb könyvek vételére fordíttassék, a bibliotheca nyolcezer kötetből állhat. (Úgy tetszik, philosophiát tanító embertől, bár öreg és igen elgyengült embertől, egyebet

várni nem lehet, mint amit itt tevé, és mégis csudáltam azt, mert némely philosophus nem a philosophiát szeretné boldogítva látni, hanem a maga philosophiáját.)*

A főispán főcurator engem prof. *Hegedűs* úrnak vezérletére bízott, és ha a tudós s szeretetre nagy mértékben érdemes férfiú kezén maradhaték vala, időm bármely kevés volt, nagy hasznomra folyhatott volna el; de ez másfelé szólíttatván foglalatosságai által, engemet prof. *Benkő* úrnak engede, azt pedig nagy kora annyira elgyengítette volt, hogy inkább akará lányommal a természeti dolgok szépségeit látatni, mint velem amiket látni óhajték. A *Báróczy* hagyományát tekintettem meg tehát és amiket a collegium *Bod Péter* és *Benkő József* után bír.

A *Báróczy* hagyománya a római és francia classicusok munkáikból állanak és a theosophusok nyomtatott és kézzel írt dolgozásaikból. Rendes jelenés, hogy a haszontalan lomot az szeretheté, aki amazokat is szerette s úgy szerette, hogy a római írók nevezetes helyeit még öreg éveiben is el tudta mondani. (A bibliotheca bírja *Fuchs* által már 1786. előtt olajban festett képét is, mely szobájában függött.)*

A *Bod Péter* és *Benkő József* gyűjteménye valóságos kincs. Az elsőbb kéziratái közt nevezetes: 1. *História Literaria Hungarica*, három kötetben. 2. *Antiquitates Hungaricae*, 1. köt. 3. *A Magyar Ecclésiák Históriája*.

(Engem leginkább az vona magához, amit a bibliotheca *Benkő Józseftől* bír, az Erdély *Ko-*

* Toldy kiadásában 338. 1.

vachichától. Valahol régi írásokat talál, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésekhez nem eresztett, s mint juta azon szerencséhez, hogy az illet nemcsak láthassa, hanem magáévá is tegye, ajándékozá-e neki, vagy csak kölcsön kérte s magánál felejtette, azt a jó istenek tudják. Ilyen az a foliókötet, melyben a legelső *Teleki Mihály* levelei s az ehhez írottak együtt állanak; valóságos kincs és olyan, melynek csak együvékötteséért is *Benkő* polgári koronát érdemel. A régi házak tagjainak azt kellene örökké prédikálnunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok védelmére nem tartoznak, köttessék együvé, nehogy lánykáik rajtok pogácsákat süttessenek s a ház egyéb szükségére fordítsák. Én ily helyről bírom a Rabutin aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a régi levelek iránt adjuk, a jobbak értik, hogy a most írottak is régiek lesznek egykor.

Elkészítette-e *Benkő*, amit Transilvániája élőbeszédében ígért: „Históriám Transilvaniae Theresianam”, és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem tudhatom. Erdélynek speciális geographiája most forog consil. *Kenderest* úrnak kezeiben, hogy megigazítottván botlásai, sajtó alá eresztethessék. Bár megbecsülhetetlen Transilvániája is újra jelenhetne meg, melynek minden nyomtatványai elfogytak. (Én minden munkái közt, melyeket ismerek, ennek adom az elsőséget; de a könyv nem kevés igazítást, bővítést, kihagyást kívánna; *Benkő* sok haszontalant, bugyogót, ingót, hamisat, csonkát ad a hasznos és való mellett)*

* Fm. Minerva 1831. IV. 752. 1.

Kézírása *Benkőnek* igen csinos volt s betűit gonddal vonta. Annál inkább csodálhatni tehát szorgalmát, hogy négy év alatt négyszáz ívet ira nyomtatás alá. *Kenderesi* engem egy hatvan lapnyi írásával ajándékoza meg, mely előttem nemcsak autographoni tekintetből becses. Az elsőbb *Rákóczi György* udvari diariuma, valamely annak vitelére rendelt embere által. Az eredeti írás a kolozsvári reform, collegium bibliothecájába van letéve. Elejét, hátulját elrágta (úgymond B.) az egerek, ami megmaradt, kezdődik april. 16-án s szakadatlan folyamatban tart júl. 23-ig 1632. s azt beszéli, hogy a fejedelemhez, kik érkeztek, kik ebédeltek s vacsoráltak nála, s vadászatában mit ejtenek el; — péld. „szombat 17, (ápril.) Ebéd után: Hozott Corniez (Kornis) Sighmond Vram szolgája ... leueljet... azután eő Naga ki ment Vadasznyi, és czak késő estuere jeöt bé és fogatot eő Naga 1 gimot, 3 öszet, 6 nyulat és 2 rókát... valanak eő Naga Asztalánál Cancellarius Vram eő Naga, Capi András Vram eő Naga, Alstedius Vram eő Kme, Balon Peter Vram eő Kme.)**

Nevezetes, hogy *Benkő* csak négy esztendő s togátus korában h agya el Enyedet s azon igen kevés theologiai s még kevesebb philosophiai tudománnyal, amit az ily rendű ifjú szerethet, oly helyre mené ki papnak, hol nem vala módja tanulni. De a jó fej maga oktatja magát. Beutazá Erdélyt, kérdezett, hallott, olvasott s az uraságokat meg tudá nyerni, hogy neki archívumaikat nyitná meg. Némelyek őt az enyedi prédikátor *Hermányi Dienes* plagiariusának

** Toldy kiadásában 336—337. 1.

tartják ,kinek rokona volt; de azt meghazudtolja a szín, mely minden dolgozásiban azon egy. (Született 1740. december 20-án.)

Vezetőm a kéziratok közül *Apafinak* könyörgéses könyvét láttatá velem s az 1703-ki dietai végzést a maga origináljában, mely által *II. Rákóczi Ferenc* a fejedelemségből kizáratott. Itt lehet látni a szerencsétlennek maga által magyarul dolgozott, s nyomtatásban 1705-ben kiadott könyörgését is.

A bibliotheca nevezetesebb darabjai ezek:

Thuróczi András: Chronicon. Brunae, 1488.

Szent Pál levelei *Komjáthi Benedek* által. Krakkó, 1533. (Tudva van, hogy ez az első magyar nyomtatott könyv.)

Pesti Gábor négy Evangyél. Bécs, 1536.

Székely István: Kis-Katechism. 1538.

Zsoltár. Krakkó, 1548.

Serestély János: Új Testam. Szeged, 1541.

Dávid Ferenc tudománya. Fehérvár, 1568.

Magyar versek, 1201. észt. nyomt. Kolozsvárit, 1577.

Bornemisza; Dominikák... 1584.

Oratio Dominica Centum Linguarum. London, 1700.

Biblia, Lingua Zingalica. Colombae, 1738.

A bibliotheca báró *Bánffy Farkas* kincstartónak s gróf *Bethlen Gergely* guberniális tanácsosnak ajándékait érdemlett tiszteletben tartja; az elsőtől az 1462-ben pergamentre írt magyar chronicont, melyből *Thuróczi* szórul-szóra vette által az elsőbb fejezeteket; magának az ajándékozónak autobiographiá-

ját s iskolai köteteit, melyeket Hollandiában írogata; *Bethlentől* egy gazdag ásvány gyűjteményt.

A sok képek közül, melyek itt tartatnak, említé-
nem kell a báró *Bánffy Farkas* főcurátorét, *Berg-*
manntól, de bizonyosan egy jól dolgozott originál
után, a Szent István rende talárisában, melynek szép
redőket ada. ő festette gróf *Bethlen Gergelyt* is,
violaszín tűzött mentében s ezt dicsérem nem lehet.
Itt függ a derült fejű, szelíd lelkű embert mutató
Bethlen Gáboré is; kisdud ember, s nem soványtestű;
itt a sugár termetű *Rákóczi Ferenc*, a második; itt
Apafi, itt *Báróczy* (Fuchstól, 1780. körül) s prof. *Ajtai*,
Borosnyai, a leoninista *Gyöngyösi*, s a grammaticus
Gyarmathi.

Báróczy a collégiumnak hagyá minden könyveit,
mert itt tanult; s tízezer forint tőkepénzt az enyedi
kórháznak.

(Itt, mint már előbb Károly-Fehérvárt, örömem
vala látni a Museum Napóleont, tudniillik a Louvre
szobrainak és festéseinek rézbe metszett másaikat,
magyarázó textussal. Autographiai gyűjteményem
püspök *Mártonffy*nak egy jegyzését bírja, melyből
látom, mely kevélykedve forgaták azt az ott fogva
tartott franciák s kevélykedésök igazságos vala. Mi
azon kevélykedhetünk, hogy azt nálunk láták.)*

A collegium mostani curator a el akarja törteni
az idők rozsdáját az épületekről. Az új épület alap-
kövét 1819-ben tevék le. Előbb a bibliotheca kél fel,
azután a Museumok, az Auditóriumok, végre a Csil-
lagnéző. Lesz botanikai kert is, antik szobrokkal, ke-

*Toldy kiadásában 339. 1.

mény masszából. Legszorgosb foglalatosságai között is feljárt a leckékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte s olykor három óráig is s őket mindenek felett a classica literatura szeretetére gyulasztja, mert ez valóban mindenek felett való. — Áldás a gyönyörű kezdetre!

XXIII. LEVÉL.

Még nem ütötte vala el a kilencet, midőn Torclara beértem, s vasárnap lévén, kedvem jöve megjelenni az unitáriusok isteni tiszteletén. Kértem tehát prédik. *Barabás Sámuel* urat, engedné, hogy hallgatója legyek s hogy székeben foglalhassak helyt. Az utolsót a tiszteletreméltó ember örömmel teljesíté, de nem az elsőt, mert most egy gyűjtögetés végett Kolozsvárról kiküldött deáknak kelle papolni.

Ha nem tudám vala, mely felekezet templomába vezettetem, azt fogom volna hihetni, hogy az enyéim közt vagyok. A férfiak belépven székeikbe, állva maradnak, szemök eleibe tartják kalap jókat, ahogy azt a németországiak is cselekszik. Egyedül a szép nemnek van az a szabadsága, hogy befordulván székeikbe mindjárt leülhessenek s úgy hajlanak elő, elmondani rövid felkiáltásokat. A két vallás különben is hasonló egymáshoz, s gyakran történik, hogy az unitáriusok templomaikban református prédikátor tart tanítást.

Énekes könyvök a szenei *Molnár Albert* által fordított zsoltárok és az ezeknek eleikbe nyomtatott dicséretetek, ugyanazon melódiával.

Végre a togátus a maga rövid fekete dolmányában, fekete zsinórövével, melyhez sarkát verő, fekete

báránnyal prémezett, sötétkék mentét véve palást gyanánt, fellépe a cathedraba s valamit monda, melyből kivehetnem, hogy az aratás idejéhez képest a munkásság felől fogja tartani tanítását. Ezt nyomban a könyörgés követte. Akkor felolvasá a szent leckét s hozzáfoga prédikációjához. Az collégiomosan vala felcifrázva a zsidó, görög, római bölcseknek, királyoknak, hadivezéreknél neveikkel s csakhamar látám, hogy kár nélkül távozhatom el gondolatimmal. Bántam, hogy prédik. *Gyöngyösi* urat nem kísérem inkább templomába. Nem lévén itt ezek szerint semmi dolgom, végigrepdestetem szememmet, amennyire nem tiltotta az illendőség, a férfiak és asszonyok soraikon, kik itt is, mint nálunk, egymástól elválasztva ültek, igen erős hangon énekeltek s nem kevesen unalmokban szunyadoztak, s fejeiket hulloztaták. Elnézem mind a két nem arcát, öltözetét, de itt sem arc, sem növés, sem tartat, sem öltözet, amit a szem látni vágyhatott volna; a férfiak mind mesteremberképűek; a test gondjai előlék az isteni szikra munkáinak nyomát; asszonyok és lányok, mint amilyeket úton útfélen látni.

Már magamba kellett volna húzódnom, midőn a prédikáció elején egy, még igen fiatal leány az ajtón belépe s jobbra a fal mellett álló székbe helyt fogott. Fehér, csinos öltözete, két rend falbalával s vállán a nagy meggyszín kendő, jó sorsú szülék gyermekének mutatá. Sötét haja, kétfelé osztva homlokán, csinosan, de nem nagy gonddal vala készítve s azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kigyóinak mond, a tekercest nagy fésű akasztá a felsőbb hajhoz. Kezében lebecsátott selyem nappaizst

hozott. Belépvén a székbe, leült; érzé, hogy öltözete nem aszerint foly alá rajta, mint akarná, hátra csapa azt bal combja mögé, mely a székből eléggé kitűnt, hogy azon a festő sem hagyott volna igazítani. Végre felemelkedék, maga elébe nézett, még egyszer, megigazítá patyolatját s elmerülve üle ott lelke teljes nyugalomban. Olykor körülvivé fekete, hosszú pillás szemeit a templom népén, egyszer-kétszer felnéze a deákra is, de lelke semmiben részt nem vett, amit magában lele, őt inkább érdeklé, mint minden egyéb. Elöttem vala sir Joshua *Reynoldsnak Bause* által rézbe metszett kis csintalana (la petite Rusée), s azt mondám magamnak, hogy *Goethe* ily teremtések körül voná le azt a bájos képet, melyet aztán a Testvérekben *Mariskává*, Egmontban *Klárikává*, Meisterben az ellenállhatatlan *Mignonná* feldolgozott. A templomban nem vala senki, ki megsejtse, hogy szemeim a szép ártatlanon lebegtek; ki érthette volna itt, hogy az az ősz ember csak festői szemmel néze a gyönyörű, a gondokat még most nem ismerő teremtetést? Irigylem *Socinnak* és az oly ifjaknak, amelyeket itt láték, ezt az ő tanítvány kaját.

Vége vala a tanításnak s a deák már le akara szállani a papolóból, midőn még megállá s buzdítást teve híveihez, hogy egy *Luther*- templom felsegélésére adakozzanak. Alig mertem füleimnek hinni, s kérdést tevék prédikátor úrnál, mint szedetik itt idegen felekezet számára segély. Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet bejelenti szükségét a kormányzéknel, és ha ott engedelmet nyer a gyűjtésre, bármelyik felekezethez tartozzék, az kihirdettetik az országnak min-

den religióbeli templomaiban s ennek tudása érdemié, hogy életemnek két óráját itt minden haszon, és minden öröm nélkül elvesztem.

Rector prof. Szabó *Sámuel* urat még templom előtt keresem, de nem lelem. Mostan tehát prédik. *Gyöngyösi* úrhoz szólottam be s ezt nem találtam. Communió napja volt, s a roskadt öreg betegeihez vivé ki a lelki vigasztalót. Most örvendek, hogy minap, ha kevés pillanatokig is láthattam.

Az idő szép vala s az út nem oly nehéz, mint midőn itt elmenénk s így kiesebbnek tetszék a tündéri táj. S kivált annak örülék, felérvén a Felekitetőre, hogy Kolozsvár most előttünk fekvék a maga Fellegvárával s nagy helyt elborító külvárosával. Mert amidőn először valék itt, az esőben s egész fedelű szekeremből ezt meg sem pillanthatám.

Consil. *Kenderest* elbeszélteté velem, miket és kiket láttam s némely jegyzéseim megigazításokra láttatá velem *Benkőnek* speciális erdélyi geographiáját. *Benkő* nagy könnyűséggel, de vigyázassal dolgozott, s csin nélkül, mint a mi *Kovachichunk*; s rendes, hogy a kettőnek kézírása is nem hasonlatlan. Akik őt ismerék, tisztelettel szólnak felőle s nagy dicsérete neki, hogy lelke sugallása ellen soha nem szóla, vagy soha nem úgy, hogy lelkesb olvasóit megtéveszthesse. Örök szegénységben élt, s mint egy új *Diogenes* jelene meg *Batthyáninál*, a püspöknél s sok egyéb nagyjainknál, írásait olykor egy abrakos tarisznyában tévén elikbe. Végesztendei szomorúak valának, de dicsősége nagy láng fellobbanásával aludt el. A kir. tábla elébe idéztetek valamely házassági esketés miatt. A tett nem szenvedé tagadást s

Benkő arra magát nagynak érezte. Én nem büntetést érdelek honomtól, monda, hanem, hogy a Prytaneumban holtomig tápláltassam. Bírái azt tudták, mint ő maga, de ott nem az vala a kérdés, hogy munkás élete mit érdekel, hanem, hogy a rendelések áthágása mit kíván. Pénzbüntetésre vala kárhóztatva, de a pénzt bírái fizették le helyette.

Ki valának terítve előttem a munka két kötetei, midőn egy valaki jelentést teve a consiliárusnál, hogy nem tudom, mely lépése némelyeket megbántott és hogy a dolognak reá nézve kedvetlen következesi lehetnek. Ujjaim közt pillanték a consiliáriusra, úgy tévén, mintha *Benkő* vonta volna magára minden figyelmemet s nem is hallottam volna a szót. Változást arcában, állásában nem sejték, de mind maga, mind vendége elnémulának. Látám, hogy a portentosus elnémulást csattanás fogja követni, s amit óhajtottam, amit vártam, megleve. Mert: „én bizony vele nem gondolok, monda dörgő szózattal, de lelkem érzése ellen soha semmit nem cselekszem!” Az a bölcsesség férfíja, ki azért tévé jelentését, hogy a consiliáriust az okosság szava hallására hajthassa, elszégyenülve vévé kalapját, s ment, s mi neveténk a bölcsesség férfíját, ki egész életében nem szóla ily szépen vadul, de nem is üté meg homlokát, mint *Kenderesi* a küszöbbe

(*Kenderest* nem tartozik azon egyszínű kis nagyok közé, kik nevetni nem mernek.

Narratur et prisci Catonis

Saepe jocis caluisse virtus.

Ahol ő vala, a tüzetlen is tüzet kapott.)*

* Toldy kiadásában 342. 1.

A consiliárius egész házával gróf *Toldalaghy Lászlóné* szül. báró *Korda Anna* asszonyhoz vala ebédre meghíva s engem magával vitt. Az Özvegy, éltes, beteges grófné szeret vendégelni, de maga vendégeihez soha ki nem jő. Ekkor *Gyárfás* és *Sebes* kormányzéki titoknok urak ettek itt, sok ifjakkal; mert a grófné mindent szívesen fogad, aki önkényt jő s a beszélgetést a szomszéd szobában éve hallgatja. A két secretárius urak nagy ismereteket gyűjtöttek a világ és a hon történeteiben s a beszélni tudó s beszélni szerető consiliáriussal oktatóvá s mulattatóvá tévék óráimat.

És aztán azok az elmésségek, melyeket kedvem volna a lélek percengésinek nevezni, azok az apró 6 nem ritkán bohó történetecskék, melyek papirosra vetve, nyomtatva, holtak, alacsonyak, visszalökök, de élő szóval s az öröm helyén elmondva, életünk legszebb pillanatit teszik s többet érnek, mint az őrzött órák feszes bölcsesége! Engedj próbát tennem egynek-kettőnek elmondása által, hja téged oly formán hathatnának-e meg, mellyel engem szinte, meg-rázkódtatának.

Egy szívére s lelkére nézve tekintetet érdemlő, de különösségeket szerető valaki bővebben költe, mint szokás s egyik rokona jónak látá meginteni az abnormis sapienst, hogy élne, mint más. A levél nagyocskán fogta érzetni a tanácsló felsőségét s az általam szívesen szeretett vétkes, azt gyertya-világnál tévé. Ez megolvastván azt, a gyertya felibe tartotta s hamuvá égette. Rettenetes nyugalmában vévé tollát, s ezt írá vissza: „Megismerem, hogy a tanács igen bölcs, s egyenesen az én hibám, hogy nincsen

sikere. Ha az ily szívből eredő intést ifjabb eszten-deimben volt volna szerencsém venni, nálam is volt volna haszna. Éppen jut eszembe, hogy excellenciád-nak még közelebbi rokonai is vannak, mint én, hogy ők ifjabbak, mint én, s éppen oly gondatlanok, mint én. Bizonyos vagyok benne, hogy ha a tanács nekik dózisonként fog beadatni, nagy sikerét tapasztalhat-ják. Mire nézve a levelet hamuvá égetve itt küldöm vissza tisztelettel, és hálával. Rajtam többé semmi nem fog; öregebb vagyok, minthogy egyéb tudhat-nék lenni, mint eddig voltam.”

A költés sequestert vona jószágaira. Azonban bizonyos örmények jelentést tevének egy talán újabb adósság iránt s magokat a kéznél hagyott részből kívánák kielégíttetni. A rendelés kiment kívánságok szerint: Nemsokára a vádlott megtéve jelentését, hogy sötét arcú hitelezőit ennyi s annyi cigányainak által-eresztése által teljesen kielégítette. Jelentését meg-toldá azon okok előszámlálása által, hogy miért éppen cigányokkal. Azért, úgymond, 1. mert a tör-vény úgy kívánja, hogy valamíg az adósnál mobilis portéka találtatik, az vétessék executióba, már pedig mobilisabb portéka a világon nincs, mint a cigány. A több okai közt a cigányok fekete színét és a huma-nitást sem felejtette, francia könnyűséggel s causticus epével.

És még egy történetet. Főispánjaikat, vagy szé-kelyesen szólván: főtisztjeiket, a székelyek magok választják. Meghalálozván ez az udvarhelyi székben, hol egy nagylelkű s már kora, mint birtoka által is tiszteletes báró *Kordáné*, tekintetbe hozta magát, egy lakója ennek a földnek erőnek erejével *Kordánét*

akarát főkirálybírájokká választani. Hiába mondák neki, akiknél óhajtságának pártfogást keresse, hogy az képtelenség, mert asszony nem lehet főkirálybíró. — „De bizony, ha országokat is kormányozhattak asszonyok, még pedig dicséretesebben, mint sok férfiak: egy széket is kormányozhatnak”, felelé a természetnek ez a jámbor gyermeke.

XXIV. LEVÉL.

(A szegény halandót néha öröm, néha baj veszi űzőbe; nem mintha kedvezést érdemlett volna, vagy bosszút, hanem mivel a szerencse szabadon szilaj kodik s az a láthatatlan kéz bennünket örömkönl fogva vezet ínségekre és örömkökre bajok között.)*

Kolozsvárról reggel indulván meg, Esküllőig. hová sötét éjjel értem, nem találék semmi falut, melyen utam keresztül ment volna, igen, amit az út mellett láték; igen két helyt fogadót is. Az eső egész nap esek lomhán, szomorúan, nem víg csapatokban. Hosszú utam alatt ez vala a legkedvetlenebb menetem.

Inasom Enyeden innen rosszul leve s annyira megbetegedett, hogy már le sem szállhata tartani szekereket. Esküllőn tehát a legnagyobb sötétben s legnagyobb sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, melynek kised ablaklyukán világot látánk. A tót ember szavára az oláh asszony vízzel önté be hirtelen tüzét. Egy más

* Fm. Minerva 1831. I. 817. I.

házból nagy nehezen előcsala csakugyan egy oláh embert, de az magát semmi kérelem, semmi pénzcserzés, semmi fenyegetés és harag által nem akarja arra indíttatni, hogy szállást adjon, vagy szekerem előtt a sárban *Mohai* úr házáig habuckoljon. Eszerint addiglan menénk, míg a tót ember nagy örömmel felkiálta, hogy a föld gőzétől még vastagabbá vált sötétben oly valamit lát, mint egy fedett udvarkapu. Kitekintek a szekérből s oly valamit látván én is kiálték, hogy hajtson be. (A vak szerencse *Mohai* úrhoz vive, kihez kolozsvári barátim utasítanak, ha talán Drágra, óbester báró *Wesselényi István* úrhoz, a *László* öcsém kedves tisztársához, barátjához nem érhetnék.)**

Mohai úr beteg fekvék, midőn vendége, ki hozzá átalással közelíté inkább és szükségből, mint bizakodással, magyarázni kezdé baját, ínségeit, nyomorúságát. De most kikele ágyából, megöleté tulkait, madarait s elszégyeníté a keveset merőt. Erdély, az enni erősen szerető, e részben nagy dicséretet érdemel, s a mi hideg embereink ide csak azért is eljöhetnek, hogy tanuljanak felmelegedni; gourmand jaink pedig, hogy úgy térhessenek vissza, mint *Epikurnak* az a hízni szerető állatocskája, kit *Horác* említ.

Az *apicius* tudományához keveset értek s magamat az erős evők közé nem számlálhatom; s e részben sok ismereteket utam alatt nem is gyűjtöttem s csak arra emlékszem, hogy az ételt hordó cselédet igen gyakran ereszttem tovább magamtól egy rövid köszönettel; de az Erdélybe utazókat előre figyel-

** Toldy kiadásában 347. 1.

messe kell tennem a kolozsvári piaci kenyérré, melynél ízletesebbet sehol nem találtam, és ha nem úgy kávé és bornemiszák, mint én, örvendjenek, mert fürdeni fognak kávéjukban, s amellé még rozsólist is fognak inni, melyek közt a dalmáciai mareschino és az erdélyi málna minden társait véghetetlen távolságban felülhaladja.

(Dragon nem lelem báró *Wesselényi István* óbeszter urat.)*

A következő nap Erdélynek egyik leglelkesebb tisztviselőjéhez, szólójához, emberéhez vive, akkor Háromszék főispáni méltóságú adminisztrátorához és a királyi tábla bírójához, most kormányszéki tanácsos nagy-ajtai *Cserei Miklós* úrhoz, Tihóra. Életem legszebb szerencséi közé tartozik, hogy az eddig csak fényéből s leveleiből ismert barátomat, csudálásaim tárgyát, s tisztelt szép hitvesét, gróf *Mikes* asszonyt, s leányát *Drusiánát*, azóta *Berzeneci Ferencné*t, a szépet és bájjengésűt iáthatám. Cancellárius *Teleki* vala az, akitől ennek az úrnak legelőbb haliam dicséreteit, míg aztán a közhír s levelei, s most már meg látása, tudata velem, amit vártam. Lélek, tudomány, tapasztalás, szív és nagy tettek teszik őtet most tiszteletessé, feledhetlenné egykor. (Többet én senki beszédéből nem tanultam, mint a generális báró *Vay Miklóséből*, nem senki leveléből 'többet, mint a *Cserei Miklóséből*; s ítéletei felvilágosodottak, gondolkozása józan, érzése hív és szent. S *Csereit Wesselényi Miklós*, az atya, szeretetére, bizodalmaára mindig méltónak találá, méltónak mások is, s egy idő-

* Fm. Minerva 1831. I. 818. 1.

ben közönségesen, de a mindenek szeretetét megnyerni olykor igen is könnyű, sokáig bírni nehéz, állandóan megtartani csaknem lehetetlen, elveszíteni némely esetekben nem rút. Kiki maga szemével lát; s bármely szerényen gondolkozzunk magunk s tisztelettel mások felől, nekünk saját szemünk az a mérték, mellyel a dolgokat mérjük, s én sok dolog iránt egy vélekedésben lelem magamat *Csereivel*; s ha én lehetek ilyenben mellékcélzások nélkül, akarnám tudni, mért kell *Csereit* vádolnunk ezekért mellékcélzásokkal. *Cserei* nagy tekintetben állott cancellarius *Teleki* s septemvir *Vay* előtt, s aki e kettőnek nagyon tetszhetett, nem lehet nem jó.

Cserei sok ideig assessora volt a királyi táblának Maros-Vásárhelyt. Azután a Háromszéknek nevezett fényes székelyföldi megyében főispáni hatalommal viselé gróf *Nemesnek* képét, s nagy dicsérrel végzé be némely nem kedvetlen, nehéz tárgyú biztosságot. Továbbad a guberniumhoz tétetett által tanácsosnak, míg végre, címét és fizetését megtartván, nyugalomba tért. Üres óráinak, mint hivatalaiban a classicusok voltak szerelmei s *Tacitust* ő is fordítá, mint nálunk ócsai *Balogh Péter* zólyomi főispán.)*

Tihó, amint ugyan én mind a név, mind az egykor itt állott vár miatt hiszem, melynek római töredékei a kertet ékesítik, egykor *Tihó* (Tuhutum) vezérnek birtoka volt. A hely Zsibótól két órányira fekszik s a völgy a két hely közt nevezetes nemzünk újabb történetében. A Nagy-Szamos Dézs felől

* Pm. Minerva 1831. I. 818—819. l.

jöve, megkerüli a Tuburca hegyét, s ezt jobbra, Karika helységnek dombját pedig balra hagyja. *Rákóczi* a dombon sáncolá körül magát, hogy a felé közelítő haddal megütközni kénytelen ne legyen, míg *Bercsényi* a lengyel segéddel megérkezend. Embereivel megtörné a völgyet, feledvén, hogy ellensége egy keskeny és nehéz völgyön jöhet felé s egy oláh pap ezeket a nyitva hagyott résnek igazítá. A győzők 1705. november 11-én, leginkább *Rákóczinak* személye ellen törekedének. Ez látá ezt, erdőknék vévé magát, ott balra csapott, által úsztatá lovával a Szamosot s a Turbucának vévén útját, Kővár vidékén és Máramaroson keresztül ment Lengyelországba, honját soha többé meg nem látván.

(*Cserei Miklós* fiával, *Mihállyal* s ennek piarista nevelőjével tegnap éjszakára visszatért *Tihóra*, de ma általjöve hozzánk, s estve felé ismét hazament....

Mihelyt megérkezem, *Wesselényi* parancsola, adják tudtára *Buczynak* megérkezésemet; s ámbár *Cserei* monda, hogy a hírt eddig vette tőle *Buczy*, *Wesselényi* is elküldé hozzá emberét. — ötét így holnap bizonyosan meg fogom látni.

11-ik esztendeje annak, hogy én Zsibót láttam s olyankor láttam azt, midőn befagyott, úgyhogy a lépéseink alatt leszakadozó sár miatt az öreg *Wesselényivel* nyeregben kelle megjárnom a kerteket. De az én lelkem oly sokat lebege e nekem kedves helyeken, hogy ámbár itt azóta sok új épület költ, ámbár azóta a bokrok ligetökké vonakodtak fel, s az obeliszk, mely akkor magosán nyula ki a tömött apró surjából, most csaknem láthatlanná változott el, előttem oly ismeretes vala minden, mintha itt kevés

hónapok előtt voltam volna. De a szobák! Elfogódott szívem. Sietős lépésekkel menék keresztül azon a cabineten, mely azt a nagylelkű s nemeslelkű férfit reggel 2 óráig velem beszélgetvén látá a kandalló előtt, míg az a deli ifjú, ki most úgy fogadia itt, mint anyja kegyességéből, gazdája a háznak, akkor még csak 9 esztendő gyermek, nyájaskodva fetreng atyjának lábai közt s a gyertya lecsorgó viaszából paripákat tapasztgata, s gyermeki mulatsága közben is beszédemre felfülett, s olykor belészólt. A fal festése itt az ma is, amely akkor vala; dohányszínű; s a bordúr arabeszkjei közt dohánylevelek, de nincs aki itt füstölge, megdőlve zöld maroquin divánján. Megszoritám a hely új ura kezét, s kiméne az. kis kertecskébe, mely a bibliotheca pavillonjára vezet, hogy szabadabban lélegzelhessek.

Wesselényi a reggelit a ház és a pavillon közt álló kert gyertyánerdőjébe parancsolá s egy ideig ott olvasánk *Kleistnak* ódáját *Farkasnak* jelenlétében. A darabokat *Wesselényi* maga váltogatá, melyen örvendek, hogy ismerhessem ízlését. Én egyedül a csatadalt kérem olvastatni s *Wesselényi* declamálá: Mit unserem Arm etc. s úgy declamálá, ahogy azt kell: érezve, egészen érezve, a legkisebb vonásaiig érezve. Azután *Berzsenyit* kívánta elő s abból is olvasa néhány darabot; végre *Horâcot*, a *Nitsch* magyarázat jaival. Oly jól töltvén a reggel órait, ahogy jobban nem lehet, most az istállóba menénk.

A nagy istálló ménéi a fedett iskolában teszik leckéiket. Ily szépségű lovakat látni s rajtok egy 20 esztendő ifjú férfit, e musculosus tagokkal, e lángoló orcákkal, e szikrázó szemekkel, s ily tanult lovaglót!

Még nem elég, barátom; még tovább kell hallanod: Ily szépségű lovakon, ily szépségű ifjú férfit, s azt az ifjú férfit, kit fél óra előtt *Kleistot* és *Berzsenyit* s *Horácot* annyi érzéssel declamáta; azt az ifjú férfit, aid ötet szerető anyja jelenlétében nem szolgálai rettegéssel, hanem azzal a rettegéssel, melyet belé ennek a nagy asszonynak imádásig menő tisztelete sugíall, lépni is alig mer, s aki az ő *Patakiját* még most is úgy szereti, — ezt az ifjú férfit látni ezeken a királyi méneken, — barátom, mely öröm ez! Bal lábán még nem viala beheggedve a seb, nadrágja még mindig pántlikával val^a összekötve; de az nem tartóztatá, fcogy a legtüzesebb paripákra is reá ne üljön. Kifárasztva négyet, ötöt, s barriert szokeltete velők, olykor kettőt is. S mos Pajzánját hozák elő. Egyik lova sem hányt meg így, mint ez a szürke kancája; és ha *Wesselényi* nem volna ily tanult lovagló, le kellett volna repülnie e kimondhatatlan tűzű lóról. Midőn leszállá, bal térdén foltos vala a nladrág; oly erővel vette térdei közé a lovat, hogy vére keresztül serkedétt a ruhán. Némely lovait a lovászmester, némelyiket a mi Farkasunk vévé jártatásba; egyetkettőt az istálló cselédjei, nevezetesen egy megöregedett ember, kit *Wesselényi* Debrecen táján, mint forspontos fickót megszerete, ide hozá s nagy lovaglóvá tevé. Egy kengyel nélkül víva meg az alatta ágaskodó paripákon.)*

A zsbói istálló aszerint érdemel bővebb előadást, mint a vásárhelyi s fehervári bibliotheca s a szebeni képgyűjtemény, mert ez úgy kevélysége Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok.

* Történeti Lapok I. 8. 1.

A ménest *Wesselényi Pál*, a most élő *Miklós* nagyatyjának nagyatyja állítja 1660. táján, válogatott erdélyi kancákból, s a ménes már az ő idejében tekintetbe hozá magát.

István, rendek előlülője, fia *Pálnak*, látá a szerencsés kezdetet, s ménesét török, és tatár kancák által nemesíttette.

Fiai *Ferenc* és *István*, megosztóznak a ménessel, s *István*, a mi *Miklósunk* nagy atyja nápolyi ménekét hozata be, hogy a török faj magasb termetűvé váljon. Csakhamar látá, hogy a két faj nem illik együvé s valami így megkorcsosodék, kihányatá méneséből.

Most tehát generális *Brentaniótól* megvevé egy Galant nevű huszonnyolc esztendő mént, kétszáz aranyon, s tizennégy darab három évű csikaján. Ennek atyját akkor hozák által a Pyrenéeken, midőn IV. Károly Barcellonában spanyol királynak koronáztaték; s ez leve minden zsibói lovaknak, atyai vagy anyai ágon, törzsőke.

Istvánnak özvegye, báró *Dániel Polyxena* még nagyobb fénybe hozá a ménest, mert a nemtelen lovaktól őrizkedett, a fajokat nagy gonddal megkülönböztette; a jegyzőkönyvet gondnal, érdemmel vitette, az ifjú lovakat költségesen nevelte, taníttatta. Tanult lovászmestereket véve szolgálatába, nevezetesen *Gründelt*, ki mestere volt a megholt *Miklósnak*, a lovaglásban.

Miklós, akkor kapitány a *Bethlen* huszárjai közt, 1775-ben egy *Monarch* és egy *Brillant* nevű spanyol eredetű mént hozá, és egy törököt, a lengyel király istállójából.

Tovább, anyja halála után, 1776-ban gróf *Holler Jánostól*, Gorbón, egy *Cicerót* véve meg, mely *Ferenc* császárnak spanyol ménű, spanyol kancájú lovai közül eredé.

1773-ban *Hyam* angol lójátékostól egy négyesztendős *Alexander* nevű szürke mént vásárla.

1790-ben herceg *Kaunitz Domonkostól* egy *Anaaluso* nevű spanyol mént, melyet a herceg atyja, a miniszter, egykor spanyol követ, hozta ki onnan.

Vége 1792-ben szerencsés vala szert tenni gróf *Mikótól* egy originális *Müzir* nevű arabsra.

A *Monarch* és *Brillant* maradéki nincsenek meg többé *Zsibón*. A mostani ménes törzsökéi ezek: 1. *Galant* vagy *Brentanio*. 2. a *Hallertől* vett *Ciceró*. 3. a *Kaunitz Anddlusója*. 4. a *Hyamtól* vett *Alexander*. 5. a gróf *Mikótól* vett *Müzir*.

I. Brentano neme.

A második és harmadik *Galant*, *Superbó*, *Daru*, *Amicó*, *Kakas*, *Kedves*, *Bucephal*, *Jupiter*, a *Daru Bucephal* fia, *Hannibal*, *Pajzán*, *Philosophus*.

Wesselényi Istvánné Darut testvérének, báró *Dániel Istvánnak* adta el, s az egykor híres, most egészen elenyészett *Dánieli Ménesnek* atyja.

Bucephal, 1816-ban huszonnyolc esztendős vala. Háta horpadt, sárgás fakó, serénye fehér, s az még 1805-ben, midőn először láttam perpendiculáris lineában folyt le, mint valamely hosszú rojt, szinte térdéig; de az akkor hosszú sűrű serény, mely egykor fellebbenve egészen elfedé lovaglóját, most megrit-

kult, megkurtult; nyaka hajlott. Iszonyú tüzével még harmincesztendős korában is megszegyeníté az ifjabbakat.

Philosoph, tizenhat markos; színe szürke, remekje a tanult lovaknak, miért a kevély nevet viseli. *Wesselényinek* kimért méltóságos lépései miatt ez vala legkedveltebbjeinek egyike.

Jupiter, barna, pej, szép, de fődíszé a hattyúnyak.

Hannibal, testvére *Jupiternek*, a Caesar leányától, a *Kedves* nevűtől.

Pajzán, szürke kanca. Tökéletesen kiiskolázott, cly úszó trappal bír, mozdulásai oly pattanósak, oly fáradhatatlan, hogy álmélkodások nélkül senki nem láthatja.

Amicö, a megholt *Miklós* kedvelteje, katonakorában. Nagy iskolájú. Bejárta Lengyelországot és Sziléziát, harmincadik esztendőben hala ki, s akkor is bénaság nélkül.

Kedves, tanultabb lovat ennél *Zsibó* még nem bírt. *Miklós* a maga nyolcad évű *Miklósát* ezen kezdé iskoláira tanítani. Kihalt 1813-ban.

II. Cicero neme.

Fiai a lángszín *Caesar*, az elsőbb; a *Csinos*, a courbettoló ifjabb *Cicero*, az ifjabb *Caesar*, az elsőbbnek fia, és ennek testvére *Armidor*, csukaszín szürke; és a szép *Madár* kanca, híres iskolásságáról is.

Caesar, az elsőbb; örök díszé *Zsibónak*, sőt az egész Erdélynek, s a külföldnek irigysége. Kihalt 1804-ben.

Scipio, *Armidornak* és *Spagnolának* fia; szép, mint atyja, de jóval nagyobb.

III. *Andaluso neme.*

Ifjabb *Andaluso*, *Tüzes*, *Spagnuolo*, *Superbo*, *Ráró*, *Spagniola* kanca,

Spagniola. Ez a szürke kanca nem látszott a cifrább lovak közé tartozni, de szép fiakat szült. Gróf *Károlyi József* 700 aranyat ígére érte, de *Wesselényi* azt szoros barátságok mellett is, istállójából ki nem eresztette.

IV. *Alexander neme.*

Fox, *Pitt Admiral*, *Eclips*, ifjabb *Alexander s Fanny* és *Jenny*. (*Eclipsnek* egy szép fiát, *Bruce*, én vettem ajándékban, 1816-ban.)*

V. *Müzer neme.*

Ennek fiai közül csak az egy *Almanzor* él; a többiek vagy el vannak adva, vagy elveszének. Csak tizennégy markos. Színe szürke. *Neptun* nem teremte szebbet s a *Salamon* idejéig felvitt kochlani ménes gyönyörködve nevezné fiának. *Almanzor* 1816-ban kehes volt, és ha az arabsfajú kancák tavasszal mént is nem szültek volna, most kiveszett volna a faj. Mert lánya a ménesben sok volt.

* Toldy kiadásában 352. I.

Felső Istálló, 1816.

Superbo, Spagnolának fia. Zoroaster, Jupiter fia. Jupiter (most gróf Bethlen Ádámnál), Armidor (most Bethlen Imrénél, Berkenyesen). Scipio, Armidor fia. Büszke, Büszke fia. Bucephal, Daru fia, kihalt. Tibár, Jupiter fia. Kakas, öreg Kakas fia. Andalusó, öreg Andalusó fia. Eelips, Alexander fia. Arioso, öreg Andalusó fia. Almanzor, Müzir fia. Daru, Bucephal fia. Philisoph, Pomposo fiai, mind ménék s balra annak, aki a fedett iskolából lép az istállóba.

Jobbra ezek állanak: General, Alexander, Mariandel, első nemzésű angol kanca. Lámpás, Alexander leánya. Pajzán, Kakas leánya (gróf Kendefi Ádámnál). Ráró, Tüzes fia, metszett (gróf Kendefi-nél). Batallador, Bucephal fia, Astéreon, Kedves fia. Oskár, Daru fia. Caesareon, Jupiter fia.

Ezeken túl állott a ház asszonyának négy feketéje: *Pajzán, Bujtos, Pajkos, Holló*; és két hámos hermelinje: *Kokó és Lizi*.

A húsz mén, három kanca és egy metszett körül van *Weiss Friedrich* uhlánus volt hadnagy lovászmester felvigyázása alatt, s a lovaglókön kívül, nyolc legény és két fickó; s a hat hámosok körül azoknak kocsisaik.

Az alsóbb istálló tele van hasonlóul szép s már kitanult, vagy most tanuló lovakkal.

Az özvegy nem távozik el férje törvényétől, s az istállókat s méneseket általadé fiának. Nincs ló Zsibón, melynek genealógiája tudva ne volna s a fajok tisztán tartatnak, hogy aki az öt faj különb-

ségeit ismeri, mindenik lónál kitalálhatja, melyike mely nemből vette eredetét.

A lovak a *Wesselényi* címert, a rózsáttartó szírént viselik bal. farkon, nem a név első betűjét.

De akik nem értenek a lovakhoz, Erdélynek első istállóját nem hagyják gáncs nélkül; azt mondják, hogy apró lovakat termeszt. Való, amit mondanak, csakhogy a gáncs dicséret. Az angol fajt kivéven, kevés ló haladja meg a tizenöt markot s magasságokat a 14 és 15 között kell keresni. *Wesselényi* paripákat akara nevelni, nem hámos lovakat; a paripák e mértéket kívánják, s a tizenöt markos hámba is elég nagy. Sok erdélyi ménes az által veszté el érdemét, hogy ura nápolyi mént hozza be, némelyike még stíriait is, s korcsokat szaporíta. *Wesselényi* nem ke vére össze az össze nem illő fajokat, s a szépséget fel nem áldozá a magas termetnek.

Miklós, a *Miklós* fia s egyetlen gyermeke, 1822. februárban méné ki együtt kapitány gróf *Széchenyi István* barátjával, a nagy *Széchenyi Ferenc* fiával Londonba és Parisba s Angliából hozá *Cato* nevű sötétbarna, tizenöt marok és három hüvelyk magasságú ménét. Született az 1809-ben lord *Stawelnél* (General Studbook, II. k. 133. 1.). Atyja volt *Sancho*, anyja *Gipsy*. *Gipsynek* atyja *Trumpator*, ennek *Conductor*, ez unokája volt *Matchimnak*, *Cadenak* második unokája. Cade *Godolphin* arabs atyától származott. (I. k. 169. I). *Sancho Gipsy* anyja *Herobtól* és *Snap* leányától való, ki *Childersnek* volt unokája. (II. k. 342. L). Atyja *Don Quixot*; ennek *Highfliet* volt anyja (I. k. 155. 1.); *Don Quixot*, *Chaunters* fia s *Eclips* unokája volt. (I. k. 86. 1.).

XXV. LEVÉL.

(Engedd festenem Zsibót- Végy ólmot kezedbe s rajzold, amit elődbe adok s a kép találva lesz. E gondomat érdemli a szép hely, érdemlik, akiket itt láttam.

Aki Tihóról jő, Zsibót egy keskeny völgy síkjában látja meg, magokat eléggé jól biró lakosok házaikkal s egy eléggé szép tornyú kis templommal. A mezőváros felett nyugotnak egy déltől éjszak felé elnyúlt domb emelkedik s ezen áll a kastély s ezen domb megett egy második, a família temetőjével, s ennek aljában a csürrel, majjossal. Túl e két dombon erdővel eltorzított nagy hegyek kelnek, s messze terjednek dél, nyugot és éjszak felé. A helységen innen a fácánok kertjét s a csikós kancák mezejét s gazdag szántott földeket látni szinte a Szamosig. A kastély kertje a nagy utcáig nyúl alá, hol az oszlopok s stakéták kerítik be. Az itt elmenő látja az üvegházat, egy nagy ásott tót az üvegház mellett s a bokrokkal elborított meredek domboldalt e közt és a kastély közt kékelve láthatni. Az udvar itt tágas, hogy a bal pavillon mellől erre jöhessen le a vendég szekere, s itt megfordulhasson. Balra a nagy istálló és ezzel egy fedél alatt, a fedett lovagló áll; jobbra pedig a kert kerítése, és az éjszakkéleti szegletben az a sok fedelű, régi kórház, melyben Zsibónak egykori urai laktak. Átellenben a tornáccal a kerítés és a nagy kapu. E soron a palota alatt egy kapu nyílik azoknak, kik a déli sor kapuján jöttek a belső udvarba. A keletre fekvő sor, mely valamint a déli és nyugoti

felényivel alacsonyabb, mint az éjszaki, istállóknak szolgál, a déli szekérszíneknek, a nyugoti pedig fel van töltve földdel, s kertecskének használtatik. E kertecskén a bibliotheca pavillonjába mennek. A kert két fala mellett olasz nyárfák vannak ültetve; maga a kert gyeppartiát csinál s közepét egy gyertyán-erdőske foglalja el. A déli és keleti sor balusztrádok közé rejti el igen alacsony zszindelyezetét s így ezen nyugötival tökéletesen egyez.

A keleti sor mellett, Tihó felé, egész az éjszaki kerítés szegletéig nyúl a kert, mely midőn az udvarról lépünk belé, gyeppartiához viszen, hol egy szökőkút löveli sugarát, s teknőjében aranyhalat nevel. Itt tekergő utak vezetnek le azon lapályos helyhez, hol az üvegház áll, és mellette egy hínárral teljes tó. A domboldal sok fenyővel van megtöltve, de amelyek növést hihető valamely vendég cselédje pipaszárnak vagdalta el s így örökösen béna növésben fognak maradni.

A bokorpartiának gyönyörű játékaik vannak: szép grottája, ernyője, sugár obeliszkje s egy forrása, melyet alább bővebben fogok festeni.

Ő Nagysága itt terített asztalt az obeliszk szomszédjában, a domb bokrai alatt. Gyönyörű ebéd, mert a nap künn megmelegítette a levegőt; a szobában már érzeni lehete a szeptember közellétét, A kávét a szép csorgó mellett hozzák fel. S még itt ülünk, midőn *Buczynak* szavát meghallánk, amint a domb oldalán lelépdele, *Komissal* jöve felénk s nekem öt *Horácnak* e szavaival adá által: *Seribe tui gregis hune, et fortém crede, bonumque.* — A szép csorgó mellett ért az estve.

A kertész ezt a csorgót igen értelmesen ékesítette. Nagy piédestal tart egy medencét. A víz a piédestal aljából bugyog elő, s egyenes vonású csatornán fut a tó felé; a csatornát egy arasznyi gyep szegte be. E mellett ülések állanak s az ülések mellett egymástérve lövellik fel sugártetőiket az olasz nyarak, összeelegyítve oly fákkal, melyek boglyákat eresztenek, hogy a homály setétebb legyen. Kedves az árny, kedves a víz csergése, kedvesen suhognak az olasz nyarak. A hold a maga teljes szent fényében tekinte alá az egymást szeretőkre a fák suhogó tetői között. Oh, ha Zsibó fenntartja emlékezetemet, emleghessen e kútfőnél valaha, ahol én *Wesselényinét*, az ifjú *Wesselényit*, *Cserei Miklóst*, *Buczyt* és gróf *Karnis Mihályt* láttam s barátim előtt az öreg *Wesselényinek* képét festettem.)*

Gróf *Komis Mihály* és *Buczy Emil* általj övének Zsibóra, hogy nekem Erdélyben töltött utolsó napjaimat még édesebbé tegyék. (E figyelmet a gróf tisztelt anyjának, az egykori, minden jóktól szeretett thesaurarius gróf *Teleki Károly* méltó leányának köszönhetem.)**

A kertben ülénk, a gyönyörű csorgó mellett s az öreg *Wesselényi* felől folya a szó. Én beszélek holmit nekik, amit hallottam magától a megholttól, s ott is másoktól, ahol ő nem örömet lakattatott. De, hogy van az, kiáltá *Buczy*, hogy az ily nagyságú ember életét valaki meg nem írja? Az ilyennek csak egy *Plutarch* kellene, s oly örömmel olvasnánk biographiáját, mint az ő nagyjaiét, — „Ha tudniillik oly

* Történeti Lapok I. 20—21. 1.

** Toldy kiadásában 335. 1.

szabadon lehetne írunk, mint *Plutarch* írhatta, felelék én. Nem képezed te, édes barátom, hány ízben kelle nekem csak Erdélyi leveleim alatt is megkapni tollamat, vagy kitörteni, amit már írtam, s nemcsak a rostát rettegven, hanem magokat is azokat, akik felől magasztalólag bár, szólani akarék. Láttam némelyiknek szerénysége lesz megbántva tömjénem által, némelyikét a tompaság és rossz indulat nyílnak teszem ki; sok helyt azzal vádoltatom, hogy a mások bizodalmaival visszaéltem s hálátlan vagyok a vett jóért. Higyj nekem, okosabb osztályrész nincs, mint hallgatni, vagy színüket chamelleonként változtatni; is fructus nunc est longe uberrimus.”

Terencnek ez a szava a lelkes és tüzes *Buczyt* kifakasztá. A probléma, úgymond, nem könnyű; de annak felfejtését rád bízom. Te ismerted *Wesselényit* S kevélykedel barátságával. Merd, amit kell. Kére *Komis* is; s ki tagadjon meg nekik valamit? ímhol a kép; de lelkes nézőt kíván, mert óva van dolgozva.

Wesselényi Miklós, cs. k. kamarás és Középszolnokban a főispáni hivatal administratora, született Zsibón, 1750. december 11-én, s meghalt ugyanott, 1809. október 25-én. Még nem vala hét esztendő, midőn atyját *Istvánt*, (fiát Istvánnak, a középszolnoki főispánnak, továbbad a kir. tábla, majd az erdélyi rendek előülő jenek, kamarásnak és titkos belső tanácsosnak s az Erdély első gubernátora leányának, gróf *Bánffy Katának*) elvesztette. Anyja báró *Dániel Polyxéna*, Istvánnak gróf *Pekry Polyxénától* született leánya, kit Erdély művelt nemes lelkéről még ma is ismer.

Első nevelője *Cornides Dániel* vala, a későbbi historikus, kit *Wesselényi István* küldte ki a külföldre, hogy ott magát fiának további nevelésére készítse, s a mi *Wesselényinknek* ez leve minden szerencsétlensége, veszedelme. Aki tanul, nem mindig alkalmas mást tanítani. A fényes ház egyetlen gyermeke, magára hagyva, nem tanult, hanem parancsolgata, s lelke azok körül, kik kéjeit nem teljesíték, elmérgesedett. (A fentebb iskolák miatt most már Kolozsvárra vivék által s anyja *Deáki Pál* prédikátor gondjaira bízva, hol az ifjú *Wesselényit* éppen az a szerencsétlenség érte, mely *Cornidesnek* kezei alatt érte volt: ez is csak a maga dolgaihoz látott s nem gondolt vele, akármit csinál a gyermek-ember.* Azonban nem tagadhatni, hogy a szertelen élesség, mely neki egész életében kínzója volt, már meg vala vérében: örökségül kapa azt anyjától, ki minden tiszteletes, sőt csudálatraméltó tulajdonai mellett, szenvedhetetlenségig éles volt. Nevelte szerencsétlenségét, hogy vele katonai szolgálatokat vétetének, hogy még inkább megerősödjék e gyengességében. E hibáját semmi igyekezet, semmi philosophia, semmi magára vont kedvetlenségek nem olthatták el, de menti példás erkölce, nemes gondolkodása, szánakodó szíve, az üldözöttek pártfogása, igazmondósága, hibáinak nemes megvallása, a vagyon semmibe hajtása csaknem a tékozlásig, az érdem becsülése, még ha azt ellenségében találta is, nagysága kevélység nélkül, s nemes leereszkedése alacsonyság és hamiskodás¹ nélkül, nemesített honszerelme, mellyel a *Wesselényiek*, mint örökükkel dicsekedhetnek.

* Történeti Lapok I. 21. 1.

A deák, német, francia nyelveket tudta, a magyaron csinosan beszélt, kellemmel írt. Ifjabb esztendeiben a háránt-sípot és a violint ügyesen játszotta s úgy lovaglott még utolsó esztendeiben is, mint Európának egyik első lovaglója. Nem mások után mondom ezt. Négy esztendővel halála előtt láttam ifjabb *Andalusóján* s „a neki kedves *Philosophon*. Hősi kellemmel ülte paripáját a legteljeseb nyugalomban, míg a ló alatta tüzet, lángokat lihege.

Tizenhétesztendős korában kezdé a katonai szolgálatot az akkor *Bethlen*, továbbá *Barkó*, később *Stipsics* neveket viselő magyar lovasok közt. Galíciának elfoglalásakor, 1772-ben, már mint kapitány szolgálta, s csapataival, s bizonyos számú gyalogsággal Bukovinába küldetett. Embereit ott zaklatgatá, olykor holdvilágnál is megfuvatá nekik a trombitát, s gyakorlásokat tétete velők. Ellenben hópénzöket pótolta, a zsibói fábrikából nekik esztendőnként új öltözeteket varrata, maga tanítgatá legszilajabb lovaikat. Hópénzét egy gyermekekkel elterhelt tisztársának ajándékozá, valakinek segédjére szüksége volt, azon nagy lélekkel segíté, strázsamesterének holtiglan ételmet ada.

II. József ismerte érdemeit, s tudományos ki-műveltségéről elhíresedett anyját, Erdélyben járván, meglátogatá s ettől Galíciában szolgáló fiához levelet kívánt s azt ennek anyja köszöntése mellett maga adta meg. A gyakorlatban *Wesselényinek* csapatja úgy viselé magát, hogy a császár azt nem tekintheté javalás nélkül s bizonyossá tévé ötét, hogy királyi kegyeire számot tarthat.

A ház egyetlen fia nőtelenül nem maradhatta s *Wesselényi* oly szerencsésen tévé a választást, hogy még szerencsésebben nem lehetne. Referendarius *Cserei Farkasnak Heléna* leánya volt az, ki őt szépsége és lelke által édes láncokba voná. A menyegző 1777-ben mené véghez, s hitvesét a sziléziai táborba vitte el. (Ez a tiszteletreméltó asszony nemcsak hitvese vala neki, hanem védangyala is s tanácslója és tanítója. Hová fogták volna őtet ragadozni megszelídíthetetlen indulatai, ha ez a nagy asszony nem bírt volna elég lélekkel elcsendesíteni oroszláni tüzét!

Ki vala adva a parancs, hogy a tisztek hitveseiket küldjék vissza. *Wesselényi* késett s az oberster, kivel kiskedes tekintetekre nézve különben sem állá jól, ezt emlékezteté. Ez viszont az oberstert emlékezteté, hogy katonai parancsok nem ágyban fekvé szoktak adatni. Mindketten tűzbe jövének és ha mások nem futának vala össze, meg volt volna tévé, aminek megtévé lenni nem kellett. *Wesselényi* elunta óbersterének aggatózásait s egyedül oberstere által nem sajnálva, elhagyá a szolgálatot; mert imádott hitvesétől semmi tekintetek miatt nem akara külön lenni.

Most ménésének nemesítésén foglalatoskodott leginkább. Szomszéd barátjától megvevé a már említett *Cicerót*. Nyolc nap múlva a lovon kiüté magát a kolera s kivilágosodék, hogy a ló Gorbón is hibásnak tudatott. *Wesselényi*, ki irtózta az ily alacsony tettet, megelégedék a baj átizenésével. De a szomszéd azonfelül szolgálatjába fogadá a zсібói lovászmestert, ki szolgálatját hír nélkül hagyá el. Kevés idő múlva egy lovásza fogadtatott fel ott ismét, anél-

kül, hogy az eleresztetett volna. *Wesselényi* vissza-kívánd a lovászt és a külföldről költségesen szerzett lovászmestert. Azt felelék, hogy ott nincsenek és nem is voltak. Másodszori levelének sem vala sikere. Ez tűzbe hozá. Négy száz embert felparancsola jószágai-ból, maga mellé vette huszonnégy udvari hajdúit, paripára ült, s 1781. október 16-án, őket Gorbó alá vezeté.

Haller s a magokat vétkeseknek ismerő lovász-mester és lovász megszaladának s *Wesselényi* a veze-téken hozott triumphális paripára, minthogy a Gorbó urát meg nem kaphatá, a ház cancellistáját ülteté fel. Az volt volna minden bosszúja, ha szomszédját kaphatta volna meg, hogy azt így hozza Zsibóra, megvendégelje s barátságosan hazaeressze.

A megfutamlott panaszt teve a kormányzék-nél s ez kiküldé gróf *Kemény Farkast*, hogy a megtáma-dót békéltesse össze. De *Haliért* oly rémulés foglalta el, hogy a kiküldött biztost be nem vára, s azért nem, hogy a rendelés ne teljesíthessék, sőt megújítá panaszát s a per a kir. tábla előtt elkezdődött.

Wesselényi két esztendei házifogságra ítéltetett, a kormányzék azt esztendeire szállította le. De a házifogság tyrolisává változtatott, mégpedig határo-zatlan időre.

Wesselényi gondolatlanul az erdőbe vonult. (Eszerint személyes leírása szíjjelhordoztatott hely-ségről-helysége az egész országban.*) Végre meg-ígérte, hogy magát a kormányzéknek Szebenben ál-tal fogja adni.

* Történeti Lapok I. 35. 1.

Midőn ezen útja alatt Radnót körül Dátoson meghála, a savoyi dragonyosoknak egy százada hajnal előtt körül foga a házat, s *Wesselényi* vasra verve Vásárhelyre vitetett. Néhány hetekig tartóztatván itt, 1785. március 13-án útnak indított.

Hitvесе Kolozsvárt, a zöldfa fogadóban véve búcsút férjétől, beteg kislányával. A beteg gyermek és az azon hónapban született fiú, nemsokára azután megholtanak. A zsidói temetőnek falában az itt következő emlékirást kevés szem fogja nedvesülés nélkül olvasni:

Stephanus natus 1778. 14. maj; obiit 1782. 24 maji.
Franciscus natus 1779. 26. apr.; obiit 1782. 21. dec.
Polyxena natus 1780. 8. april; obiit 1785. 17. mart.
Adam natus 1781. 21. maji; obiit 1782. 7. maji.
Susanna natus 1783. 2. mart.; obiit 1785. 22. maji;
Paulus natus 1785. 16. mart; obiit 1785. 4. maji.

LUGE VIATOR,

Lacrimasque parentum fletibus admisce.

Eu domum nuper suavissimis prolibus florentem
universam concidisse ceruit.

Parens Nicolaus Wesselényi Liber Baro de Hadad
sedibus natalibus extonis

procul luget;

Mater Helena Csereia de Nagy Aj ta
domi tacito dolore contabescit.

Luge Viator

atque ut lugubris domus ruinae proxima
aliquando laete consurgat.

Numen Opt. Max. comprecare.

MDCCLXXXVII.

A kufsteini fogság *Wesselényinek* azon főfájást okozá, melyben aztán mind végiglen kínlódott. (De ő ott sokat tanult, s hihető, ott ismerkedett meg *Montesquieu* munkáival, melyeket azóta a bárónéval mind halálíg olvasának. A bárónő ki vala vetkeztetve férje jószágainak birtokából, s annak kormányzása *Wesselényi* sógorának, B. B. Gynak adatott által. — A példás asszony nagy lélekkel tűrte szenvedéseit s mindent elkövete, hogy férje visszanyerhesse szabadságát.)*

Szabadsága 1789. december 15-én, négy esztendő és kilenc hónap múlva adatott meg. A két hónap múlva azután meghalt császár ötet magához hivatá, visszaadatá kamarási kulcsát s egy szabad sereg felállításával kínálá meg. *Wesselényi* nyugalomra vágyott.

Hitvесе ki vala vetkeztetve férje jószágainak birtokából, míg férje fogva tartatott s az neki csak most adaték vissza. Midőn *Wesselényi* most hitvesével együtt megér kezek, egyenesen istállójába ment. Arnico kedves lova nyerítve idvezlé urát. „Rám ismert, kiáltá örvendezve, mint az eb a hazatért Ulyssre!” Kihozatá a lovat, s az ámbár rajta öt év óta nem vala nyereg, minden iskoláit hiba nélkül csinálta. „Ah, kiáltá ismét *Wesselényi*, te engem megbékéltesz sorsommal!”

Kevés napok múlva azután átküldé *Hallerhez*, hogy ha neheztelés nélkül fogadhatja, látogatására lehessen. Megújult barátságok s a gróf haláláig fel nem bontva tartott.

(A féktelen, lángokra lobbanó, de legnemesebb lelkű ember kevélység nélkül vállalá vétkesnek magát

számos vendégei közt az én jelenlétemben, úgymint, aki más polgári nyugalomban megháborítja. De úgy gondolám, aki tudva ád el több ezerén s barátjának, hibás lovat; aki a más szökevényeit befogadja; aki eltagadja, amit tagadni nem lehet és nem kell: az csaknem annyit szenved, látván ennek s hitvesének szenvedéseit, mint ezek. Keservesen lakola azért, hogy neki baja nem volt.)*

(*Wesselényinek* sok hasznát lehetett volna venni. Midőn 1791-ben, a mostani gubernium beiktatott e méltóságába, fegyveres nemesség seregéé össze minden megyékből és székekből s ezeknek *Wesselényi* tétetett vezérékké. A sereg egy napi gyakorlat után csudákat tett, s kimutatta, mit tehet ez a szép tűzű nemzet az ily lelkű vezér alatt.

Az 1791-ben *Kocsi János* alatt felállott erdélyi magyar játszó társaság sokat keresett volt, de a játsszók gondtalan költések miatt annyira jutott, hogy senki sem ígérhetett nekik egyebet, mint elosztást. *Wesselényi* pártjokra költ s az 1794. diéta 55. ülésében érdekükben előterjesztést tevé. Ezen előadás után a rendek kiküldék *Fncsi Fekete Ferenc* urat, assessorát a királyi táblának, hogy készítene plánumot s mikor az megvala, a teljesítést báró *Wesselényi Miklós*, gróf *Bethlen Farkas* és *Teleki Ferenc* urakra bízták.

A dolog nem mehete, amint illett, mert a társaságnak nem vala elég pénze, nem vala hitele. *Kocsi-tól* tehát elvétellett a kormány s általtétellett gróf *Teleki Lajos* rendek előlülője s *Wesselényire*. Így

* Toldy kiadásában 360. I.

méne a színigazgatása s végre az annyira eladósdott, hogy már ruházatjait s decorátióit is el akarák a hitelezők foglalni. *Teleki* lemondta a felvigyázásról.

Wesselényi látá, hogy áldozat nélkül a dolog el-súlyed, s legelsőbben 500 frtot lefizet a hitelezők-nek, azután a társaságnak új alkotmányt ad, a játzókat maga szegődteti be s azt hagyja, hogy télen által Kolozsvárott, nyárban Szegeden és Debrecenben játszanak. Még úgy is sok bajjal kelle megvívnia. Voltak, akik a társaság tagjait össze akarták veszteni egymással, hogy az elenyésszen s idegenek léphessenek be. De *Wesselényi* eloszlata a ködöket s 20.000 forint áldozatot tévén érte, annak örök statora lett.

Így vitte ez a nagy ember a színnek nemcsak költséges, hanem alkalmatlan igazgatását is, de végre a társaság rajt ereszte, s egyik fele *Ernyi Miklósnak* vezérlése alatt Szegeden és Debrecenben telepedett meg s azt *Wesselényi* Pest vármegyének oltalma alá ajánlá; a másik fele tovább is télben Kolozsvárott, nyárban Debrecenben játszott s most is játszik, noha most, amit *Wesselényinek* haláláig nem mertek, idegen játzók által gyengítve.)*

Az 1794-ki diétán követségét viselte, még pedig fényesen és ragyogva, azon vármegyének, melyben Zsibó fekszik, 1806. pedig júliusban főispán székébe üle be, mint annak administratora. E kineveztetés előtt kevés hónapokkal lármás története vala a főispánnal (gróf *Haller Zsigmond*) a közgyűlésben. *Wesselényi* három előterjesztést tett vala: 1. hogy a rabok tartása iránt hozassanak jobb rendelések; 2.

* Történeti Lapok I. 35—36. 1.

hogy egy perceptor özvegye és árvái ajánltassanak a kormányzéknek; 3. hogy itt is, mint a dicasteriumoknál, az előforduló írások osztassanak szakokra, s referensek által terjesztessenek a gyűlés elébe. Azonban midőn másnap a jegyzőkönyv felolvastaték, a tegnapi előterjesztések el valának mellőzve s *Wesselényi* sürgeté bejegyzésüket. A főispán nem akará engedni s odahagyá a gyűlést. Ez utána mené, nyugalomban, hogy visszahozhassa. (*Haller* tüzes lett s így az lett *Wesselényi* is. A lármára sokan becsődültek, s erőszakhoz láttak. *Hatfaludi Ferenc* viceispán, most királyi táblai assessor, hozta őket csendességbe.)* A panasz a kormányzék elébe vitetett. Melyik fél vala a vétkes, mutatja *Wesselényinek* a főispáni székbe lépése.

Az árvák dolga soha buzgóbb pártfogóra nem talált. Rettenetes, sőt bosszús gyűlölője a gyámok szokott ravaszkodásainak, ezeket szorosán számoltatá a gyermekeknek nemcsak jószágaiért, hanem nevelésökért is.

Az igazság alatta semmi mesterkedések által nem nyomathatott el. Dicső panasz vala ellene, hogy előlülése alatt barátjai s atyjafiai veszték el legtöbbszőr kereseteiket. A nemesi elsőséget híven tisztelie, de mindent kötelességeire szorított. Az adózó népnek atyja, barátja, védelme, jóltevője volt. Az ily tisztviselőt minden tiszteli, de sokan gyűlölik.

Fizetését a raboknak ajándékozá. Kevélyebb volt, minthogy magának ingyen dolgoztatott volna és hogy azt, azok se tegyék, kiknek a sors nem ked-

* Történeti Lapok I. 51. 1.

veze, gazdagon segélé, akiknek a segédre szükségök volt.

Hevessége az előlülői székbe soha sem kíséré, soha ott ki nem pattant, noha gyakran ingereltetek, s óhaj tátott, hogy ki pattanjon. Kímélettel vala mások iránt; a megbotlottakat meginté, megfeddé, s ahol fejeskedést találá, hangosan; de soha bosszút, nyilván vagy alattomban nem forralt.

Erdélyország generálisának hármat mutat be választás végett. A számba *Wesselényi* 1790-ben bement, 1809-ben nem. Az elmellőzés fájt a maga becsét ismerőnek.

Az országgyűlés eloszlott júliusban. *Wesselényi* is elhagyá Kolozsvárt, s hazatért, hogy a felkelést végrehajtassa. A megye e gondot 4 férfira bízá, kik közül 3, *Wesselényinek* egykor kedveltjei, mintegy összebeszélve törtek ellene, a 4-ik tántoríthatatlan maradt. *Wesselényi* úgy hitte, hogy ezek akarva csinálják a zavart, s jelentést teve a kormányzéknel, hogy mivel ő, igen terhes betegsége miatt, a cimborával nem bír, a kormányzék tenne rendeléseket, hogy a közügy ne szenvedjen. Méltóságos *Csedő* úr kiküldetett, s ez meghagyá a viceispánnak, hogy az administrator felgyógyulásáig a dolgot felelet terhe alatt kormányozza.*

Ennyi tulajdonokon kívül azzal is bírt, hogy Erdély őt nézé legelső szólójának. Nem rettegvén, nem remélvén, nem óhajtván semmit s soha nem szóla lelke sugallása ellen. (S utálta a félszegekét, kik a két ellenfél közt habozván, nem veszik észre,

* Történeti Lapok I. 51. 1.

mely nevetségesek, midőn végre magok sem tudják, mely helyt állanak, s okosságnak látszó nem okosságok, mely mindig a szerencsétlennékké.***) Beszédét a gyorsírók utána írák, azon szerint, ahogy azokat előre készület nélkül mondani szokta volt. Azok lelket ragadók meg, ha olvastatnak is. (Egy felolvasott, igen nagy gonddal készült beszédre ő akara felelni: „Ékesen szólni nem tudok, úgymond, de azt nem igen sajnálom; az igazságnak nincs szüksége pipe-rékre ...” (Egy nem nemes, de nemességet érdemlő ember mellett szóla.) Ellenkezője vitatá állításait s a címereket foná beszédébe. *Wesselényi* időt akara neki engedni, hogy tűzéből magához térhessen, s szinte Arthurig s az ő kerek asztaláig téré fel; de az sem használt, sőt azt nyeré, hogy az ennek indulatosságát horda elő s fogságát érinté meg gyengéden, nemhogy az *Wesselényinek* ne fájjon, hanem, hogy maga ne láttassék annak, aminek találatni pirult. *Wesselényi* azon nyugalmban, mellyel ágaskodó lovain ülni szokott volt, felfogta a szót; megismeré amivel vádoltatott, tűzét, mely igen gyakran igen messzire ragadozza s fogadta, hogy az ily pillanatokban emlékezni fog az intésről. De, úgymond, nem egyedül a féketlen tűz kap el bennünket a jótól, vannak egyéb indulatok is, amik éppen azt cselekszik s elébe rakta az egész hosszú litániát. Ha viszont ő urasága is úgy találná, hogy ezeknek egyike, vagy másika neki is csinál bajt, emlékezzék szavára s kövesse példáját. Amint ez megszűnt szólni s a másikk hallgatva maradt, óbester *Barcsay* kelé fel. *Wes-*

** Toldy kiadásában 361. 1.

selényi, úgymond, nem állá meg szavát”, s elhallgattott. *Wesselényi* fellobhant s várta, mi következne-tik. „Igenis, monda *Barcsay*; mert soha még ember az igazat szebben, lelkesebben nem védelmezte.)*

Házi életének a tudományos dolgozások is adá-nak örömet. Ilyen *Attila*, s *Hippias* és *Hipparchus*, *Fessier* után; *Regulus*, *Collínból* fordítva s eredeti tragédiája; „*Wesselényi* a nádor.” *Hallernek* verseit különösen kedveie s két ódait.

Által tévé magyarra. ímhol például egy-két sora:

A te tüzed tölti a nagyobb lelkeket,
Mesterséget tanítsz, tanítsz mestereket;
Általad tartja fel magát az erkölcs is
Tégedet távolról követ még a bölcs is
S merően nézvéen a csillagok számára
Rád gondja, nem azok csuda forgására.

Oh, ha az emberek szemei látnának,
És valóságodnak mélyére hatnának,
Szemfényvesztő tüze az indulatoknak!
Mely kicsinnyé lennél te mindjárt azoknak.

Főgondja fiának nevelése vala. Előbb ehhez *Tőkés Mihály* urat vette; az vala szándéka, hogy fiát ez vezérelje keresztül minden iskoláin s ezt idővel ez és maga ő vezessék ki a külföldre. Hogy a cél elérthessék, előbb a nevelőt küldé utazni Német- és Franciaországba; de midőn *Tőkés* onnan 1808-ban visszajöve, a szándék változást szenvedé, s helyébe *Pataki Mózes* úr lépett, kinél hübb barátot s elké-szültebb nevelőt akár a tanulást tekintjük, akár a

* Toldy kiadásában 361—62. 1.

gondolkozás és mód nemességét, *Wesselényi* a maga egyetlen gyermekének nem adnata. (Szerette emlegetni előtte azon amerikanus mondását, melyet *Franklin* ismertete meg s érezte a gyermekkel, mily rút, midőn a születéssel nem dicsekedhető haladja meg a porphyrogenitusokat, és akik magokat ilyeneknek hiszik. Akarta, hogy a gyermek dicsértessék, de lángokba lobbant, ha valaki hízelkedett neki.)*

A hétesztendős gyermek atyjától véve leckéket a lovaglásban. Elhordá ezt a gyűlésekre s ezeknek egyikén, minekelőtte a főispán még bejött, a gyermeknek egy beszédet kelle tartani a rendekhez. (Oh az én barátom nemcsak ezt tévé! Képzeld, 14 esztendős korában egy maga által készített prédikációt elmonda a zsibói templomban. Anyja jelen volt s úgy sírt; de az öreg pap sírt megszűnés nélkül; emberei pedig a templom előtt össze meg összecsókolák ő nagyságát a méltóságos tisztelendő úrfit.)** Serdülvén 1809. március 23-án, atya és fiú, az mint megyéje felköltjeinek vezére, a tizenhárom esztendős gyermek (született 1796. december utolsóján), mint atyjának segédje s a seregnek kapitánya, Károlyba ménének, s a gyermektiszt ott a nádor királyfi s a szatmári rendek előtt gyakoroltatá atyjának seregét. (A nádor és minden jelenvoltak álmélkodának a gyermek férfin s *Wesselényi* és fia a királyfi asztalánál ebédeltek. — E történet reám nézve igen nagy következő volt: egy epistolát írtam az ifjú *Wesselényi*-

* Toldy kiadásában 363. 1.

** Történeti Lapok I. 36. 1.

hez, mely felébreszté bennem a rég óta szunnyadó poetai géniusz.)*

Wesselényit csakhamar azután, hogy az ország gyűlése (1809. júliusban) oszlék, elővéve veszedelmes rheumája, melyhez később az inhideg járult. Nem vala alkalmas a nehéz időben beteg erővel vinni a dolgokat s úgy hívé, a zavart némelyek akarva csinálják. Egykori kedveltjei közül hárman lelökék alakjaikat; a negyedik tántoríthatatlan marada hűségében. (Magához hivatá azt, aki neki örökre leköteleztethetett barátja volt s ez nem jött. E bánások a nagy ember lelkét szertelenül megtháták, mert az olyanoknak, akik nem képesek rútat tenni, a rút inkább fáj. A nyavalya veszedelmesebb leve s végre eloltá életét. Az örök hálára leköteleztethetett csak most jelene meg, de a megholthoz nem mere közelíteni, vallást tévén, hogy arra magában nem lel erőt. De nagylelkű özvegye hántására mind tettel, mind szúrós levelekben, arra lelt.

Némely kis ember nem tűrheti, hogy kicsiny s addig hunyászkodik a nagyok körül, míg azok őtet magokhoz felvonják. De minekutána oda feljutott, magát mindaddig semminek tekinti, míg azt, aki minden volt, semmivé nem teheti s akit ez a gyalázatos vágyás elfoglal, annak minden szer szabados, mely célra vezet. Hány példáit látjuk ennek.)** Megkéré tehát a kormányzékét, tenne rendelést, hogy a közügy ne szenvedjen. E keserítések közt lepte meg a halál. Azt az egész Erdély azt minden jók kesergék s soká fogják kesergeni. De az ily embereknek

* Történeti Lapok I. 51. 1.

** Történeti Lapok I. 52. 1.

emlékek is jótét s példajok elhalások után is oktató, gyulasztó.

Képe a *Neidl* rezén, *Wagnernek* pasztele után, híven el van találva. Erős alkotású, zömök testű, barna hajú és szemű deli férfiú volt, kinek szava, tekintete, mozdulása mutatá mind a nagy embert, mind a nagy urat (eltelve nemességgel, méltósággal. Ezek voltak minden cselekedeteinek bélyegei, még hibáiban is s az alacsonyság ő hozzá semmi alakjában nem fért. Barátjai úgy hiszik, hogy epigrammom igaz képét adja:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fenn Cato
 S lány szívű Brutus, itt Wesselényi valék.
 Erdély, szüntessed sírásidat: él fiam, él nőm:
 S díszedet egy jobb kor újra megadja Zsibó.*)

XXVI. LEVÉL.

Két napja már, hogy itt mulatok s vártam, hogy az én barátom, aki ismeri tiszteletemet az ő atyja iránt s aki rég óta tanácskozik velem, mint kelljen azt a dombot, melyen a temetőkápolna áll, ültetések β egy szép épület által, felékesíteni, önmagától viszen fel oda s minthogy ő nem hitt engem, én hittam ötet. Minden szó nélkül vive oda s amint a helyhez érénk, némán nyúlt el a gyepen s magamat nagyra menni. Tiltsd el magadtól azt a gondolatot, barátom, hogy ez az ő elnémulása, hogy ez az ő elnyúlása alapos fájdalom volt. A 20 esztendőös ifjú másként érez,

* Toldy kiadásában 363—364. 1.

mint akinek lelkét a hosszú és nagy szenvedések már eltompították s képzeld a *Wesselényi* tűzlelkét, képzeld, mennyit veszte ő annak halála által, aki neki nemcsak nemzője, hanem nevelője, a legbelsőbb barátja is volt s meg fogod vallani, hogy érzése való érzés lehetne, ha az ily másnál alakoskodásnak tetszhetnék is. — Nincs az ő lelkében redő s aminek ő látzik, ő valóban az.

A kápolna tele van, úgyhogy midőn *Wesselényi* meghala, új sírt kelle ásni a kápolna előtt oly szándékkal, hogy ez az új sír idővel a kitoldott kápolnába essék. S oly bőven hagyák, hogy a báróné halálakor egy kész helyet találhasson férje koporsója mellett. — Egy meg sem álmodott történet ezt az ürességet másnak foglaltatá el.

Pataki Mózes az én *Wesselényimet* 10-ik eszten-deje óta neveie előbb a háznál, majd Kolozsvárott. Szeretetre méltóbb párt, mint ő vala ifjú barátjával, nem láthatni. Tanult *Pataki*, de tanított is, s minden dicsősége az volt, hogy ily fiat fog adhatni Erdélynek; úgy hitte, hogy ha magából kevesebbet csinál-land is, felozlott szorgalma s gondjai miatt, mint különben csinálhatott volna, nyerni fog Erdély, hogy *Wesselényiből* többet teve. A legnagyobb bölcseséggel folytatá össze személyében a barátot és nevelőt, a tanítót és a társat, úgyhogy sem a tanító s nevelő nem felejté soha, hogy ő társ és barát egyszersmind s a *Wesselényi* személyének és születésének is tartozik valamivel, sem a társ és barát nem soha, hogy ő tanító és nevelő is s *Wesselényi* is tartozik viszont neki. Együtt látni a kettőt egy asszonynak ítélete szerint, kit ismertek, annyi volt, mint Carloszt látni

és a szeretetreméltó érettebb Pózát. Vezeté ez amaz s amaz ezt, s mint *Wesselényi* vezeti lovát szelíd bölcseséggel: úgy vezeté az én kedves barátomat az én másik kedves barátom a legnemesb bizalommal, mert tudta, hogy *Wesselényi* bizodalmat érdemel. Midőn 1814-ben együtt valánk Bécsben, egy valaki megszólítá *Patakit*, hogy tanítványát tartaná szorosban. Uram, felele ennek *Pataki* kevély örömmel, mi ketten ismerjük egymást. S hogy *Pataki* nem csalatkozott meg, bizonyosságok superintendens *Kis* úrtól s más barátimtól vett leveleim, melyek *Wesselényi* felől éppen úgy szólanak, mint én szólok hozzád.

Tíz hét múlva azután, hogy *Wesselényi* és *Pataki* velencei út jókban hozzám kikerülének és elmentenek tőlem, *Döbrentei* azt a hírt küldé, hogy *Patakit* egy tüdőgyulladás megölte. *Wesselényinek* bánatja határtalan volt. Engedelmet nyert anyjától, hogy e második atyját, atyja mellé temethesse s a test Kolozsvárról ide hozatott s *Wesselényinek* koporsója mellé letéttetett. E két szeretett barátom sírboltja felett állék meg s ide szólítám a nemes Philopatort. S a páratlan ifjú érezheté, érzé, hogy ötet annyira szeretem, mint nem senkit.

Cserei Miklós tegnap második ízben jöve által, amint mind szívem, mind hiúságom akarja velem elhíttetni én miattam, s én érzetem mit kíván tőlem megbecsülhetetlen figyelme, mit a jobb emberek közt ismeretes rend: de *Zsibó*ról magamat kívájnóm lehetetlen volt; csak levél által köszöném meg barátságát s cselédem körül tett gondjait, kit *Hidalmás*ról magához hozata s nekem által küldé. Ha siető útja nem volna, ma csakugyan által menénk vala

hozzá s így magam előtt durvaságom miatt mentve vagyok s nála, úgy hiszem azt, még inkább mentve leszek.

Ember ment *Cserei Farkashoz* is.

Reggeleink minden nap egyenlően folytak el, előbb a kis kert ernyőjében, azután az istállóban. Az ernyő oly szűk, hogy abban Farkasnak, ki köztünk legifjabb, csak állani lehet. *Buczy* örömet szól, s az az ember, kinek mindig van mit mondanía. Mint irigylem szerencsésjét, hogy amit olvasott, amit olvasása közben megszeretett, az szórói-szóra el is tudja mondani! — írni és szólani szebben kivált deákul,, mint gróf *Teleki József* és Biharnak követje *Domokos Lajos*, s ki szólott szerencsétlenebbül? Az utolsó egy bihari gyűlésben s egy igen könnyű előadása alatt úgy összezavará magát, hogy el kelle hallgatnia. — *Buczy* azoknak számokba valók-e, kik csak az egyik nemhez szerencsések, nem merném meghatározni: de bár azok, akik írnak, ennyit olvastunk volna, annyit tudnánk mint ő.

Az ő *Kornisa* csak barátja neki, nem tanítványa is: *Buczy* ennek testvéröccsét s hűgát neveli; de aa ő társalkodása a szeretetreméltó ifjúnak, ki érzi, hogy lelketlen nevelői miatt hátrább marada, mint öccse fog, sokat használ, és bizonyosan mind ki fogja pótolni, amit iskoláiban talán elmulasztott. Valóban, édes barátom, gróf *Komis Mihály* méltó vala azon ajánlásra, melyet felőle *Buczy* teve nekem, s én, aki az ő atyja s anyja iránt nagy tisztelettel viseltem, örvendek, hogy ennek a nagylelkű asszonynak ilyen fia, hogy *Teleki Károlynak* ilyen unokája van. *Kornis* és a nálánál 3 esztendővel ifjabb *Gyulay*

Wesselényi után a szeretetre méltóbb gyermekei az Erdély fényes házainak azok közt, Mikikkel ez utam alatt megismerkedem.

Holnap elhagyom Zsibót, s *Wesselényi* és *Farkas, Komis* és *Buczy* elkísérnek Hadadig. *Wesselényi* a nagy istállóból kihozatá néhány lovait az udvarra, hogy örömem lehessen őket még egyszer látni. A 28 esztendő horpadt hátú Bucephalus; még ifjúnak mutatá magát. Kihozák Jupitert is, s a szép már csaknem fehér Armidort, az öreg *Wesselényi* egykori kevélységét; mert ez s a mellette állott ifjú Caesar, a Zsibó lovai közt az idősb Caesarhoz leginkább hasonlítottak. Kihozá Almanzort is, melynek én adom az arany almát. A lovak közt ez az igazi Antinous.

S most az alsóbb istálló lovai közül hozának ki í8-at egyszerre, féken. Mely mozgás, mely szökdellek, mely nyerítés! *Wesselényi* nekem fordul s hatalmat ada, hogy válasszak. Ezt én másszor első szavára tettem volna: az ily gazdag embertől egy lovat venni el annyi, mint tölem egy könyvet; s én ne érezzem-e, hogy nekem nagy ok a kevélykedhetésre, hogy egy *Wesselényi* lován lovagolok, hogy azt mondhatom, hogy az neki ajándéka, de most minekutána ő ez idén a sok eső miatt közel 100 ezerig szenvede kárt lovaiban, azt semmikép nem tevék. Ügy én választok neked, monda s inte a lovásznak, hogy azt a piros Courteaut hozná elő. „Ez a te növéseidhez leginkább illik; nem nagy, de az általad szeretett Almanzornál nem kisebb. De minekelötte kiadnám kezemből, hadd legyen az az örömem, hogy még egyszer ráülhessek” monda, s ráült s néhány keringést, néhány szökést teve vele. A ló gyönyörű s méltó fia

Zsibónak. Edipsznek fia egy török anyától Orra lámpásos, jobbik hátulsó lába fehér; legfőbb dísz a hattyúnyak, a vékony láb, a széles szügy, a hosszú test — bonum ex intégra causa, malum ex quolibet defectu. De angol nevet neki, mert eddig a török anyától török Csapuk nevet visele. Én a *Bruce*, *Hutchinson* és *Wilson* neveiket mondám ki, kik újság-leveleinkben à *la Vatelle* története miatt oly sokat forogtak s Brucenak neveznék el. Farán a zsibói bilyeg, a *Wesselényi* szirén.

Zsibón az istállók elaltatják a vendéget, hogy városban van: napjában 3 ízben verik a dobot, az abrakolás és cipők kivétekor, melyet az istálló emberei mindennap kapnak.

Ebéd után a báróné 2 hermelinjén kikocsizánk a fáciános kertbe a Szamos mellett. Leülénk a víz szélén s *Buczy* monda Virgilnak és Horácnak némely szebb helyeit s megtaníta, hogy amit keresek Dio Cassiusnál a 43. részben áll. — Onnan gyalog jövénk vissza a csikós kancák kertjén keresztül s csudáltuk a szép fajzatokat, s a bárónénak bika szépségű tehezeit s igen szép borjait.

Az álom éjfél utánig nem jöve szemeinkre, kivált, hogy *Buczy* előttünk azon óráit festé, melyeket Bécsben 1808-ban a seminariumban lakván, cancelárius gróf *Teleki Sámuel* körül tölte. Ez a nagy ember szabad hozzájárast engede a rásába öltöztetett ifjúnak, s olykor együtt olvasták a classicusokat, egy ízben 3 óráig. Hány kis ember van, még az iskolai tanítók közt is, aki azt hiszi, hogy az ilyen nem illik az ő nagyságához és hogy ő sokat elveszt tekintetéből, ha magát a cathedrán kívül tanítványaihoz le-

alázza. Buczy Bécsben óhajtá elérni, hogy pappá kenetessék s akadályokat talált. A cancellarius-kegyességéhez folyamodott s ez kérést teve az érseknél, kivel barátságban áll s a kérés azonnal teljesítette.)*

Wesselényi és Farkas paripákon, *Buczy és Komis* szekeren kísérének Hadadig, hol ismét egy gyönyörű napot s egy álmatlan szép éjt élek. (Még akkor nap itt leheténk vala, de csakhamar azután, hogy a vadásban a kancák, kancacsikók ménését megtekinténk, oly rettenetes zápor jöve ránk s ez a zápor oly sokáig tártá, hogy Nagy-Monhan meg kelle szállanunk; nem képzelheted mint romla meg az út. Dél vala midőn ide érénk.)** Bárá *Wesselényi József*, administratora Közép-Szolnoknak, gyermekeinek betegségek által vonatott el tőlünk, mert gyermekei vereshimlőben fekszenek. Leányom túlesett volt már ezen; de mégis engedtem a tanácsnak. — *Buczy és Komis* délután mentek; *Wesselényi és Farkas* ma virradatkor hagyának el.

Töltsük együtt az éjt, monda nekem a minden ifjak legjobbika: tedd a barátságna ez áldozatot; ne feküdj le míg elmegyek. Érted mit mondhattam megszólítására. Elvontuk magunkat *Farkastól* és a ház gyermekeinek nevelőjétől, s éjünk úgy múla el, mint a legboldogabb, melyet ember élhet. A gondviselés vádoltathatik-e általunk, mivel mi az ily órák becsét nem érezzük aszerint, ahogy ezek azt érdemlik, és annak csak a kedvetleneket nem felejtethjük? Vá-

* Történeti Lapok I. 52—53. és 67—68 1.

** Történeti Lapok I. 83. 1.

dolja magát az ily hálátlan: én egy ily éjért, az ily nyolc napért, amily ez az utolsó vala, sok hónapokat kész vagyok szenvedni. Midőn virradt, lekísírem barátimat a felső udvarból az alsóba, s hogy azt mondhassam, hogy erdélyi barátim közt *Wesselényi* vala az, akinek végső csókjával Magyarországra által lépek, nem engedem *Farkasnak*, hogy ajakával illeszen. Forró, de csóktalan öleléssel váltam el a lelkes ifjútól.

S így *Wesselényi Farkasnál* ére az örömmek az a neme, mely után már régen áhítozám. Ez nagy kedvelője s gyakorlója a muzsikának s saját öröme s a két ház gyermekeinek tanítások miatt, egy híres hangmestert *Caudéla* s egy ügyes éneklőt, *Ménard* urakat, tartja a házánál. *Caudéla* örömet játszik s mi örömet hallgatánk; s így a fortepiano, egyike a legjobboknak, melyet valaha hallottam, reggel óta késő éjjelig zengé a *Gluck*, a két *Bach*, a *Haydn*, *Mozart*, *Pleyel*, *Salieri*, *Rossini* darabjaikat. (A két ház aszszonyai nem voltak honn. Ennek gondjait az alatt a bárónénak testvére, gróf *Toldalaghi Józsefné* vitte.

Ez a felsőbb ház a régi hadadi vár udvarán épült, jó ízléssel és erősen. Ovál palotája igen szép. — A megholt báró a vár köveiből egy oldalépületet állíta, és ami köve megmaradt, elhordatá, hogy kertje lehessen, ahol a torony állott. A vár képe még fenn van; azt a 3 testvér *Wesselényinek* 4-dik testvérek *Ferenc*, a *Wartensben* gyalog német seregek hadnagya, hagyá rajzolatban. Ez a szeretetreméltó ifjú *Velancianus* alatt esett el az öcsém companiájában 1792-ben. Egy ágyúgolyó elhordá mindkét lába szárát. Az öcsém kiveteté a csata helyről s rimánkodott

neki, engedje levétni használhatatlan csontjait, de kérése sikertelen volt. A 20 esztendőös ifjú teljes magamegadásával hala el.

A 3 életben maradt testvér *Wesselényinek* atyja *Farkas* volt, s ez már 21 esztendőös korában, amint azt egy olajban festett képen látám, főispánja vala Közép-Szolnoknak. Erdélynek nem volt nagyobb pénzü ura. Jó fej; bolondságnak nézte a bolondságot, elvonta magát a füsttől és lármától s némely philosophustól abban különböze, hogy ez nagy gazdagságban érte be magát kevéssel, mely irigylendőbb sors, mint mikor bennünket arra a bölcseségen kívül a szükség kényszerít. Embereitől szerettetett s ez jele az ő szíve jóságának; szerettetett másoktól is közönségesen, mely ismét nagyságát mutatja. Erdély nem felejtheti, hogy ennek az úrnak *Horác* volt a breviáriuma. Midőn cselédjétől *könyvét* kívánta, ez érté, hogy *Horácot* kell neki hozni. Ez viszont feje jóságát bizonyíthatja előttünk. — Gyermekai halála után festették képét s kezébe adatták a kedvelt írot. Élete megegyezett mestere tanításával: Non vixit male, qui natus, moriensque, fefellit.

Ma reggel menni akartam, de szíves tiszteletemet érdemlő gazdám nem ereszte s én örömet maradték. Ily háznál öröm nekem mulatni. Az igen excelens fortepiano egész nap csenge, s Mons. *Ménard* megint hallata francia és olasz énekeit. Estve elővénk a derék telescopiumot s nézénk a hold foltjait s a Saturnus gyűrűjét. — A báró bennünket iskolai esztendeinek s elméje s caractere kifejlődésének történeteivel ismertete meg, s az ily beszéd

alatt örömet felejttem, hogy az elmúlt éjjel nem aludtam, most pedig túl valánk éjfélén.)*

Végét érem erdélyi útnak, s úgy rekesztem be, amint óhajtottam. Itt a *Miklós* csókja volt utolsó, mellyel eleresztetem; bár nálunk a tiédet vehetnem üdvezlőben legelőbb!

Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, és hogy így láthatára! Hálával telik el szívem irántatok, kiknek oly szép Örömeiket köszönhetek, s leginkább ti irántatok, andrásfalvi és zsibói barátnéim és barátim s teirántad nemeslelkű *Cserei!* Majd, ha átlépek Gencs és Nagy-Károly közt a határon, visszatekintek az elhagyott dombok felé s áldást könyörgök az annyi jó és nagy fiak, az annyi jó és nagy leányok szülőföldjére.

Jó föld! Tiszták és nem tiszták mindenhol vágyanak, nálunk, mint nálatok s nálatok, mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva, mint mi. E vállalással térek el innen s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak, s reménylem, hiszem, amit én érzek, érzeni ők is fogják.

* Történeti Lapok I. 83—84. l.

TOLDALÉKOK.

I.

I. Ferenc és Carolina Augusta
Kolozsvárt, 1817. Augustusban.

*Es giebt kein' schmren Anblick in der Welt,
Als einen Fürsten seh'n, der klug regiert,
Das Reich zu seh'n, wo jeder stolz gehorcht,
Wo jeder nur sich selbst zu dienen glaubt,
Weil ihm das Rechte nur befohlen wird.*

Goethe.

Császár és császárné ő Fels, ide Lembergől vevék útjokat, s august. 14-én érkezének Erdély határához Ilucára, Kolozsvárra pedig 18-án. Mely tisztelettel fogadá Erdély a maga nagy fejedelmét újságlevelünk elhirdeték; itt valami jobbat kell a maradéknak átadnunk.

Másnap a katonai rend, s ezután a kormányszék tévé hódolását, s a kir. tábla; az első báró Kienmayer országbéli főhadivezér, a második gubernátor gróf Bánffy György, a harmadik statuum praesidens gróf Kemény Sámuel excjok által bemutatva. Ezeket a vármegyék s a székely székek követségei követék. Most az asszonyságok mutattatának be a császárnál ugyan özvegy gróf Wass Sámuelné, szül. gróf Bánffy Ágnes exc. által, ő Felségek – mindketten a nemzet öltözetében fogadták híveinknek hódolásaikat. Egy asszonyság későn adá feleletét, s a bemutató azt a nyelvbéli gyakorlatlanság által mentvén, egy harmadik valaki megszólam-

la, hogy ők szégyenlenék fejedelmönknek nyelvét nem tudni, s ennek a császárné ezt monda: sőt inkább idegen nyelvet nem tudni nem szégyen, a magunkét jól tudni kötelesség. Egy éltes asszonyság azon jelentéssel mutattatott be, hogy ezt számtalan jótétei tevék tiszteletessé, de hogy a német nyelvet nem tudja annyira, hogy szólani is merjen; a nagy és nemeslelkű császárné ezt monda: Mi azért megértjük egymást. Tudniillik a jóitetésben gyönyörködő felség úgy tekinté az asszonyságot, mint akivel a jóltevőség örömei által lelki rokonságban áll.

Másnap Szent István királyi ünnepén ő Felsegek a nagy templomban jelenének meg kísérve gróf Wrba főkamrás, báró Kutschera Feldmarschall-Lieutenant főhadisegéd, gróf Bombell sax királyi követ, báró Stift udv. orvos, s Bedekovics status tanácsok excjok, a császárné pedig gróf Wurmband főudvari mestere, gróf Lazsanszkyne főudvari mesternéje, s gróf Hohenegg kisasszony udvari dámája által. A szent szolgálatot a püspök, most esztergomi érsek hercegprímás tartotta.

A délutánt ő Fels, a császárné könyörűség gyakorlatára fordítá, megtekintvén azon intézetet, mely a mulf télen a példátlan éhség által elnyomott falusi szegények táplálatára némely erdélyi házak ifjabb csemetéi által állítottatott. A császárné azt hatezer forinttal ajándékozá meg, rendelést teve, hogy másnapig a szegények ruhát kapjanak.

A császár 21-én s más reggeli hatkor, kísérve a püspök által, a lyceumot, convictust, seminariumot, a kormányszék cancelláriáját, a levéltárt látogatá meg; a császárné az ispotályt és a szegények házát.

A császár 22-én reggeli tíz óta kettőig a kormányszékben foga ülést; a császárné azonban a csillagnézőt, a lyceum bibliothekáját, az ásványok gyűjteményét vévé tekintetbe.

E szerencse 23-án a vármegye- és városházának, s a reform, collegiumnak s typographiájának, a prof. Nagy Sámuel rajziskolájának; 24-én a fellegvárnak, a

katonai ispotálynak, s az unitáriusok collégiumának juta.

Ő Felségek aug. 27-én indulának Torda felé, s megjárván Maros-Vásárhelyt és Szebent, Dévánál ménének ki Erdélyből.

II.

*Aranka György Hunyadi János Gubernátornak
eredete felől.*

Nyomt. Kolozsvárt 1811. 8 r. 8 lapra.

A nagy fejedelmi embernek, Hunyadi Jánosnak származása s háza megírásában, amint azt az emlékezetek megírták, az igazra nézve egy hibát és a dologra nézve két hiányosságot találok. A hiba az, hogy ötet az írók közönségesen szerelem gyermekének és Zsigmond császár fiának teszik; a hiányosság pedig, hogy két szép dolgot nem jegyeztenek fel róla; az egyiket azt, hogy Hunyadi János eredetére nézve székely volt, Székelynek is hivatott ; a másikat azt, hogy még egy vagy talán több testvére is volt, s mindenik Hunyadi János.

Legelső Hunyadit találok *egy* Hunyadi Mihályt, Hunyadi Székely János fiát, a budai káptalannak egy 1331. költ levelében, melyet országbírája Pál hoz elő az erdélyi vajda Zdenzi Tamás dolgában 1333-ban költ ítéletében: Johannes Székely de Hunyad.

Másodszor a báró Keller által a fels. kamara levelesházában Pozsonyban készített kézírásban lévő ország bárói s ispányai neveknek sorában 1430-ban egy Hunyadi János Turóc vármegyei főispánt találok.

Harmadszor a Szent Mihály templomában Károly-Fehérváron található régi kőírások rendében a nagy prépost Szeredai gyűjteménye szerint találok egyszersmind három Hunyadi Jánost. A deák írásának értelme magyarul ez: János nevű katona, a gubernátor atyafia, jutott legyen a mennyei karokhoz MCCCCXXXIV. ész. Hunyadi.

Ugyanott alább: Itt temettetett ifjabb János, katoná, aki Hunyadinak hivatott, az ő öccse.

Hogy ebben a két írásban három Hunyadi Jánosról legyen emlékezet, nincsen kétség. Egy a gubernátor: más az atyafia, az 1434-beli; harmadik az ifjabb János, az ő öccse.

(Aranka tévedésben van. Ez a János, az 1434-ben elhalt, és az ifjabb János a gubernátor öccse azon egy személy, s a két írás ugyanazon sírkő felső táblájának, jobb és bal karimáján áll. Minek kell az épigraphé anachronismusát s az író ügyetlenségét oda magyarázni, hogy azon egy koporsó köbe két Jánost tettek volna be? a két test abban helyt sem talált volna.)

Az 1434-beli János ki volt, arról semmit sem tudok mondani: a másíknak pedig, az ifjabb Jánosnak nyomát találok gubernátor Hunyadi Jánosnak erdélyi vajdaságban 1442-ben költ egy levelében. Annak rendében maga üdvösségéért, s néhai öccse, a katona kisebb Hunyadi János Erdélyben, hazája szolgálatjában meghalván, az ő lelke enyhüléséért a káptalannak ajándékoz némely falukat. *Intuita nostrae salutis, úgymond, et quondam Egregii Joannis minoris de Hunyad, militis militum, fratris nostris carissimi, in actu rei publicae in partibus Transilvanis defuncti.* (Szereday, not. cap. 88.)

Ki volt ez a kisebb Hunyadi János?

Albert királynak 1439-ben kél Hunyadról egy új ajándéklevele. Kérték tőle azt egy Hunyadinak két fiai, mindenike János nevű. *Johannes et alter Johannes, uterque filii Oláh de Hunyad.*

Lengyel László 1440-ben ismét új ajándéklevelet ad nekik: *utrique Johanni, filiis quondam Voyk da Hunyad* — (Magokból az eredeti levelekből, úgymond Aranka. Bár azt is monda vala, hol vágynak azok.)

Ötödik László király is 1453-ban emlékezik a gubernátornak egy János nevű öccséről, a gubernátornak a besztercei grófság felől adott levelében *ipse et Egrigus alter Johannes, de ipsa Hunyad, miles, sibi sanguine fra-*

ter. Ez a János úgy tetszik, épen az, kiről az 1439., 1440. és 1442-beli levelek szólanak. Katona XIII. 873.

És így az öreg Hunyadinak legalább két János fia! Ez ma csuda lenne talán: de régen megvolt, s nincsen példa nélkül.

Károly királynak 1313-ban költ levele azt bizonyítja, hogy László erdélyi vajdának László nevén egyszersmind két élő fiai voltak: *accedens ad nostram praesentiam magnif. vir. Ladislaiis vojvoda Transilv. et cornes de Zonuk (Szolnok) pro se, et pro Ladislao magno, et pro Ladislao parvo, filii suis.*

Ezekből igaz az: 1. hogy a gubernátor Hunyadi Jánosnak egy más Hunyadi János nevű testvére volt; 2. hogy nemcsak annak az ifjabb Hunyadi Jánosnak, hanem a gubernátornak is egy és ugyanazon apjok volt, az öreg Hunyadi Oláh Voyk; 3. hogy a gubernátor Hunyadi János sem nem egyedül nyerte, sem nem egyedül bírta Hunyadot, a fennebb eléhozott levelek szerint, hanem a Hunyadi nevet a jószágról Hunyadról viselte ugyan, de mind a jószágot, mind a nevet az ő elei is bírták és viselték; és az reája az ő testvérével együtt az apjáról szállott, közelebb Hunyadi Oláh Voykról, és így hogy a gubernátor Hunyadi János a Zsigmond császár fia és kacér szerelem gyermeke volt volna, csak egy megavult költemény. Igaz, hogy Hunyadi János, és az öccse egyaránt mindketten már Zsigmond császár idejében elé kezdettenek volt menni, és szentelt vitézek s udvari katonák voltak, a fenn eléhozott 1453-beli levél szerint: de tessék megnézni a Hunyadi-ház leveleit, melyek közül nekem csak némelyeket, és csaknem egy pilliantatig volt szerencsém látni, hogy pénzzel épen nem Zsigmond császár segítette a két Hunyadit; hanem ők együtt a császárt, amely feles jószágokat a császártól szerte a temesi banátusban s Szeremben nyertének is, azt mind készpénzen és együtt vásárolták tőle.

De még egy újság vagyon. Hunyadi János Gubernátornak az ős neve Székely volt. Meglehet, hogy az 1333-beli két írás szerint a gubernátor eleje azok közül a

székelyek közül való volt, kiket Arad vezérsége alatt István király Hunyad vármegyébe szállított volt, az Qláhország felől való határok őrzésére az oláhok ellen Szállás-Patakától fogva Zoránd vármegyéig, és amint látszik, le Dobráig, mely Lófőnek, vagy Lófő vidékének neveztetett. Meglehet, mondok, hogy mint a lózsádi s több körülbe lakó, fegyvert viselő mai nemes katonáknak, úgy kisebb birtokú Hunyad vármegyei főnemeseinek, s azok között Hunyadi Jánosnak is elei azok közül a megszállott székelyek közül valók voltak, kik az erdős helyeket a vajdák engedelmeikkel kiirtván s jövevény oláhokkal mint kenézek a hátszegi és dévai várak segítségére megtelepítvén, s azután a királyoktól a szent korona igazságával magoknak megnyervén nagy birodalmú urak lettének. De ez csak lehetséges és hihető dolog.

Az 1331-beli feljebb eléhozott levél többre mutat. Ebben Hunyadi János, a Mihály apja, nyilván Hunyadi Székely Jánosnak neveztetik.

Legvilágosabb és ellene mondhatatlan világosítást veszek pedig a zágrábi és varasdi nemeseknek 1447-ben a magyarországi rendekhez Hunyadi János gubernátor ellen írt panaszló leveléből. Ebben a Hunyadi János nem háta mögött, hanem szemben az ország színe előtt tisztán Székelynek neveztetik. Noveritis quod magnificus Johannes de Székely de Hunyad gubern. regui Hung, s alább ismét per eundem Székely sic protentionaliter occupatas. Kerchelich (Not. praelim p. 270.) eléhozott lapon is azt írja, hogy Hunyadi János Székely volt. Ide teszem amit ugyanott Kerchelich hozzá ad:

Hogy Turóczi IV. K. 46. R. azon főurakról szólván, kik 1448-ban a gubernátort, a Rigó mezejére kísérték, s azok között egy Székely Jánosról is, ennek azt teszi utána, hogy a gubernátor testvére volt. Johannes Székely dni gubernatoris consanguineus. E helyre Istvánffy, a maga Turócziában a levél tiszta szélére maga kezével ezt jegyezte: Ennek neve Székula volt; úgy hivatott az oláhoktól és rácoktól: a magyaroktól pedig más-

képen Hunyadinak. Jobb keze elváगतott volt az ütközetben, s Erdélyben Fehérváron temették el. — Ezt tovább nyomozni nem tudom. De ugyan a mondottakból látszik mindaz, hogy Hunyadi János nem volt Zsigmond császárnak fia, minthogy legalább még egy Hunyadi János nevű testvére volt, Székelynek is hivatott.

III.

Erdélyi Gubernátorok. A most uralkodó ház alatt.

1. Gróf Bánffy György; 1692. jan. 10-d. óta haláláig, 1707. nov. 15-én.

2. Gróf Komis Zsigmond; 1713. óta haláláig, 1731. dec. 15-én.

3. Gróf Haller János; 1734. óta haláláig 1756. okt. 18-án.

4. Gróf Kemény László; 1758. júl. 2-d óta 1762. május 22-ig.

(Ennek hivatalát átvette generalis báró Buccow Adolf Miklós, mint praesese a guberniumnak. Ez állítja fel a határnok katonákat. Meghalt 1764. máj. 18-án. Követte generalis gróf Hadik András azon ész. aug. 7-kéig; ezt ismét 1768. márc. után generalis gróf O'Donnell Károly; kit viszont gróf Auersperg Mária József 1770.)

5. Báró Bruckenthal Sámuel 1774-ben gubernium praesese leve, 1777. nov. 12-én pedig gubernátor. Letette hivatalát 1787. máj. 1-én, meghalt 1803-ban.

6. Gróf Bánffy György, a híres Dénesnek és Barcsay Ágnesnek fia, szül. 1747. dec. 23-án, meghalt 56 ész. viselt szolgálatai után Kolozsvárt 1822. júl. 5-én. Gubernátornak József által neveztetett ki, s az 1790. diéta a fejedeleme s honja által egyiránt kedvelt kormányzót örvendő választá meg.

7. Báró brannycskai Jósika János 1822. nov. 25-én lépé a Bánffy halála által kiüresedett székbe mint gubernium praesese.

IV.

Erdélyi Püspökök 1715 óta.

- 1.. Karcfalvai báró Mártonffy György, 1721-ig,
2. Antalffi János.
3. Báró Sorger János. Temett. 1639. okt. 7.
Zétényi báró Klobusiczky Ferenc Xavér 1741 óta.
Innen Zágrábba 1748. s 1751-ben a kalocsai érsekségre,
4. Báró Sztojka Zsigmond, 1749 óta.
Gróf Batthyány József, fia Lajosnak, a nádornak ;
1759. aug. 22-d. erdélyi püspök; 1760. kalocsai érsek;
1776. esztergomi érsek és magyarországi prímás, 1783.
cardinális. Meghalt 1799. okt. 23-d.
Báró Bajtay József Antal, egykor piarista, II.
József egyik tanítója, 1760. óta haláláig 1773.
Pius Manzador, e congreg, clericor, regul. S.
Pauli. Meghalt 1773.
Gróf Kolonics László, olmuci kanonok; innen Vá-
radra 1780; tovább a kalocsai érsekségre 1788.
10. Gróf Batthyány Ignác, Imrének fia.
11. Rudnay és divékujfalusi Rudnay Sándor, 1816
óta 1820-ig, midőn innen esztergomi érsekké s primas
herceggé kineveztetett.
12. Négyesi báró Szepesi Ignác egy észt. egri ka-
nonokból egri kis préposttá, s onnan erdélyi püspökké
neveztetett a választásokban oly szerencsés fejedelem ál-
tal.

V.

A Bethlen-ház.

Eredetet a háznak Sarolta adott, Szent István ki-
rállynak testvére. Ez férjének, Aba királynak szomorú
halála után ismét férjhez mené, s Marhárd grófot szülte»
ez Péter grófot, ez Gudát.

Péternek három fia maradt: Mihály, Salamon, Lő-
rinc (Laurentius Bult v. But),

Lőrinc öt fiat nemze: 1. Bocont, Pálnak atyját; 2. Boncot; 3. Bence grófot, második Istvánnak kedveltjét, s Máté mesternek és Mihálynak atyját; 4. Csákot, aki Domokost; 5. Bethlent, ki címerül a királyi almába harapó kígyót kapa, mely a bethleni Bethlen ágnek még ma is címere.

Ennek három fiai voltak: 1. Péter; 2. Miklós; 3. Olivér, s ezek keresztnelveik mellé felvevék a Bethlen nevet. Pétertől ered az iktári Bethlen ág, Miklósnak csak fiai maradtak; Olivért, az Apafi és Bethleni Bethlen ág tekinti törzsökének.

Iktári Bethlen ág.

Péternek az ág törzsökatyjának volt két fia; Miklós és Domonkos, s Domonkosnak János. Ez úgy löve le egy lövéssel két hattyút, hogy a nyíl mindkettőnek általméne nyakán. Zsigmond címerül adá neki a két meglőtt hattyút, az új címer azonban el nem tólá egészen a kígyót, mely most az új címert telamonként fogja körül. János Gergely fiat hagyja.

Gergelynek és Abrámfí Margitnak gyermekei: 1. Domokos, 1452 körül erdélyi vajda; 2. Gábor, budai várnagy; 3. Gergely, karánsebesi bán s atyja Istvánnak.

Domokos vajda, kit Butinak mondtak, nemzé 1. Gábort, ki Mohácsnál 1526-ban hatezer dzsidásokat vezérle, s János királynak tanácsosa, s udvari seregének hadnagya volt; 2. Gergelyt, János Zsigmondnak tanácsosát, Péternek atyját, Jánosnak nagyatyját, s ettől leve Domokos, atyja Istvánnak.

Gábor, Domokos vajdának fia, nemzé Farkast, Bátori Istvánt királynak főkapitányát s tanácsosát.

Farkastól és szárhegyi Lázár Drusinátói született 1. Gábor erdélyi fejedelem, s szent római birodalombeli herceg; magtalan; 2. István, fejedelem, testvérének előbb tanácsosa, majd gubernátora, Hunyad és Máramaros várm. főispánja. Ez mihályi Csáki Christinától nemzé 1. Gábort, 2. Istvánt, 3. Farkast, 4. Pétert, hu-

nyadi és máramarosi főispánt. Az utolsóbb Illésházy Gáspárnak egyetlen leányát tartá házasságban s meghalt 1646. aug. 3-án.

Domokos vajdának második fia Gergely, János Zsigmond consiliárusa, Pétert nemzé és Jánost, ez Domokost, ez ismét Istvánt. Ettől és Macskási Judittól szül. 1698. febr. 10-én Sámuel, bírája a kir. táblának. Meghalt 1767. máre. 19-én. Ennek Domokos és Sámuel fiai maradtak.

Az iktári Bethlen ág a Héderfáján, Küküllő várm. 1818-ban meghalt Sámuelnek Domokos fiában áll fenn.

Apafiak és Bethleni-Bethlenek.

Törzsöke a két ágra ment vérségnek az említett Olivér, Bethlennek fia, s Péternek és Miklósnak testvéröccse. Ez nemzé Jánost, ki kegyes indulatai, s példás élete miatt Apa névvel szokott vala neveztetni. Gyermekai: 1. Miklós, másnével Apafi; 2. a magtalan Gergely; 3. Jakab, kitől a Bethleni-Bethlenek erednek. Jakab nem tudni mely okból, Nagynak neveztetett.

1. Apafiak.

Apafi Miklósnak fia Gergely (Gyegus) kitől János; kitől Péter és László. Péternek leve Miklós és György.

Miklós, Péternek fia, magát Apa-Nagyfalváról kezűé iratni, s címerül egy karddal általütött fejvasat véve fel, melyből leveles és gerezdes szőlő nőtt. Fia László vala, a Lászlóé Mihály, erdélyi vajda.

Mihály vajdának gyermekei: 1. Ferenc, Miklósnak atyja s Ferencnek nagyanyja; 2. Zsigmond; 3. Lénárd; 4. Miklós. — Zsigmond magtalan halt ki. Lénárdnak fiai György és László, az Gábornak atyja, ez Imrének, de akik elhalának.

Miklósnak fia Farkas; ennek pedig 1. István (mh. 1584.) és 2. Gergely. Gergely tanácsosa Izabellának és János Zsigmondnak, nemzé Lénárdot, Boldizsárt, Miklóst.

Miklós nemzé: 1. Györgyöt, küküllői főispánt, Bethlen Gábor tanácsosát, s kir. tábla bíráját (mh. 1635. febr. 18-án élete 47. észt.) ; 2. Ferencet, Báthori Gábornak főkomornyikát.

Ez a György, külküllői főispán, derzsi Petki Borbálától, a cancellarius leányától, nevei: 1. Gergelyt, első Rákóczi György komornyikját (mh. 1637. júl. 18-án) ; 2. Istvánt consiliariust, belső szolnoki főispánt, ki Lorántffy Katától Györgyöt és Miklóst, s ez Györgyöt; 3. Boldizsárt, meghalt a tatár fogságban, de Barsay Évától Ferenc fiat hagyta; 4. Mihály fejedelmet; 5. Ferencet; 6. Miklóst és 5 leányt.

Mihálynak, a fejedelemnek a jenői vár és az udvari katonaság főkapitánya Bornemisza Pál Anna leányától kilenc magzati lettének, de egyedül az ifjabb Mihály fejedelem marada meg, s ebben az Apafi háznak 1714-ben magva szakadt.

//. Bethleni-Bethlenek.

Jakab, akit Nagynak neveztenek vala el 1300 után kevésel élt, s hagyá: 1. Jakabot, a magtalant; 2. Andrást, Miklós és András atyját, s András által Jánosnak nagyatyját; 3. Miklóst; 4. Jánost; 5. Apát; 6. Dienest, Miklós, Apa, Diénes kihalának.

János, Jakabnak negyedik fia, Gergelyt nemzé, ki 1358 és 1393 között élt s Zsigmondtól Bethlen Szent-Miklóst és Alsó-Kápolnát nyere, s Nikápoly alatt 1393-ban Bajzáth ellen harcolván elesett. Ügy tetszik a Bethlenek ezen ősök emlékére kereszteltetik gyermekeiket a nem kedvelt névre.

Gergelynek leve János. Ennek 1. Miklós, atyja Márknak s nagyatyja Bernártnak, Miklósnak, Eustachiusznak; 2. Antal; 3. Gergely, ki Albert alatt Bethlen várát (belső Szolnokban) építteté.

Antal, Apafi Mihály vajdának 1447-ben gyámja, Gergelyt nemzé; s ez Eleket és Balázst, s e kettőtől két új ágak erednek.

A) *Elek ága.*

Elek vicevajdának losonci Bánffy Drusiánától három fia levének: 1. Mihály, Ferencnek atyja; 2. Ferenc, első Ferdinánd asztalnokja; 3. György, az Izabella és János Zsigmond tanácsosa.

Györgynek fia Miklós, ismét consiliarius, nemzé Ferencet.

Ferenc, Fehérvári, főispán, a két Rákóczi Györgynek udvari marsallja s tanácsosa, III. Ferdinándhoz egyszer, a lengyel királyhoz és nemzethez hatszor követje, vallására nézve unitárius.

Kamuthi Susánával két leányt, Kemény Katával, Boldizsár leányával, János fejedelemnek testvérével hat fiat nevelt: 1. Györgyöt, 2. Miklóst, 3. Farkast, 4. Gergelyt, 5. Eleket, 6. Istvánt és Katát, Kapy Györgynét; Évát, előbb Haller Györgynét, tovább Csáky Lászlónét. Farkas, Gergely és Elek atyjok ragyogását nevelték.

a) Farkas, nagy szépsége miatt Absolonnak nevezve, már ifjú esztendeiben Fehérváron, főispán, később I. Apafi Mihálynak minisztere és cancellarius. Keze alatt lévén a hon archívuma, deák nyelven ír meg az Erdély történeteit. De 1679-ben negyven észt. korában meghalván sem el nem végezheté a munkát, sem ki nem ereszteté. Hitvесе geletinci Ostrosics Borbála volt, leánya a horvátországi bánnak és koronaörnek; egyetlen fia pedig László, kormányzékai tanácsos, küüllői főispán, s a reform, ecclesiáknak főcurátora. Meghalt 1717-ben. (Ennek temetésén tartaték vásárhelyi prof. Zilahi András által az a halotti beszéd, Keverden, máj. 12-én azon észt., melyből mind Benkő, mind én vevénk híreinket, de én amit itt adok, megtekintetve dr. Gyarmathy úrral).

Lászlónak, Folti Máriától születének: 1. Ferenc, 2. László, 3. Lajos és 4. az anyja méhében hátrahagyott Gergely. Egyedül Lajos és Gergely maradónak életben. Lajos magtalan, Bethlen és Nagy-Bún helységek ura; Gergely a Bethlen-Szent-Miklósé és Folté.

Gergelynek és Naláczy Borbálának gyermekei: 1. Lajos; 2. László, hunyadi főispán, ki magát a branyicskai út csináltatása által tévé feledhetetlenné; 3. Gergely, kormányiszéki tanácsos; 4. Ferenc és Borbála, Bánffy Lászlóné.

Lajos gyermekei Wesselényi Annától a) Gergely, Nagy-Bunon, hitvесе gróf Bethlen Pál generálisnak Klára leánya, s gyermekeik Lajos, László, Christina, Borbála, Polixéna; b) Lajos, Kerlésen, Belső-Szolnokban, híres a maga kertjéről, mely Erdélyben elsőnek tartatik, minthogy itt a természet segítte a mesterséget; c) Rozália, gróf Bethlen Imréné, Gáldtón és Berkenyesen.

2. Lászlónak, a hunyadi főispánnak, gyermekei: a) Pál, Herepen, Fehérváron; b) József, Iklandon, Tordavárm; c) Ferenc kapitány; d) Mária, gróf Lázár Beneákné, Bencencen.

II. Gergely, a historiograph Farkasnak és az itt következő Eleknek testvére, küüllői főispán, fogaras- és udvarhelyszéki főkapitány, ország generálisa. Nyolc gyermekeket hagyta: a) Klárát, az első Gubernátor gróf Bánffy György hitvesét; b) Ferencet; c) Christinát; d) Mihályt; e) Lajost, f) Máriát, Naláczyt; g) Katát II. Apafi Mihály fejedelemnek hitvesét. (Ez írta ezen ismeretes szent éneket: Mint gyors szarvas, kit vadász sért) h. Lázár Györgyét.

III. Elek, belső-szolnoki főispán, előbb Apafinak, azután Leopoldnak titkos tanácsosa, és a rendeknek előülője. Azonfelül, hogy a háza elágazását kinyomozta, az által tévé tiszteletessé nevét az egész nemzet előtt is, hogy keresdi kastélyában, Felső-Fehérben, typographiát állítá, s abban Farkas testvérenek históriáját 1687-ben kiadta. A munka 1601 óta 1630-ig folytatva van, de nyomtatlanul hever. Gutaütés kapta ki az élők közül, s Elek és György fiai neveletlen maradának. — A második Elek fia Pál, előbb aranyosszéki főkirálybíró, majd tordai főispán, s praeses a kir. táblánál, Pál nemzé a generálist, és Farkast, a kir. tábla assessorát.

Pálnak, a generálisnak gyermekei: 1. Elek, s az ezé Pál; 2. Pál, s az ezé Gábor s Farkas; 3. Károly, s az ezé Eszther; 4. Juliána, kormányshéki tanácsos, előbb kövári főkapitány Katona Zsigmondné; 5. Sára, Feketéné; 6. Christina, Biróné; 7. Klára, Bethlen Gergelyné, Nagy-Búnon.

B) Balázs ága.

Balázs, Ulászló király komornyikja, Thurzó Angalístól nemzé, Gergelyt, Zápolya János Zsigmond tanácsosát, s ez Jánost, és Györgyöt; György Gergelyt és Györgyöt.

Jánosnak fia Farkas, küküllői főispán, ország generálisa, szamos-ujvári főkapitány és consiliarius, tizenkét tiszteletes sebeket-visele, s Kemény Annától, a fejedelem testvérjééről, nemzé 1613-ban Jánost, Erdélynek Barcsai, Kemény és Apafi fejedelmek alatt cancellariusát, fehérvármegyei főispánt, udvarhelyi főkirálybíró.

Ez a János Lengyelországba kísérte el Rákóczi Györgyöt, honnan hazájába baj nélkül megérkezvén> mind a közhivatalokban szolgált, mind a vallás és tudományok ügyében. Elpusztítatván a török és tatár által az enyedi collegium, s az ifjúság Kolozsvárra vonván magát, azt tanácslá, hogy az iskola Enyedre visszavitesék. Erdélynek történeteit 1629 óta 1663-ig deák nyelven megírta, s a könyv még azon ész. Szebenben, a következőben pedig Amszterdamban kijött. Azután azt 1674-ig folytatá, de a toldalak ki nem jött. Meghalt vízi kórságban, melyet kiaszás követé, 1687. febr. 28-án. Elsőbb hitvesétől, Várad Borbálától nemzé Miklóst, Pált, Sámuel.

Miklós, a cancellarius, szül. 1642-ben Kis-Búnon. Legelőbb atyjának is tanítója, Keresztúri Pál, továbbad Fehérvárt, és Kolozsváron és itt Apácai Csere János által neveltetek. Heidelbergbe 1661-ben mené ki, 1663-ban Leydába, Utrechtbe, azután Franciaországba és Angliába.

Haza jött 1665-ben, hogy a török eliea kezdett háborúban résztvehessen. Bécsben Szelepcsényi György, az érsek vezetése a császár és miniszterek elébe, Parisban, Turenne az udvarhoz különösen kedvelt Zrínyinél, a poétánál, s jelen vala a vadászaton, melyben a haza s a nyelv hőse 1664. nov. 18-án elesett. Udvarhelyszéknek főkirály bírája leve, s huszti főkapitány, máramarosi főispán, 1689 óta titk. belső tanácsos, végre cancellárius, Ő készíté az úgynevezett Leopoldinum diplomát. Ezért gróffá és máramarosi örökös főispánná neveztetett, s negyvenezer forint ajándékot kapa; de későbbi szerencsétlenségei József fiát a nyert méltóságtól már megfosztották. Kiadott munkái ezek: 1. Gemebunda Transilvania ad pedes aug. Caesaris praejecta 1685.; 2. Columba Noe cum ramo olivae, seu amphora aquae ad restinquendum ignem; 3. Sudores et Cruces Nicolai Bethlen; 4. Apologia pro Ministris Helv. Conf. ad triremes condemnatis 1675.; 5. Korabeli történeti francia nyelven a Histoire des troubles de Hongrie VI. kötetében, à la Haye 1739.; 6. Autobiographiája, magyar nyelven. Elle-neinek vádjai miatt, kik a hazának is magának is jót akaró embert nem értették, tizenkét ész, raboskodott Német-Ujhelyen. Eleresztve végre nem akará látni honját, s Bécsben hala meg 1716. okt. 27-én. Kún Ilonától Mihályt, Rhédey Julianától Józsefet nemzé.

Mihály nemzette Istvánt; ez Lászlót, a Bényeit; ez Farkast; ez az első Györgyöt. — Józseftől: 1. Sámuel, 2. Elek, 3. Olivér, 4. Gergely, az obszter.

Elektől levének: 1. Miklós, 2. Dániel, 3. Sámuel, Jánosnak és Klárának, gróf Bethlen Lajosnének atyja.

A cancellárius Bethlen János második Pál fiától leve János, ettől Dávid, ettől Sándor, assessor a kir. táblán.

Sándornak fia: 1. Sándor Kis-Búnon, s ennek gyermekei Sándor, János, Kata (báró Naláczy Józsefné), Karolina, Eliza, Joanna, Mária; 2. Imre küküllői, majd alsó fehérvári főispán, Szent István keresztese, cs. kir. kamarás és belső titkos tanácsos.

A cancellárius Bethlen János harmadik Sámuel fiától: 1. István, 2. György, atyja Györgynek és Lászlónak; 3. Ádám, fehérvárai, főispán, kormányzékai tanácsos; 6. Farkas, generális. Maga a hat fiú, és két leány atyja meghalt 1708. febr. 7-én.

Ádámnak, itt a harmadik szám alatt, Bánffy Klárától születtek: 1. Gábor, Albert, sachs N. — tescheni herceg s lengyel királyfi és magyarországi helytartó udvari főmestere; továbbad udvari erdélyi cancellárius, Arany gyapjas lovag; kinek herceg Kherenhüller hitvesétől lett József fia, az 1815-ben meghaló thesaurarius, ennek pedig gróf Zichy Josephától: 1. József; 2. Leopold; 3. Albert; 4. Ferenc; 5. Ludovica, gróf Bethlen Pálné; 6. Josepha, báró Miskéné; 7. Terézia, gróf Lázár Pálné; 8. Antónia, gróf Haller Gáborné. — 2. Ádám generális, s egy magyar lovassereg tulajdonosa, első a protestánsok között, ki a Mária Terézia középkeresztével megtiszteltett. — 3. Miklós, erdélyi kincstartó. Hitvese gróf Csáky Kata; s ennek egyetlen gyermeke Rozália, előbb kolozsvári főispán gróf Csáky Jánosnak, elváltatása után pedig gróf Wass Sámuel hitvese, most özvegye, Nagy Almáson. Meghalt 1826. febr. 4-én, élete 74 észt. A három testvér közül egyedül Ádám marada meg előbbi reliigiójában.

Sámuelnek, a Sámuel fiának, s János unokájának ieve Lázár Máriától Ferenc és János, kinek ismét Tholdi Borbálától Ádám, gróf Gyulay Katának férje, s Ádámnak és Josephának, a fehéregyházi ifjúságában meghalt Haller Jánosnének atyja.

VI.

A Teleki-ház.

A XII. század óta csaknem a XV. végéig Garázda de Mecsenics nevet visele. Hol fekszik a hely, tudva nincs; annyi bizonyos, hogy a Teleki-ház eredetére nézve dalmát, és hogy csaknem kétségen kívül maradéka az ottan desputa név alatt uralkodott fejedelmeknek.

Árnilisa a nemzetségnek nincs meg többé, de bírja hiteles másában, amelyet Zsigmond 1409-ben adott, s amely a régibbet is magában foglalja.

A mecseniesi Garázda-ház két ágot ereszte; az első megtartá nevét, a másik Szilágyi nevet véve fel. Vagyon egy donatio ja gubernátor Szilágyi Mihálytól, mely által a IIa rom Garázdának némely faluk adatnak s Szilágyi ezeket mindenkor rokonainak (consangvinei) szólítja. Erre mutat a Szilágyival és ezekkel közös címer is, a vadkecske, mely a genealógiai s heraldicai tudomány törvényei szerint bár nem csalhatatlan, de nyomó bizonyágnak tekintetik.

Horogyszegi Szilágyi László és Garázda Miklós és Dienes már a XV. század elején Bosznyában tekintetes jószágokat bírtanak. Nekik köszönhető a többek között Zsigmond, hogy az ellene lázadott Hervoya, magyaros nevével Horvát János spalatói herceg megaláztaték és hogy a zborniki vár a királyi hűségében megmarada.

Említett Szilágyi László nemzette Mihályt, előbb erdélyi vajdát, később magyarországi gubernátort és Erzsébetet, a vajda s gubernátor Hunyadi János hitvesét; hol egyedül azt jegyezzük meg, hogy a Szilágyi-ház az akkori szokás szerint, mely azon egynek két és három nevet is enged, Gerébnek is neveztetek.

Bosznyát 1414-ben a törökök felprédálván, a Garázdák sok egyéb nemesekkel Magyarországra költözének által, s itt Bihar, Arad, Békés és Zaránd vármegyékben megtelepedtenek. Megszerezvén ezekben Zágórhíd, Szék, Telek helységeket, egyik zágórhídi, más széki, harmadik teleki Garázdának nevezé magát. A széki Garázda ág egy leányban álla fenn, s azt most egy Teleki Garázda vette el, s minthogy így a széki ág egyesüie a teleki ággal, ennek maradékai anyajognak nevet praedicatumként vevék fel atyjok neve mellé, s az ág magát azóta széki Telekinek nevezte el.

Még a múlt század elején az akkori gyula most károlyfehérvári nagy templom falán fekete márványban lehetne olvasni egy epitaphiumot:

Qvem non livor edax, alienaqve gloria torquet.
 Perlegat haec Latus earmina caesa notis.
 Très fuimus clari cognato sanguine vates,
 Pannoniam Dravus qva rigat almus humum.
 Vnus erat Janus, patrias qvi primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone deas.
 Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
 Qvi tulit Aoniae plectra sonora lyrae.
 Vltimus hos ego sum cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus reqviescit in arce: Joannem
 Ipsa suum sedes pontificalis habet.
 Hie mea, si dederit sors, ossa recondite, si non:
 Nil nostra; jaceant qvolibet ilia loco.
 Spiritus aethereas postqvam resolutus ad auras.
 Evolat, haud magni membra caduca facit.
 Celsus ab aethereis demissus patre revertit:
 At corpus, de qva fingitur, intrat humum.
 Caelum divinae est reqvies certissima mentis:
 Parvula corrupti corporis ilia domus.
 Ne longum, lector, damnes in marmore carmen
 Scripsimus ignotis ista legenda viris,

Vivens scripsi A. D. 1507.
 Vixi annis XXXVII.
 Quid ais? Tace, Zoile! tace!
 Megenechen arco....

János poéta, ki felől mondatik, hogy azt püspöki széke bírja, az a szerencsétlen pécsi püspök volt, ki iránt Mátyás magát oly szépen és oly rútul viselte; az aki felől úgy hisszük, hogy első kezde írni magyar grammatical, de amelyet nem bírunk; az, akinek verseit maros-vásárhelyi prof. Kovásznai két kötetben kiadta; poétái nevével Janus Pannonius, atyai nevénel Cesinge, anyaival pedig (minthogy anyja testvére vala a híres esztergomi érsek Vitéz Jánosnak) Vitéz. Az itt temetett poéta magát feledé megnevezni; de a kövön állott. Me-

genechen azt hagyja gyanítanunk, hogy itt a háznak hajdani Mecsenics praedicatuma említettett.

A XVI. században már tündökle Garázda János. Lengyel eancellárius s testőrzői kapitány Zamosci elvévén a Báthori Kristóf fejedelem Griselda leányát, a menyasszonyt ez a Garázda kíséré vőlegényéhez, és sok esztendőig Lengyelországban marada, Báthori István lengyel király alatt mint két lovas ezredek vezére a litvánok és moszkvák ellen vitézül harcolt. A Teleki-ház még bírja a királynak levelét, mellyel Garázda János Báthori Griseldának halála után elhalmozva dicséretekkel, honjába visszaeresztetett.

Garázda János Erdélybe megérkezvén elvévé Fejér Juditot, s Anna egyetlen gyermekét nemzé. Maga János Báthori Zsigmond alatt, a csata mezején halt meg, s a Garázdaház ezen egy leányban álla fenn. Atyja ötet széki Teleki Mihályhoz, a Báthori Zsigmond és Bocskai István fejedelmek udvarokban testőrzők kapitányához adá ki, s vejét és leányát Báthori Zsigmond által minden jószágaiban örökösének nevezteté.

Ezen első Teleki Mihálynak János fia (mert István maradék nélkül hala el) jenői várnagy, zarándi főispán s hajdúk vicekapitánya, elvévé Bornemisza Annát, László leányát (ez a László testvére vala Pálnak, kinek hasonlól Anna leánya Apafi Mihály fejedelemnek hitvese volt) s nemzé Mihályt, Katát, Annát. Kata leve Stepáni Ferencné, Anna előbb cégei Wass Lászlóné, tovább Keresztúri Jánosné.

Széki Teleki második Mihály,

kit közönségesen a nagy Teleki Mihálynak nevezgetnek, született Nagy-Váradon, s testőrzői kapitány vala II. Rákóczi Györgynél. Nagyon megváltozván a dolog, s a török Apafit fejedelemnek kihirdetvén, Teleki Apafihoz méné által, s ott ország generálisának neveztetett. A tunya ember mellett az igazi hatalom a Teleki kezében

áll, s neki köszönhetjük azon szerencsét, hogy Erdély a maga anyjával Magyarországgal egyesüle, és hogy a török járom alól kiszabadulván Ausztriának bölcs és Igazságos kormánya alá jutott. Leopold Erdélybe küldé Caraffa Antalt, hogy egyet értve Telekivei, az országglást Apafitól általvegye, s annyi áldozatokért, melyeket a minden haszonkeresettől tiszta és csak hazájáért s vallásáért lángoló tévé és halálával a töröcsvári csatában 1790-ben megpecsételt, nem nyere egyebet, mint az excellentia és a római szent bírod. grófság titulusát, melyet annál nagyobb szerencsének tekinthete, mert azzal egy magyar sem díszelkedett. Apafi alatt minister volt, s az Erdély minden hadainak vezére, Huszt és Kővár várainak s Csik, Gyergyó-Kászon, Sepsi, Kezdi, Orbai fezékek főkapitánya; Fejér, Torda, Máramaros várm. főispánja; minden kir. dézmák és harmincadok főrendása; végre meghalván Apafi Mihály, Erdélynek kinevezett gubernátora.

A magasan állók nincsenek sem magasztalok, sem rágalmozók nélkül, s Telekire gyanút vet ez a sok hivatal, s az a nagy hatalom, mellyel Apafiné által Apafira s az országra birt; s az emberek az akaratot a kimeneteltől mérséklék, nem látván mit engedtek, tanácsiatnak, parancsoltak a körülállások, s midőn az történik, amit nem vártak vagy nem kedvelnek, hűtlenséget, árulást emlegetnek, nem szükségét, nem kénytelenséget. így vádoltatnak Martinuzi, így a szent hazafiságú Nádasdi Tamás, így Rádai Pál, kik nem mindig voltak egy félen, és még is mindig a hazáért. Egy tudósunk, kinek tiszta lelke ismeretes, olvasta Telekinek levelezését Sobiesky lengyel királlyal, páter Dunottal, Leopold császárnak ügyviselőjével, s alkudozásit, s Leopoldnak biztatásait; bizonyossá teszen bennünket (Tud. Gyűjteni. 1823. jan. 1. 88.) hogy Teleki egyike vala a maga kora legnagyobb férfainak, jó hazafi, mély belátású politikus, vitéz hadi ember, hív férj, hív atyja, hív barát, tiszta minden haszonkeresettől, s egyedül hazája s vallása javát óhajtó.

Első felesége, Torna Juliána még az egybekelés előtt meghala, a második volt, de csak hat hónapig, pekrovici Pekri Ferencnek Zsófia leánya; harmadik körös-tarcsai Vér Judit, kivel hat fiú és hét leány gyermeket nemzett: 1. Annát, előbb Apafi Miklósnét, azután Kemény Jánosnét; 2. Jánost; 3. Zsuzsanát, vajai Vay Mihálynét, 4. Christinát, Kendefy Pálnét, majd Barcsay Ábrahámné; 5. Katát, Bánffy Pálnét; 6. Mihályt (harmadik e nevén); 7. Lászlót; 8. Juditot, nagymihályi Pongrácz Jánosnét; 9. Józsefet; 10. Pált; 11. Borbálát, Vay Lászlónét; 12. Sándort; 13. Erzsébetet, Macskási Lászlónét, másodsor Jósika Istvánnét.

I. Ferenc, a második.

már gyermekkorában kövári kapitánynak vala kinevezve, de serdüiő ifjúságában elhalt.

II. Mihály, a harmadik.

Kövár-vidéki főkapitány. Gyermekai Toroczkai Katától:

1. János; 2. Mihály; 3. Sámuel; 4. Borbála, Dániel Lőrincné; 5. Anna, Szuhai Györgyné, másodsor csebi Pogány Istvánné, harmadsor szerencsi Hajnal Gerzsonné,

A) János, a III. kathol., kövár-vidéki főkapitány. Gyermekai Vay Borbálától: 1. Pál; 2. János; 3. Sándor; 4. Mária, Bánffy Péterné; 5. Kata, statuum praeses gróf Lázár Jánosné; 6. Sára, gróf Bethlen Pálné; 7. Klára, gróf Bethlen Dávidné.

a) Pálnak, gróf Bethlen Borbálától leve: 1. Ferenc; 2. Tamás; 3. Mihály; 4. Anna, báró Toroczkai Gergelyné, tovább báró Osmann Vilmosné; 5. Josepha, kolozsvári főispán báró Jósika Antalné, és ez által a gubernium mostani praesesének atyja.

Ferenc főstrázsamester és Tamás a major, meghaltak mag nélkül, s a Pál ágát egyedül Mihály tartá fenn. Mihálynak és Ferencnek atyja.

Mihály, Harinán Doboka várm.; Ferenc, a kedves énekész, (elkes darabjai az Erd. Múzeumnak, Hébének, Auróranak nagy díszei) Paszmoson, Kolozs várm. Ennek gróf Teleki Carolinától születtek Edvárd, Adolf, Tódor.

b) Jánosnak, e néven már negyediknek, Vay Annától leve Borbála, előbb kapitány boldogfalvi, Czóbel Lászlóné, azután Vay Jánosné, Anarcon, Szabolcsban ; Ágnes, Berzencei Jánosné; József, Sármáson, ki gróf Mikes Máriával nemzé Jánost és Annát, Hollaki Farkasné.

B) Mihály, a IV. guberniumi tanácsos és az exactoratus praesese gróf Bethlen Miklósnak Klára leányától: 1. Mihály, 2. József, 3. István, 4. Zsigmond, 5. Judit, 6. Juliánna, 7. Christina, 8. Kata.

C) Sámuel, a generális. Gróf Ötvös Máriától fia Imre, assessora a kir. táblának; ennek ismét Imre, Hoszszúfalván, Kővárvidéken. Hitvесе ennek gróf Brunszvik Carolina, Antalnak, a tárnok testvérének gyermeke. Gyermekei: 1. Bianca, 2. Karolina, 3. Maximilián.

///. László,

kormányzéki tanácsos, fehérvárra, főispán, nemzé Vay Annával Zsuzsannát, gróf Kemény Lászlónét.

IV. József,

fehérvárm. főispán, curátora a vásárhelyi collégiumnak ; lakott Keresi során, Fogaras földén; gróf Kurta Borbálától nemzette Christinát, gróf Toldi Ádámnét. Második hitvесе volt a Bod Péter munkái által megtisztelt Bethlen Kata.

V. Pál,

tudományai által tiszteletes. Nevelte Vay Ádámot, a generálist, a Cid fordítójának ismét Ádámnak atyját, ki II. József alatt kir. commisárius és dobokai főispán vala,

azután kormányzéki tanácsos. Lakott Kendi-Lónán, Ennek báró Wesselényi Máriától három leánya: Mária, gróf Teleki Lászlóné; Polyxéna, gróf Kendeffy Jánosné; Anna, gróf Degenfeldné. Pálnak volt Ádám fia mellett Éva leánya is, gróf Wass Miklósné.

VI. Sándor.

kormányzéki tanácsos. Hitvesei: 1. gróf Bethlen Julia, a cancellarius Miklós leánya, s ettől 1. Miklós, 2. László, 3. Lajos, 4. Vargyasi Dániel Istvánné; 2). Petki Nagy Zsuzsanna, kitől Sándor, és Sámuel fiai.

Sándor (I.) maradékai

1.

Gróf Bethlen Júliától.

I. Miklós (I.) katona, s hamar kihalt. Gyermekai 1. Károly (kathol.), thesaurarius, belső titk. tanács, nemzete Pált és Annát, özvegy gróf Kornis Ignácnét, Szent-Benedeken, Dés mellett. 2. Juliánná báró Kemény Zsigmondné. Mint maga Miklós, úgy mind fia, mind leánya, fejük szívok által tiszteletes.

II. László (II.) kormányzéki tanácsos. Ennek Ráday Esztertől, a híres Pál leányától, s a tudományai, anyai nyelvünk szeretete, s igen gazdag könyvtára által ismeretes Gedeon testvérétől, tíz gyermeke, de kik közül csak három marada életben: 1. József, a koronaőr; 2. Eszter, gróf Toroczka Zsigmondné, és 3. Klára, generális gróf Wartensleben Vilmosné. Lakott Gernyeszegen. Szül. László 1710. aug. 14-én meghalt 1788. márc. 16-án. Lakodalma 1732. jún. 24-én.

József (II.) koronaőr, előbb adminisztrátora a főispáni méltóságnak Békésben, azután ugocsai főispán, s kir. igazgatója a tudományoknak és iskoláknak a pécsi kerületben; kamarás és belső titk. tanácsos a dunamel-

léki superintendentiának főcurátora. Szül. 1742. aug. első, meghalt 1796. szept. 1-én. Elvette Szirákon, Nógrád várm. királyfalvi Róth Joannát, kiben hazánknak egy nagybirtokú régi fényes háza kihala. Gyermekai László, József és Joanna, báró Prónay Sándorné.

a) László (III.) a koronaőr Józsefnek fia, kamarás, septemvir somogy várm. főispáni administrator, főcurátora a dunamelléki superintendentiának, s praesese a magyar nyelv elővitelére ügyelő pest vármegyei kiküldöttségnek. Szül. 1764. szept. 8-án, meghalt 1821. márc. 24-én.

Első hitvesétől, a gróf Teleki Ádám exc. Mária leányától levének: 1. Ádám, kapitány; 2. József, secretarius a helytartó tanácsnál; 3. Sámuel, pest várm. vice-nótarius; 4. Johanna. — Második hitvese a generális szobozslai Mészáros egyetlen gyermeke Joanna, második előlölője a budai és pesti asszonyi egyesületnek és ettől gyermekei; 5. László és 6. Augusta, — Életét s képét lásd a Tud. Gyűjt. 1823. jan.

b) József (III.) második fia a koronaőrnek; kamarás s 1816 óta kormányzó tanácsos, előbb assessora az erdélyi kir. táblának; egyszersmind inspector curátora a kolozsvári collegiumnak. Szül. 1777. dec. 25-én, meghalt 1817. ápr. 7-én. Életét képével együtt lásd Halotti Predik, Gyűjteménye előtt, Pesten 1819-ben. Hitvese rendek előlölője gróf Teleki Lajos exc. Sópia leánya. Gyermekai: 1. István, 2. Károly, 3. Gábor, 4. Domokos, 5. Juliána, 6. Borbála, 7. Sópia, 8. Josepha.

III. Lajos, e néven a legelső. Meghalt 1758-ban. Neveie gróf Bethlen Katától: 1. Lajost; 2. Domokost; 3. Sámuel; 4. Mihály; 5. Borbálát, Zeyk Dánielnét; 6. Kátát, báró Naláczy Károlynét; 7. Eszther, Vay Ábrahám-nét.

1. Lajos, a statuum praesidens, kamarás és titk. bels. tanács., commendátora a szent Leopold rendnek. Gyermekai: 1. József, kamarás, atyja Joannának, szigethi Szerencsy Franciscától ; 2. Christina, a báró Bruckenthal Mihály, szász comes, kamarás és excell. Özve-

gye; 3. Kata, kamarás Tisza László már meghalt hitvese; 4. Juliána, gróf Toroczkai Pálné; 5. Sophia, gróf Teleki József özvegye.

2. Domokos, egykor katona, tovább torda várm. főispán; most nyugalomban él. Gróf Bethlen Judittól nevelte Annát, báró Kemény Simonnet; gróf Kendeffy Zsuzsannától Rákhelt, báró Kemény Pálnét, Polyxénát, Aranyosszéki főkirálybíró gróf Kemény Miklós hitvesét; s Eleket és Christinát.

3. Sámuelnek leve gróf Serényi Franciscától: 1. József, elesett Aspern mellett 1809-ben ellövetvén mindkét lábszára; 2. Ferenc, titoknok a magyar főkamaránál, tiszteletes tudománybéli kiműveltetése s a Zrínyi Miklós verseinek németre fordítása által; 3. Karolina, a paszmosi Teleki Ferenc hitvese; 4. Christina.

4. Mihály, az ötödik, kamarás, excell., marosszéki főkirálybíró; főcurátor a maros-vásárhelyi collegiumnál. Gróf Földvári Drusiánától nem maradának gyermekei; gróf Kendeffy Annától neveli Miklóst, Mihályt és Lajost.

2.

Petki Nagy Zsuzsannától.

1. Sándor (IV.) s ennek egyetlen fia Ádám (IV.)

2. Sámuel (IV.) erdélyi udvari cancellárius, biharvám. főispán, Szent István rendbeli nagy keresztes, kamarás, titk. belső tanácsos. Első ifjúságában küküllői főispán, azután kormányzéki tanácsos, II. József alatt 1785-ben kir. comissárius a nagyváradi kerületben, tovább vicedancellárius az akkor egyesített magyar és erdélyi cancellárián, s a göttingai, jenai, varsói tudom. társaságok tagja. Gróf iktári Bethlen Zsuzsannától nevelte: 1. Domokost, (szül. 1773. szept., meghalt 1798. szept. 17-én.) a magyar- és erdélyországi utazások íróját, kamarást, és assessorát az erdélyi kir. táblának; 2.

Ferencet, kinek báró Bánffy Erzsébettől lettek &ámuel, Erzsébet, Ágnes, Rozina; 3. Máriát, dobokai főispán gróf Rhédey Ádámnét.

Maga a cancellárius szül. 1739. nov. 17-én, meghalt Bécsben 1822. aug. 7-én. Tetemei a sáromberekri kriptában nyugszanak, közel Vásárhelyhez. Fiának s leányának még életekben kiadá részeiket, utolsó rendelése azonban nekik nevezetes summát hagyta. Iskolákra s bibliothecájára nyolcszázezernél többet költe. A Telekiháznak, lelke, szíve, tudományai, nagy érdemei, jótétei által, kérdésen kívül Sámuel, a cancellárius, volt legelső nagyságú csillaga. Szeretve volt fejedelmeinktől, szeretve polgártársaitól, s a maradék áldani fogja emlékezetét. *Secundis temporibus dubiisque rectus.*

József, a koronaőr, már akkor eltölté hírével a hazát, Bécset, s magát az udvart is, midőn akadémiái útjából megérkezett. A francia király aranyemlékkel jutalmazá meg szorgalmát a tanulásban s La-Caille, Parisban, igen kedvező bizonyoságlevelével eresztette el tanítványai közül, és ami az ifjat a császárné előtt igen ajánlá, orthodoxiája bebizonyításául, Amsterdamban 1761-ben egy kisded munkában mutatta meg a keresztény vallás igazságát, exen epigrammai cím alatt: *Sur la foiblesse des esprits-forts.* Atyja, László, ekkor jelenlétébe magát első Ferenc római császárnál, s az ezen kérdéssel jöve elébe: „Maga a tudós Teleki?“, „Nem vagyok fels. uram, feleié a boldog atya; az a fiam“. Nem tartozik ugyan tárgyamra, de méltó, hogy ide tegyem a második kérdést is: „S miért nem felel nekem németül a nem deák kérdésre?“ „Ah, fels. uram, monda Teleki, az én gyermekkoromban a magyar még nem tanult idegen nyelvet“. — Való a felelet; de Rákóczi Ferenc és Vay Ádám, úgy beszélének franciául és németül, mint magyarul, s hány magyar beszéle olaszul a Nádasdy Tamás korában?

Örülve olvassuk, hogy Cicero általmarkolgotá állát, midőn beszédeit tartá; hogy Fridrich pálcája csákányán

rakta egymásra két kezét, s azt úgy szorítá bal honja alá, hogy a pálca vége felfelé álljon; hogy a mi időnknek egy példátlan szerencsájú s szerencsétlenségű hőse keresztbevetett karokkal szereté állani és járnai; s úgy nem lesz illetlen a később időknek elmondanom, hogy a koronaőr Telekinek is voltak efféle különösségei. Úgy jára a pesti hídon és utcákon, egyedül cselédje által kísérve, hogy térdig érő, felöltött mentéjén általveté palcáját, s annak egyik s másik végét kezeibe fogta. Feje ritkán állott centruma felett, s vállait is kigörcsítette, hogy az egyike feljebb és kiljebb állott a másiknál. Szemöldökei magasak, szemei feketék, színe tiszta, de szederjes folt tokkal, és néha pattanásokkal. Haját copfban hordta, s fodorítással, egykor elvágatta, s megint megnevelte. Papirosból mondott beszédei, magyarul vagy deákul lelkesek, ékesek, ahogy kévésekéi; de papiros nélkül várakozás alatt csaknem mindig ő is azt bizonyítá, hogy írni s szólani nem mindig jár együtt. Sajátságaihoz tartozék ezenfelül, épen nem szeretni az újat, s hevesen ragaszkodni a régihez, s inkább meggyőzhetetlen izletből mint okok után. Innen azok az örök összeütődések a pesti synodusban, s a gyűlésekben, a legjobb fejekkel, s még a cancelláriussal is, kivel gondolkozásban, gyakran nem egyezett; innen az, hogy a göttingi professorok, kik oly igen nyugtalanul várak megjelenését a Leopold frankfurti koronázásától, midőn végre megjelent, és hallották, alig tudták, beszédét annak vegyék-e, aminek vétetni akarja.

Leánya s két fiai osztozának tiszteletre méltó atyjuknak és anyjoknak lelkeikben, s mindhárman boldogítva hymen által, s László mindkétszer, boldogok voltak. Ennek ritka szépségű, ritka kiműveltetésű özvegye új fényt hozott a ragyogó házra, s nem egyedül azzal, hogy érdemes vala a pesti asszonyi egyesület fejévé választani, hanem szívének egyéb csillogó erényei mellett, az által is, hogy mostoháit ez neveié inkább, mint hivatala, örök tanulása, s hazafiúi dolgozásai s bibliothecá-

jának gazdagításai által egészen elfoglalt tiszteletes férje.

At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna *domus*, et avi numerantur avorum.J··)

VII.

Gróf Kemény Sámuel,

Rendek előlülője, a nemeslelkű.

Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség mindazok iránt, akik azt elkövették, mind magunk és mások iránt, mert így a jó magva új gyümölcsök termésére hintetik el. Major Cserei Farkas, Krasznán, mint segítette a jószágaiban lakó szegényeket az 1817-diki nagy éhségben, és mint gondoskodott előre, hogy ily inség ezután ne érhesse más helyt mondottuk el: itt azon nemeslelkű s felvilágosodott elméjű férfira emlékeztetjük olvasóinkat, ki méltó, hogy Erdélyben aszerint tiszteltessek, mint nálunk a nagy Széchenyi, s a Széchenyi nagy fia.

Kezünkbe akadt azon lenyomatott levele, melyet gróf Bánffy György gubernátor úrhoz 1809. július 2-án íra, s mi azt a kassai Minerva II. füzetében lap 155. ismét kiadtuk. Abban harasztosi jószágát Aranyos-Székben, oly feltételek alatt adta áldozatul a hazának, hogy a kormányzó tanács azt tíz egyenlő részre osztva adja tíz székely insurgentsnek, ki a csatapiacon vett sebei miatt élelmének keresetére alkalmatlanná tétetett, vagy a csatapiacon elesett székety insurgents gyámolatlan özvegyének, árváinak.

A jótéteiben gyönyörködő férfiú, királyi tábla előlülője lévén, azonfelül, hogy mindig tizenkét ifjat tartott asztalánál, minden Judicialis perióduson (azaz, magyar-

országiasan szólván, terminuson; s ilyen Erdélyben ész. által öt vagyon) öt szegényebb sorsú, de fedhetlen, szorgalmas, jó erkölcsű tabuláris cancellistának (azaz jurátusnak) ötven forintot ajándékozott.

Hitvесе követte férjének dicső példáját, s vetélkedett vele a jótételekben, ő volt egyike a Maros-Vásárhelyt felállított kórház boldogítóinak. Számtalan titkon tett jótételeket csak azok ismerik, akiknek arcaikról letörölték a könnyeket, s lelkek, és az ég, melynek méltóbb áldozatok nem nyújthatnak.

VIII.

A Kolozsvári Játékszín Története.

Elkezde a ház épülni 1804-ben s tökéletességre vite-tett 1821-ben. Nagysága, szépsége, pompássága olyan, hogy tartományainknak bármely más városában is, Bé-cset ki nem véve, helyt érdemelne.]

A magyar színjátékos társasága Pesten alkotá ma-gát 1780-ben, s oly szerencsével adá mutatványait, hogy a kezdet nemcsak hazafiúi, hanem művészi tekintek-ből is érdemi pártfogást. Annak némely tagjai 1792-ben általjövének Kolozsvárra, s Erdélynek nagyjai (buzdítva erre leginkább báró Wesselényi Miklós által, ki, ha va-laki más, érzé, hogy annak a nemzeti csinosodásra mely következései lesznek) őket annyira ápolák, hogy továb-bá maga az anyahon is innen vevé, s több ízben sarjad-zásokat.

[A segélyt játékos kötelességöknek ismerék hálájo-kat bizonyítani azon nagylelkű és mély belátású haza-fiak iránt, kik irátnok részvételt mutatának, s 1792-ben bejövének Erdélybe.]

A fels. kormányzék s a törvényhozó hatalom érzék a nemzet méltósága mit kíván, s arra intézek gondolataikat, hogy a játékszínnek saját épülete legyen. Az 1794-diki diéta harmincezer forintot tétete össze a kezdetre, s a dolog elintézését gróf Teleki Lajos és Ferenc, gróf Bethlen Farkas, báró Wesselényi Miklós és Fricsi Fekete Ferenc urakra bízá. [A társaság azon közben bérbe vett házban, adá mutatványait.]⁴

Ezek a reform, collégiumnak egy telkét, a Farkas-utcán, ötezer forinton megvevék [s annak árát gróf Teleki Lajos és Ferenc, Wesselényi, gróf Toroczka József és báró Bánffy József saját erszényekből fizették],⁵ s 1804-ben az építéshez hozzáfogának, a fundamentumot kirakatták. [A begyűlt adakozások, tizenhatezerre mentek fel, s kezdődék az építés. De a biztosságnak kihalának némely tagjai].« De az idők mostohasága, s a papiros pénz becsének alább szállása a munkát elakasztá. A diéta végzést hozá (1811.), hogy minden nemes egy-egy paraszttelke után e végre 50 krt fizessen. Ebből százezernek kelle begyűlni, de azt a papiros pénz megbukása (1811. márc. 15-én) húszezerre változtatá.

Wesselényi meghalt, ő, ki itt is nagy és gyakor áldozatokkal bizonyítá meg hazafiúságát, s a társaságot teljes eloszlásától több ízben tartóztatta, s az építés gondja 1812-ben kolozsvármegyei főispán báró Kemény Ignác és főbíró Nagy Lázár urakra bízott. [A kormányzék mostani előlülője, báró Jósika János excell., fát igére a valkói havasokból, mennyi kívántatni fog, s a kolozsvármegyei nemesség magára vállalá behozatását.]⁷ Már 1814-ben az épület fedél alatt állott, de ki is fogya a tár, s a biztosság örök jusson adogatá el a Józsikát, egyet kétszáz forintért, hogy a munkát folytathassa. Az azonban csak kétezer forintot ada. Püspök Mártonffy József excell. ezerrel, gróf Teleki László és József testvérek azt másfél ezerrel tetézték. Ezen felül

a biztosság tizenkétezer forintot véve kölcsön, s Szamos-Újvár és Erzsébetfalva, Abrudbánya, Fehérvár, s némely más városok, ajándékképen másfél ezerrel segítettek.

Így készüle el az épület, melynek hossza huszonkét öl, szélessége tizenkettő, magassága hat. Ebből a játszóhely hat ölet vészen el. Lózsija három sorban ötven van s ezeknek mindenikében négy néző könnyedén elfér. A gubernátori, a középben, szélesebb. [A három sor lózsín kívül van a parterre és a paradicsom.

Dekoratiói Bécsben készültek, s a színre szekérrel is fel lehet menni. Elfér az épületben harmadfél ezer néző; s ha mindnyájan ülnek ezerhatszáz.]⁸

Megnyitott 1821. márc. 12-én s Zrínyi Miklóssal, melyét magok az uraságok játszottak.

N É V M U T A T Ó . *

- Aberli J. János, helvéciai festő s rézmetsző II. 62.
Adelsheim Joanna, Vay Miklósné I. 108.
Adelung J. Kristóf, német nyelvész I. 118.
Alaxi János, oláh. író II. 5.
Albert, szász-tesseni herceg, m. helytartó I. 99, 100, 146.
Alsted J. Henrik, enyedi tanár II. 93, 96.
Andrássy Antal, rozsnyói püspök I. 137.
Antalfi János, erdélyi püspök II. 154.
Apácai Csere János, tudós I. 121.
Apafi Mihály, fejedelem I. 128, II. 79, 93, 97, 98.
Apafi György I. 130.
Aranka György, költő s író I. IX, XV, XXIV, XXVII, XXVIII,
101, 142, 143, 149, 150. II. 38, 39, 40, 53, 57, 59.
Artaria Domokos, bécsi műáros I. 150.
Auersperg M. József, erdélyi helytartó II. 153.
Avenarius, arcképfestő I. 76.
Avenarius, nevelő Bethlen Imrénél II. 85.
- Bája István, erdélyi festő II. 30.
Bajtay József Antal, erdélyi püspök II. 154.
Bakács Tamás, primás I. 137.
Balassa Imre I. 60.
Balechoun, rézmetsző I. 50.
Balogh Péter, zólyomi főispán II. 109.
Bánffy Agnes, Wass Sámuelné II. 147.
Banffy Dénes II. 153.
Banffy Erzsébet, Barcsay Akosné I. 164.
Bánffy Farkas, kincstartó II. 97, 98.
Bánffy György, kormányzó I. XV, 5, 65. II. 147, 153.
neje I. 89.
Bánffy József II. 176.

* Megjegyezzük, hogy az Erdély történeteiben és a Bethlen- s Teleki-ház genealógiájában előforduló számos nevet itt nem vettük fel.

- Bánffy Kata, Wesselényi Istvánné II. 122.
 Bánffy László, krasznai főispán I. 47.
 Banks József, angol természettudós I. 105, 106, 109.
 Barabás Sámuel, tordai lelkész II. 99.
 Bárányi Gábor, orsz. képviselő I. 43, 44, 67.
 Barcsay Ábrahám, m. testőr, költő I. *XXI, XXIV, XXVII*,
 74, 152. II. 64, 66, 133.
 Barcsay Agnes, Bánffy Dénesné II. 153.
 Barcsay Ákos, erdélyi fejedelem I. 164.
 Báróczy Sándor, az író, I. *IV, VI, VII, IX, XVI, XXI, XXII*,
XXIV, 74, 75, 112. II. 94, 98.
 Baróti Szabó Dávid, költő I. *IV, V, VI, VII, IX, XXI, XXIV*,
 75, 83, 95.
 Báthori András, fejedelem I. 53.
 Báthori Gábor, fejedelem I. 131.
 Báthori István, lengyel király I. 92, 156.
 Batthyány Ignác, erdélyi püspök I. 62, 95, 157. II. 72, 73,
 74, 82, 102, 154.
 Batthyány József, erdélyi püspök, prímás II. 154.
 Batthyány Vince, erdélyi útleírást adott ki I. 1.
 Baumgarten, erdélyi botanikus I. 51.
 Bause J. Frigyes, rézmetsző II. 101.
 Bedekovics Ferenc, államtanácsos II. 148.
 Bedő, I. I. 77.
 Békés Gáspár I. 92.
 Benkő Ferenc, enyedi tanár I. *IX, XXIV*. II. 93, 94, 95.
 Benkő József, történetíró I. 3, 4, 69, 143, 157. II. 34, 37,
 40, 41, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 86, 94, 96, 102, 103.
 Bercsényi Miklós, Rákóczi híve II. 110.
 Bergmann, bécsi festő I. 76, 82, 95. II. 98.
 Bernoulli János, matematikus I. 107.
 Berzenczei Ferenc II. 108.
 Berzeviczy Gergely, nemzetgazda I. 132.
 Berzsényi Dániel, költő I. *VI*> *XXI*. II. 111, 112.
 Bessenyei György, író I. *IV, VI*, 74. II. 66.
 Bethlen Ádám, tábornok II. 117; neje II. 59.
 Bethlen Elek, írt „Ansichten v. Siebenbürgen” I. 3. II. 68.
 Bethlen Farkas, történetíró I. 3, 53. II. 18, 129.
 Bethlen Ferenc, író II. 18.
 Bethlen Gábor I. *XV*, 91, 94, 99, 131. II. 17, 28, 71, 72, 93.
 Bethlen Gergely I. 124. II. 18, 97, 98.
 Bethlen Imre, küüllői főispán I. *XV*. II. 84, 117.
 Beth¹ en János, cancellárius I. 3. II. 18, 88.
 Bethlen József, thesaurarius I. 152.
 Bethlen Kata, Kemény Sámuelné I. 101.
 Bethlen Lajos I. 124.
 Bethlen László, hunyadi főispán I. 157. II. 17, 18, 20.

- Bethlen Miklós, cancellárius I. 111, 121. II. 18, 85, 88.
 Bethlen Rozália, Wass Sámuel neje I. 59. II. 21, 89
 Bethlen Sándor I. 124.
 Bethlen Zsuzsanna, Barcsay Ábrahámné I. 94. II. 25.
 Bethlen-ház 154—162.
 Bisterfeld J. Henrik, enyedi tanár II. 93.
 Binder Gy. Pál, segesvári tanár I. 126.
 Blandrata György, unit. reformátor I. 85.
 Bocskay István, erdélyi fejedelem I. 71.
 Bod Péter, tudós II. 94.
 Bode E. János, csillagász I. 163.
 Bögözi Antal, hunyadi administrator II. 30.
 Bölöni Farkas Sándor, író I. *XV, XXI, XXIV*, 61.
 Bombelles L. Fülöp, szászországi követ II. 148.
 Bonfini M. Antal, történetíró I. 157. II. 38, 40, 43, 46, 49.
 50, 58.
 Boós, I. 51.
 Born Ignác, természettudós I. 150. II. 82.
 Bornemisza Leopold, a gyógyl fürdő tulajdonosa II. 61.
 Bornemisza Pál és neje I. 72. II. 65, 66.
 Boronás Jakab I. 121.
 Bossányi Ferenc, orsz. képviselő I. 44, 104.
 Breugel Péter, németalföldi festő I. 151.
 Bruckenthal Sámuel, gubernátor I. 94, 117, 145, 146 148
 151. II. 82, 153.
 Buccow Adolf Miklós, osztrák tábornok II. 153.
 Buczy Emil, költő I. *XIX, XXII, XXIV*, 68, 73, 100. II. 110,
 120, 121, 122, 140, 141, 142, 143.
 Buthi Vojk II. 38, 42, 58.
 Bydeskúti család I. 47.
- Campe J. Henrik, pedagógus I. 109.
 Campeggio Lőrinc, spanyol katonatiszt II. 67.
 Castaldó, erdélyi parancsnok I. 123. II. 67.
 Caul I. (Prága) I. 52.
 Caudéla, zongoramester II. 144.
 Choiseul-Gouffier M. G., francia követ I. 144.
 Claudé-Lorraine, francia festő I. 56. II. 62.
 Collin H. József, osztrák költő H. 134.
 Cornides Dániel, történetbúvár II. 51, 123.
 Corregio Antonio, olasz festő I. 146, 148.
 Csáky Antal, szepesi főispán I. 40.
 Csáky János, kolozsm. főispán II. 21.
 Csáky Sándor, gróf I. 43.
 Csedő, kormányzéki biztos II. 132.
 Csehy András, ügyvéd, jószágigazgató II. 12.
 Csehy József, katonatiszt II. 11, 12—15, 16.

- Cserei Farkas, es. k. kamarás és őrnagy I. *IX, XII, XIII, XXI, XXIV*, 48—53, 61. II. 14, 109, 121, 140, 141, 143.
- Cserei Farkas, cancelláriai referendár I. 49.
- Cserei József II. 15.
- Cserei Lőrinc, író I. 52.
- Cserei Mihály, kincstári tanácsos II. 15, 110.
- Cserei Miklós, tanácsos I. *XXI, XXIV*, H. 86, 108, 139.
- Cseresznyés Andr., kanonok II. 21, 75, 77, 79.
- Csohány, II. 16.
- Czettler Sámuel, orosházi szület., rézmetsző I. 94, 99.
- Czirjék Mihály, m. testőr és költő I. 74.
- Dahlberg K. T. németországi primás I. 99, 100.
- Dániel Imre, gyulafehérvári könyvtárnok II. 74.
- Dániel István, kir. táblai bíró és neje gr. Mikes Anna I. 72. II. 114.
- Dániel Polyxena, Wesselényi Istvánné II. 113, 114, 122.
- Dávid Ferenc, unit. reformátor I. 85.
- Davidovics Pál, ezred-tulajdonos I. 73.
- Dayka Gábor, költő I. 79, 84.
- Deáki Pál, kolozsvári prédikátor II. 123.
- Decebál, dák király I. 88. II. 34, 35, 36, 68.
- D'Ellevaux János, Kazinczy sógora I. *XV*,
- D'Ellevaux László, szolgabíró II. 9.
- Dessewffy József, gróf I. *XIV, XXV*.
- Döbrentei Gábor, író I. *XII, XIII, XXIV, XXVI*, 62, 69, 74, 80, 81, 82, 92, 112, 116, 120, 122, 126, 139, 140, 141, 143, 156, 157. II. 23, 31, 59, 64, 66, 139.
- Dóczi Orbán, egri püspök I. 137.
- Döme Károly, kanonok, költő I. *XV, XXIV*, 62. II. 82.
- Domin J. Ferenc, egyetemi tanár Pesten II. 12.
- Domokos Lajos, orsz. képviselő I. 44. II. 140.
- Domokos Márton, debreceni főbíró I. 44.
- Dréta Antal, zirci apát I. 137.
- Driver, huszárkapitány II. 14.
- Dugonics András, író II. 12.
- Edelsheim, Gyulay Ignácné I. 168.
- Édes Gergely, költő I. 73.
- Ehrenreich S. Ádám, pesti rézmetsző I. 94.
- Eichorn G. János, német tudós I. 109.
- Elekes János, kegyesrendi tanár I. 68.
- Engel Keresztély, történetíró I. 3.
- Eötvös József br, író, kultuszminiszter I. *XXV*,
- Ernyi Miklós, színész II. 130.
- Eszterházy Károly, egri püspök I. 137. I. 72, 73.

- Fabján Dániel, kir. táblai elnök I. 64.
 Faragó, II. 15.
 Farkas, I. 77.
 Farczádi, I. 77.
 Fáy Béláné, gr. Kuún Irma I. *XII*,
 Fáy János, debreceni tanácsos II. 176.
 Fekete Ferenc, kir. táblai bíró (Fricsi), I. 79. II. 129.
 I. Ferdinánd, király I. 123.
 II. Ferdinánd, király II. 17.
 I. Ferenc, király I. 99, 146. II. 147.
 Ferraro M. Antal, spanyol katonatiszt II. 67.
 Fessier Ignác Aurél, történetíró I. 3, 69. II. 58, 134.
 Festetich György, a „Helicon” alapítója I. *XI*, 94.
 Filtsch János, könyvkereskedő I. 78.
 Fischer, bécsi udvari festő II. 10.
 Fitt) festő I. 50.
 II. Frigyes, porosz király I. 48, 49, 154. II. 23.
 Fuchs, bécsi festő II. 94.
 Füger Fr. Henrik, bécsi festő I. 77, 150.
 Füzesi János, koll. tanuló, író I. 75.
- Garampi, bíbornok II. 74.
 Gedő József, fordító I. 82.
 Gessner Salamon, német költő I. 54. II. 62, 90.
 Goethe, a nagy német költő II. 101.
 Grassalkovics Antal, herceg, főlovászmester I. 59.
 Gritti Lajos I. 131.
 Gründel, Wesselényi lovásza II. 113.
 Guidó Reni, olasz festő I. 146, 147.
 Gutmann, kolozsvári könyvtáros I. 78.
 Gyárfás, kormányzékai titkár II. 104.
 Gyarmathy Sámuel, nyelvész I. 118, 119, 124. II. 87, 98.
 Gyika Szilárd Manó, zalai birtokos II. 14.
 Gyöngyösi István, költő I. 88.
 Gyöngyösi János, a leonista I. *XV*, *XXIV*, 76, 82. II. 98, 100,
 102.
 Gyulai Pál, kritikus, író I. *XXXI*.
 Gyulay Albert I. 167.
 Gyulay Ferencné, Kacsády Zsuzsi I. *XII*, *XV*, *XXU*, *XXIV*,
 66, 96, 101, 115. II. 19, 21, 59, 61, 91.
 Gyulay Ignác, horvát bán.
 Gyulay István, író I. 91.
 Gyulay József I. 77.
 Gyulay Karolina I. *XXU*, *XXIV*, 155, 117. II. 63, 65.
 Gyulay Lajos, gróf I. *XXU*, *XXIV*, 61, 80, 91, 102, 126, 143.
 II, 25, 59, 66.

- Hadik András, osztrák tábornok II. 153.
 Haller Albert, német költő II. 134.
 Haller Gábor, Erdély kincstartója I. *XV, XXIV, XXVII*, 60, 92, 124, 139, 142, 152.
 Haller János, gubernátor I. 122. H. 114, 153.
 Haller József, kir. biztos.
 Haller Krisztina, Cserei Farkas neje I. 48.
 Haller Zsigmond, főispán II. 126, 128, 130.
 Hatfaludi Ferenc, alispán II. 131.
 Hegedűs, enyedi tanár H. 94.
 Heinz, festő I. 148.
 Heltai Gáspár, író I. 85, 112. II. 37, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 49, 51, 79, 81.
 Hermányi Dénes, nagyenyedi lelkész II. 96.
 Herschel Fr. Vilmos, csillagász I. 105.
 Heyne K. G., német nyelvész I. 100.
 Hickel József, bécsi festő I. 94.
 Hilchenbach, superintendens I. 100.
 Hissmann Mihály, erdélyi német tudós I. 109.
 Hohenegg, grófnő, udvarhölgy H. 148.
 Hohenhausen S. József, régész II. 33, 34, 35, 36.
 Hohenwart Zsigmond Antal, bécsi érsek I. 99, 100.
 Hondekoeter M., németalföldi festő I. 148, 151.
 Óra, erdélyi forradalmár II. 21,
 Hormayr József, osztrák történetíró I. 3.
 Hunyadi János I. 74, 75. II. 27, 28, 37—53, 54—59, 69, 70, 71, 72, 149—153.
 Hunyadi Mátyás, magyar király I. 71, 94, 96. II. 28, 31, 45, 54.
- Igaz Sámuel, a „Hébe” kiadója I. 96.
 Incze Béla I. *XXIX*.
 Inczédi László, kormányiszéki titkár I. 74, II. 86.
 Izabella, m. királyné I. 128. II. 71.
- Jókai Mór, író I. *XXV*.
 Jósika János, hunyadi főispán, stb. I. *XV, XVIII, XXIV*, 70, II. 19, 20, 24, 52, 87, 153,
 II. József, császár I. 5, 59, 65, 71, 99, 114, 123, 133. II. 68, 73, 124.
 Juncker, rézmetsző I. 77.
- Káldi György, bibliafordító II. 81.
 Kant Immanuel, német bölc. I. 70, 101.
 Kanyó László, kormányiszéki titkár I. 69.
 Kaprinai István, történetbúvár I. 52, 53. II. 58.
 Karács Ferenc, térképmetsző I. 3, 77.
 Károli Gáspár bibliafordító II. 81.

- Karolina Augusta, I. Ferenc király neje I. 71. n 147
 VI. Károly, császár I. 65. II. 37, 73.
 Károly, főherceg, hadvezér I. 99, 100. II. 15.
 Károlyi József, gr. II. 116.
 Károlyi Zsuzsanna, Bethlen Gáborné II. 78.
 Kästner A. G., matematikus és egigrammatista.
 Katona István, történétíró II. 40, 45.
 Katona Zsigmond, kővárvidéki főkapitány I. 70.
 Kaunitz Domokos .herceg I. 146. II. 114.
 Kazinczy Dénes, Ferenc öccse I. 104.
 Kazinczy Eugenia, Krajnik Imréné I. *XII*, 117.
 Kazinczy László, Ferenc öccse II. 107.
 Kazinczy Péter, Ferenc nagybátyja I. 103.
 Kazinczy Zsófia, Váy Ábrahámné I. 103, 105.
 Kelemen Lajos, költő I. 75 .
 Kemény Anna, Bánffy Györgyné I. 89, 90.
 Kemény Farkas, rendek előlülője és neje I. *XVI*, 90. II. 126.
 Kemény Ferenc, kormányszéki titkár II. 87.
 Kemény Ignác, kolozsm. főispán II. 176.
 Kemény János, fejedelem I. 3, 90, 128.
 Kemény László, gubernátor I. 90. II. 153.
 Kemény Sámuel, kir. táblai elnök I. 101. II. 147.
 Kemény Simon, rendek előlülője II. 84.
 Kemény Zsigmond, kr. I. *XXVIII*,
 Kendeffyné, gr. I. 92.
 Kendeffy Ádám, gr. II. 117.
 Kenderesi Mihály, tanácsos I. *XVI*, 67, 68, 69, 79. II. 52, 95,
 96, 102, 103.
 Kenyeres József, kanonok I. *V*.
 Kerchelich Bold., történetbúvár II. 39, 40.
 Kerekes, generális II. 60.
 Keresztes István, szebeni ref. prédikátor I. 141.
 Kéry Mózes, sárospataki tanár I. 141.
 Kienmayer, osztrák főhadvezér fi. 147.
 Kininger V. György, rézmetsző I. *XXI*, 95, 150.
 Kinizsi Pál .hadvezér I. 157.
 Kis János, költő s író II. 13..
 Kis József, alsó-fehérm, főjegyző I. 157. II. 60, 63.
 Klaproth H. Gyula, utazó, természettudós I. 51.
 Kleist E Keresztély, német költő II. 111, 112.
[Klim.es](#) Tamás, festő I. 95.
 Klobusiczky Ferenc, erdélyi püspök, érsek II. 154.
 Klopstock G. Frigyes, német költő I. *IX*.
 Kocsi János, színész II. 129.
 Kohl Kelemen, bécsi rézmetsző I. 95.
 Kolonics László, erdélyi püspök, érsek II. 154.
 Kölcsey Ferenc, költő I. 69.

- Koppí Károly, egyetemi tanár, Pesten I. 109. II. 12.
 Korda Anna, Toldalaghy Lászlóné II. 104.
 Komis Ignácné, Teleki Anna I. 73.
 Kornis Mihály, főispán I. *XXII*, H. 88, 121, 140, 141, 143.
 Kornis Zsigmond, gubernátor I. 96. II. 153.
 Koros Imre, kegyesrendi tanár I. 75.
 Kotzebue Ágost, német színműíró I. 154.
 Kovachich Márton György, történetbúvár I. 69. II. 95, 102.
 Kozma Gergely, ref. lelkész, fordító I. *XXIV*, 102, 103.
 Krafft Péter, bécsi festő I. 150.
 Kresznerics Ferenc, nyelvész II. 13.
 Kreutzinger József, arcképfestő I. 95, 150.
 Kriebel János, történetbúvár I. *XXVI*. II. 53, 57, 59.
 Krietsch, Haller Jánosnál nevelő, I. 122.
 Kuún Géza, gr., orientalista tudós I. *XVIII*.
 Kun Zsigmond, gróf II. 64.
 Kupeczki János, magyar festő I. 149.
 Kutschera János, osztrák tábornok II. 148.
- La-Caille A. V. D., francia matematikus II. 13, 24.
 Ladányi, hadnagy II. 14.
 XVI. Lajos, francia király I. 108.
 Landsdow, angol államférfi I. 105, 106.
 Lavota, magyar zenész I. 140.
 Lázár Benedek I. 64, 66.
 Lázár János, kormány-elnök I. 95, 111.
 Lázár László, cancellárius II. 87.
 Laszanszky, kir. főudvarmesternő II. 148.
 Le Blond H., francia katonai író II. 13.
 Le-Brune Károly, francia festő I. 145.
 Lészay Dániel, szászvárosi tanár I. *XXIV*, 160.
 Liedemann Márton, luth, prédikátor I. 75.
 I. Lipót, magyar király I. 65, 129.
 II. Lipót, magyar király I. 99, 100, 108. II. 73.
 Lipszky Ferenc, térképkészítő I. 3.
 Lubomirszky, herceg II. 54.
 Lopez, spanyol ezredes II. 67.
- Majláth János I. *XXVI*.
 Majláth József, magyarországi alcancellár I. 5.
 Mákra Antal, kolozsm. aljegyző II. 22.
 Manzador Pius, erdélyi püspök II. 154.
 Marmontel, író I. 85.
 Mária Terézia, magyar királyné I. 4, 8, 45, 65, 99, 145. II.
 24, 32.
 Martinovics Ignác, kanonok I. *VIII*.
 Martinuzzi György, bíbornok I. *XXIV*. II. 19, 20, 24, 31, 67, 72.

- Mártonffy György, erdélyi püspök H. 71, 154.
 Mártonffy József, helyesen György I. 62, 157. II. 21, 74, 98.
 Mednyászký Alajos, történétíró I. 3. II. 10.
 Ménárd, énektanító II. 144, 145.
 Mengs Rafael, festő I. 148.
 Metastazio, bécsi színműíró I. XI.
 Meytens Márton, bécsi festő.
 Mikes Anna gróf ,báró Dániel István neje I. 72.
 Mohr J. Frigyes, tábornok II. 12.
 Molnár Albert, nyelvész (szenei) II. 99.
 Molnár Borbála, költő I. XV, 72.
 Molnos Dávid, tanár, Thucydides fordítója I. XV, 75.
 Montesquieu Károly, politikai író II. 128.
 Montfacon Bernát, francia régész I. 49.
 Movino János, spanyol katonatiszt II. 67.
 Müller János, német történétíró II. 24, 25.
 Murr Kr. G-, régészeti író I. 97.
- Nadányi Gergely, I. 131.
 Nagy Lásár, kolozsvári főbíró II. 176.
 Nagy Sámuel, tanár I. 68, 76. II. 148.
 Naláczy István I. XV, XXII, 139, 143, 145, 160. II. 59.
 Nalácz József .magyar testőr s író I. XV, 74, 134.
 Neidl, rézmetsző II. 137.
 Neuhauser Gottfried, kolozsvári rajztanár I. 76.
 Newton Izsák, csillagász.
 Nicky József I. 44.
 Nopcsa Elek, főispán, udvari referendárius I. 118.
 Novodworský, prágai tanár I. 52.
- Oláh. Miklós, primás I. 137.
 Opitz Márton, német költő II. 93.
 Orczy József, zempléni főispán I. 136.
 Orczy Lőrinc, tábornok, költő I. 152.
 Orosházi I. Czettler I. 99.
 Ottó, berlini tanár I. 52.
- Palásthy Márton, cancelláriai hivatalnok I. 109.
 Pálffy Károly, Magyarország cancellárja I. 5.
 Palócsay József, bíró I. 136.
 Páriz-Pápai Ferenc, nyelvész II. 93.
 Pászthory Sándor, cancelláriai referens I. 100, 109.
 Pataki Mózes, Wesselényi nevelője I. XII, 62, 80. II. 112, 134,
 138, 139.
 Patatich Ádám, váradi püspök I. 44.
 Pázmány Péter, primás I. 137. II. 77.
 Péchy Imre, bihari alispán, septemvir I. 44.

- Pekry Polyxena, Daniel Istvánné II. 122.
 Pestalozzi J. Henrik, pedagógus I. 108.
 Pray György, kanonok, történetíró I. 3, 14, 19. II. 40, 45, 50, 58, 60.
 Prónay Klára, Wartensleben Vilmosné I. 73.
 Prónay Sándor, ev. egyházi főinspector és neje I. 73.
 Puky László, abaúji szolgabíró I. 8, 117, 118.
- Ráday Gedeon, költő I. 83.
 Rajnis József, költő I. 83.
 II. Rákóczi Ferenc, fejedelem. I. 149. II. 97, 98, 110.
 I. Rákóczi György, fejedelem II. 71, 72, 78, 96.
 Rákosi Sándor, költő I. 75.
 Ramsden, londoni mechanikus I. 105.
 Regnault, francia természettudós I. 52.
 Rembrandt Pál, németalföldi festő I. 148.
 Réthi Lajos, író I. *XX*.
 Révai Miklós, nyelvész I. 83.
 Reynolds Józua, angol festő II. 101.
 Rhédey Zsigmondné, Wesselényi Kata I. 95.
 Richeliu A. J., herceg, francia állíu.-tévfi II. 3i.
 Robertson, angol természettudós II. 13.
 Rogendorf Aloyzia, Kazinczy sógornéja I. 116.
 Rost, lipcsei könyvkereskedő I. 49.
 Roth, a Bruckenthal-képtár őre I. 146, 151.
 Rubens Péter Pál, festő I. 146, 148.
 Rudnay Sándor, erdélyi püspök, prímás I. *XV*. II. 154.
 Rummy K. György, tudós I. 3.
- Savoyai Eugen, hadvezér I. 94.
 Schedius Lajos, egyetemi tanár Pesten II. 12.
 Schlötzer A. Lajos, történetíró I. 52.
 Schmelzer, szobrász I. 77.
 Schmutzer Jakab, rézmetsző I. 146.
 Schöfflin, strassburgi tanár I. 96.
 Schönwiesner István, egyetemi tanár Pesten II. 12.
 Schwartner Márton, történetbúvár II. 13, 60.
 Sebes, kormányiszéki titkár II. 104.
 Seivert János, történetbúvár I. *XXIV*, *XXVI*, 146, 147, 151, 152. II. 34, 37.
 Sejben, húszárkapitány II. 11, 15.
 Sickel, német müiparos I. 50.
 Sipes Pál, bölcsészeti író I. *XII*, *XV*, *XXII*, *XXIII*, *XXIV*, 79, 140, 144, 160, II. 59.
 Sorger János, báró, erdélyi püspök II. 154.
 Sonnenfels József, osztrák miniszter I. 146.
 Spalding J. János, német theologus I. 86.

- Steinville, osztrák tábornok II. 68.
 Stock András, szebeni festő I. 126.
 Stubenberg, gróf II. 60.
 Swieten Gottfried, osztrák miniszter I. 100, 109.
 Szabó András, tanár, könyvtárnok I. 98, 99.
 Szabó János, kormányzékai tanácsos I. 75.
 Szabó János, Vay Mikiós nevelője I. 108
 Szabó Sámuel, tordai tanár I. 84, 85. II. 102.
 Szanyi János, író I. *XXI*.
 Széchenyi. Ferenc, a nemzeti múzeum alapítója I. *XI*, 94
 109. II. 118.
 Széchenyi István, államférfi s író II. 118.
 Székely Miklós, kolozsvári tanár I. 141.
 Székely Sámuel, kapitány (Dobai) II. 77.
 Szemere István, zempléni alispán I. 102.
 Szentkereszti Sámuel, ezredes I. 102.
 Szepesi Ignác, erdélyi püspök II. 154.
 Szepsi Csombor Márton, író I. *XIV*.
 Szerencsy Fanny, Teleki Józsefné.
 Szigethi Mózes, meseíró I. 75.
 Szilágyi Erzsébet, Hunyadi Jánosné I. 71. II. 30, 37, 51.
 Szilágyi Ferenc, tanár I. *XV*, 72, 75.
 Szilágyi Ferenc ifj. I. 75.
 Szilágyi Márton, sárospataki tanár I. 107.
 Szilágyi Sámuel, superintendens I. *IV*.
 Szilasy János I. 131.
 Szímon, kolozsvári vésnök I. 77.
 Szombathy János, történetbúvár II. 53.
 Sztojka Zsigmond, báró, erdélyi püspök II. 154.
- Tartler János, kormányzékai tanácsos I. 152.
 Teleki Ádám, dobokai főispán, költő I. 75.
 Teleki Anna, Kornis Ignácné I. 73.
 Teleki Domokos, erdélyi útleírást adott 1796-ban. I. 1, 73, 98.
 Teleki Ferenc I. 98. II. 21, 129.
 Teleki Józsepha, Jósika Antalné II. 21.
 Teleki József I. *XV*, 68, 70, 73, 76, 83, 95, 97, 104. II. 24, 140.
 Teleki Károly, erdélyi kincstárnok I. 73. II. 121, 140.
 Teleki Lajos, rendek előülője I. 53, 104. II. 129.
 Teleki László, gróf, író I. *XIV*.
 Teleki László, erdélyi cancellár I. 70, 95. II. 24.
 Teleki Mihály, cancellár I. 94, II. 95.
 Teleki Sámuel I. *XXIV*, 5, 66. 92, 93, 124. II. 21, 23, 24, 82, 142.
 Teleki Sándor I. 94.
 Teleki-ház II. 162.
 Teniers Dávid, németalföldi festő I. 145, 146.
 Thaller F., osztrák szobrász I. 94.

- Thewrewk József, történetbúvár I. *XXIV*, 160. II. 6, 53, 59.
 Tholdalaghy Józsefné II. 144.
 Tholdalaghy Lászlóné, Korda Anna II. 104.
 Tholdalaghy Zsigmond I. 103.
 Thuróczi András, történetíró II. 97. ,
 Tisza László, cs. k. kamarás I. 104.
 Titian, olasz festő I. 148, 149.
 Toldy Ferenc I. *V*.
 Tompa János, tanár I. 98.
 Tökés Mihály, Wesselényi nevelője II. 134.
 Tököli Szabbasz, a pesti Tökölianum alapítója II. 4.
 Toroczkai József, gróf II. 176.
 Török Lajos, iskolák igazgatója I. 100, 116.
 Townson, Erdélyről is ismert angol utazó I. 137.
 Traján, római imperátor I. 11, 88. II. 25, 34—36.
 Tulsiczky, plébános, cenzor I. *XIV*.
 Tusch János, bécsi képtárör I. 93.
- Udvarnok Rozália, Csehy Andrásné II. 12.
- Vályi-Nagy Ferenc, pataki tanár, Homer fordítója I. 68, 69.
 Van Dyck Antal, németalföldi festő I. 146, 148.
 Van Huysum János, németalföldi festő I. 148.
 Vay Ábrahám, kir. tanácsos I. 103, 109.
 Vay István, tudományok főigazgatója I. 44.
 Vay József, septemvir I. 100, 101, 103, 105—19. II. 24, 60, 88, 109.
 Vay Miklós, tábornok I. 103, 104. II. 108.
 Váczy János I. *VI*.
 Vécsey Nina, Csáky Antal neje I. 40.
 Vernét József, francia tájképfestő I. 50. 56.
 Virág Eenedek, költő I. 68. II. 14.
 Vitéz József, udvari ágens I. 97.
 Vizi Ferenc, erdélyi jezsuita I. 120.
 Voltaire F. M. Arouet, francia író és költő I. 48.
- Wagner, bécsi festő II. 137.
 Walther, tábornok II. 2.
 Wartensleben Vilmos, tábornok és neje Prónay Klára I. 73.
 Wass György, gróf I. 116, 126, 128.
 Wass Sámuel és neje I. *XXI*, 59. II. 147.
 Wedgewood Jozua, angol műiparos I. 50.
 Weisz Frigyes, ulán hadnagy II. 117.
 Wesselényi Anna I. 125. II. 89.
 Wesselényi Farkas, főispán II. 111, 144, 145.
 Wesselényi Ferenc, nádor I. *XXIV*, 94, 99.

- Wesselényi István, rendek előlölője II. 107, 113, 122, 123.
 Wesselényi József, közép-szolgálati administrator II.' 143.
 Wesselényi Kata, Rhédey Zsigmondné I. 95.
 Wesselényi Miklós, id. és neje I. IX, X, XI, XII, XXI, 62. II. 108, 110, 121—137.
 Wesselényi Miklós ifj. I. IX, XIII, XVI, XX, XXIV, XXVI, 62, 74, 80, 98. II. 110, 111, 113, 118, 121, 122, 138—146.
 Westermayer, rézmetsző I. 150.
 Wiedemann, arcképfestő I. 94.
 Wied-Neuwiedi Sándor, természetbúvár I. 52.
 Wildenow, I. 51.
 Wurm brand, főudvarmester II. 148.
 Wutky, bécsi festő II. 10.
- Zápolya János, fejedelem I. 85.
 Zeyk Miklós, kir. táblai ülnök I. 101.
 Zrínyi Miklós, a költő II. 177.
 Zsigmond, magyar király I. 63. II. 37, 38, 41, 46.
 Zsombori József, kanonok I. 120.
 Zsombori László, erdélyi költő I. 67. II. 5.

Kazinczy Ferenc „Erdélyi leveleinek” jelen kiadása a nagy író Abaji Lajostól kiadott szövege után készült. (L. Kazinczy Ferenc. Erdélyi levelek. Kiadja Abaji Lajos, Budapest. Aigner Lajos. 1880. 388. I.). Az Abaji Lajos által kiadott szövegből csak Abaji bevezetője maradt ki. Megtartottuk viszont az Abaji Lajos jegyzeteit is, mert ezek az „Erdélyi levelek” régebbi kiadásaira utalnak.

TARTALOMJEGYZÉK:

I. KÖTET.

Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély.

Előszó az Erdélyi levelek új kiadásához. III-XXXIII.

<i>Előbeszéd</i>	— — — — —	1— 2
<i>Bevezetés</i>	— — — — —	3— 11
<i>Erdélynek története</i>	— — — — —	11— 39

Erdélyi levelek:

I. levél. (Szalárd, Kraszna)	— —	40— 53
II. levél. (Kraszna)	— — — —	53— 57
III. levél. (Nyíres, Nagy-Almás)	—	58— 60
IV. levél. (Kolozsvár)	— — — —	60— 78
V. levél. (Kolozsvár, Felek, Torda, Ludas)	— — — — —	79— 90
VI. levél. (Bogát, Radnót, Ugra, Vá- sárhely)	— — — —	90—101
VII. levél. (Koronka, Szent-Benedek)		102—110
VIII. levél. (Gyalakuta, Szent-György, Lóc)	— — — —	110—115
XI. levél. (Oláh-Andrásfalva, Sárd, Fehéregyháza, Nagy-Bún)		115—125

X. levél. (Segesvár, Erzsébetfalva, Almakerék, Medgyes) —	125—139
XI. levél. (Szeben) — — — —	139—155
XII. levél. (Szent-Mihály, Kenyérvize, Tordos) — — — —	155—163
XIII. levél. (Dédács) — — — —	163—166
XIV. levél. (Maros-Németi, Déva, Bulcs, Szpata)— — — — —	166—176

II. KÖTET.

XV. levél. (Szpata, Kostély, Lúgos) —	
XVI. levél. (Hlye, Branyicska, Somlyós)	3- - 16
XVII. levél. (Hunyad) — — — —	16- - 26
XVIII. levél. (Demsus) — — — —	26- - 31
XIX. levél. (Hunyadi János) — —	32- - 37
XX. levél. (Bábolna, Gyógy) — —	37- - 59
XXI. levél. (Maros-Rév, Fehérvár) —	59- - 64
XXII. levél. (Gáldtő, Enyed) — — —	65- - 82
XXIII. levél. (Torda, Kolozsvár) — —	83- - 99
XXIV. levél. (Esküllő, Tinó, Zsibó) —	99- - 106
XXV. levél. (Zsibó) — — — — —	106 - 118
XXVI. levél. (Zsibó, Hadad) — — —	119 - 137
	137 - 146

Toldalékok:

I. Ferenc és Carolina Augusztia Ko- lozsvárt— — — — —	147—149
II. Aranka György Hunyadi János gubernátornak eredete felől	149—153
III. Erdélyi gubernátorok — — —	153
IV. Erdélyi püspökök 1715 óta — —	154

V. A Bethlen-ház	_____	154—162
VI. A Teleki-ház	— — — — —	162—174
VII. Gróf Kemény Sámuel, rendek elő- ülője, a nemeslelkű	— —	174—175
VIII. A kolozsvári játékszín történetei		175—177
Névmutató	— — — — — — —	179—191